MICHAEL NEWMAN

SOSYALİZM

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 135

D

Michael Newman

Londra'daki Metropolitan University'de Jean Monnet Avrupa Entegrasyon İncelemeleri profesörüdür ve yine Londra'daki Avrupa Araştırma Enstitüsü'nün yöneticisidir.

Newman, Michael
Sosyalizm
ISBN 978-975-298-502-5 / Türkçesi: Hakan Gür
Kasım 2013, Ankara, 205 sayfa
Kültür Kitaplığı: 135; Siyasetbilim: 6

SOSYALİZM

Michael Newman

DOST

ISBN 978-975-298-502-5

Socialism
Michael Newman

Türkçesi, Hakan Gür

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; İvedik Organize Sanayi Bölgesi,
Matbaacılar Sitesi 588. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

Dost Kitabevi Yayınları
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR

Devasa bir konu üzerine bir kısa tanıtım kitabı yazmak benim için zorlayıcı oldu; Oxford University Press'te bana bu olanağı sağlayanların hepsine minnettarım. Özellikle, yararlı önerilerinden ötürü Marsha Filion'a ve usta editörlüğünden ötürü Alyson Lacewing'e teşekkür etmek istiyorum. Kitabın ilk haline getirdikleri yorumlardan ötürü Kate Soper'a, Richard Kuper'a, Marjorie Mayo'ya, kızım Kate'e ve adı belirtilmeyen bir hakeme minnettarım. Ayrıca, sosyalizm üzerindeki düşüncelerimi etkileyen birçok kişiye, özellikle bu kitabı anısına ithaf etmek istediğim, her konuda esin kaynağı olmuş meslektaşım Peter Seltman'a teşekkür borçluyum. Ama, her zaman olduğu gibi, en çok da beni sürekli teşvik edip desteklediği, konu üzerinde sayısız tartışmalar yapmamızı sağladığı ve inandırıcı eleştirilerde bulunduğu için Ines'e çok şey borçluyum.

Amacım bir yandan anlaşılır bilgiler sağlarken öte yandan tartışmalı bir konu hakkında zihinleri değişik düşüncelerle beslemek oldu. Benim yorumuma katılmayanların midesine oturacak türden şeylere sebep olmadığımı umuyorum.

GİRİŞ

1867'de Karl Marx anıtsal eseri *Das Kapital*'in birinci cildini utku yüklü bir notla sonlandırdı. Onun görüşüne göre, varılacak noktada kapitalist dizge "paramparça olacaktı" ve bu aşamada:

> Kapitalist özel mülkiyetin dize gelişi yankılanmakta. El koyanların mülkiyetlerine el konuluyor.

Yüz yıldan uzun bir süre boyunca birçok sosyalistin inancı ve onların birçok muhalifinin korktuğu şey, Marx'ın haklı olduğuydu: kapitalist dizgenin sonu gelmişti ve yerini sosyalizme bırakacaktı. Son yıllarda ve özellikle de 1989 ile 1991 arasında, Sovyet bloğunun çöküşüyle birlikte, tam tersine büyük bir değişim gerçekleşti. Artık zafer kazanan taraf kapitalizm ve birçokları da sosyalizmi içinde bulunduğumuz yüzyıl ilerledikçe yok olup gidecek tarihsel bir kalıntı olarak nitelendirmekte. Ben bu görüşü paylaşmıyorum ve bu kitabın son bölümünde de sosyalizmin süregelen ve çağdaş geçerliliğini sergilemek amacındayım. Ama, okuyucu bu sonucu paylaşsın ya da paylaşmasın, bu kitabın en azından yorumda bulunabilmek için bir açıklık ve görüş sağlayacağını umuyorum.

Birinci ve en önemli sorumuz şu: sosyalizm nedir? Sosyalizmi savunanlar ya da ona saldıranlar genellikle sosyalizmin kendisinin anlamını zaten açıkladığını düşünürler. Böyle olunca da, sosyalizmin her türüne muhalif olanlar, sosyalizmi en itici örnekleriyle bir tutarak ellerinin tersiyle itmekteler – özellikle de Sovyetler Birliği'nde 1920'lerin sonlarından1953'e kadar süren Stalinci diktatörlüğü örnek göstererek. Benzer şekilde, sosyalizmi savunanlar da onu tarafını tuttukları belirli bir biçimle özdeşleştirme eğilimi sergilerler. İşte, bu nedenle, sosyalizmi bir zamanlar Lenin "parti erki ve elektrizasyon" olarak tanımlarken İngiliz siyasetçi Herbert Morrison sosyalizmin "bir işçi hükümetinin gerçekleştirdiği şey" olduğunu ileri sürmekteydi. Oysa, sosyalizm bu yollarla sınırlandırılamayacak kadar çok biçime sahip. Aslında, bazıları sosyalizmi öncelikle bir değerler ve kuramlar dizisi olarak görmekte ve herhangi bir devletin ya da siyasal partinin siyasalarının sosyalizmin bir doktrin olarak göstereceği evrimle ilişkisi olduğunu inkâr etmekteler. Bu arıtımcı konum da Lenin ve Morrison'un konumunun tam karşı kıyısında durmakta ve yardımcı olmaktan bir o kadar uzak. Aslında, sosyalizm hem merkezci hem de yerel; tavandan düzenleniyor ve tabandan inşa ediliyor; hayalci ve pragmatik; devrimci ve reformcu; uluslararası yanlısı ve ulusçu; siyasal partilere bağımlı ve onlardan uzak; ticaret birliğinin doğal bir sonucu ve ondan bağımsız; endüstrileşmiş zengin ülkelerin ve yoksul köylü toplulukların bir niteliği; seksist ve feminist; büyümeye ve çevreyi korumaya inanıyor.

Böylesine farklı yönleri olan bir olguyu ele almanın bir yolu, bütün sosyalizm biçimlerinin bazı temel nitelikleri

ya da özü paylaştıklarını ve bu temel nitelikler ya da öz yoluyla da doktrinin bir bütün olarak tanımlanabileceğini ileri sürmek. Elbette, bu, yapılacak olan çözümlemeyi basitleştirir; ama bu indirgemeci yaklaşım normal olarak "gerçek sosyalizm"in doğası hakkında oldukça dogmatik savlara dönüşür ve yoldan sapanlara karşı kullanılacak bir silah haline gelir. Ancak, sosyalizmi konunun anlamlı bir biçimde çözümlenmesini olanaksız kılacak ölçüde geniş tanımlamanın da benzer tehlikeleri mevcut. Bu kitapta, bu birbirine karşıt tehlikelerle başa çıkabilmek için sosyalizmin aşağıda sıralanan minimal tanımlarını izlemek amaçlanıyor.

Benim görüşüme göre, sosyalizmin en temel niteliği eşitlikçi bir toplum yaratmaya kendini adamasıdır. Sosyalistler eşitsizliğin ne ölçüde yok edilebileceği ya da değişimin sağlanabileceği yollar konusunda fikir birliği içinde olmasalar da, hiçbir sosyalist şu anki servet ve erk eşitsizliğini savunmaz. Sosyalistler özellikle kapitalist düzende büyük sayıda öncelik ve fırsatın toplumsal terazinin bir kefesinde yer alan ve kalıt yoluyla elde edilen sermaye ve servet iyeliğinden kaynaklandığını, diğer kefede ise mahrumiyetin fırsatları sınırlandırdığını ileri sürmekteler. Bu nedenle de bütün sosyalistler kapitalizm açısından temel nitelik taşıyan mal iyeliğine değişen düzeylerde karşı çıkmakta ve yapısal eşitsizliklere dayanan engellerle karşılaşmaksızın herkesin kendi isteklerinin peşinde koşabileceği bir toplum oluşturmayı arzulamaktadır.

Sosyalizmin ikinci ve ilkiyle yakından ilişkili bir niteliği de dayanışma ve işbirliği değerlerine dayanan alternatif bir eşitlikçi dizgeyi oluşturma *olasılığına* duyulan inançtır.

Ama bu nitelik de yine bir üçüncü niteliğe dayanır: insanlara ve insanların birbirleriyle işbirliği yapmalarına ilişkin oldukça iyimser bir bakış açısına. Hem bu iyimserliğin hem de yeni bir toplum oluşturma gereksiniminin düzeyi büyük ölçüde farklılık gösterir. Hiçbir sıradüzen ya da yasa olmaksızın kendi kendilerini yöneten topluluklar oluşturma olasılığına inananlar açısından, "insan doğası"na yönelik iyimser bir bakış gereklidir. Sıradüzene dayalı partileri ve devletleri savunanlar açısından bu tür bir iyimserlik daha sınırlı olabilir. Ayrıca, hiç kuşkusuz, Nazizm ve Stalincilik sonrasının dünyasında daha erken dönemlerin felsefecilerinin iyimserliğinin acı gerçekler tarafından yumuşatıldığı da doğrudur. Yine de, sosyalistler bireysel çıkarı ve rekabeti bütün zamanlarda bütün toplumlardaki insan davranışının güdüleyici unsurları olarak gören görüşleri daima reddetmiştir. Sosyalistler bu perspektifi insanlara ilişkin yok edilemez bir *gerçek* olarak değil, belirli bir toplum türünün *ürünü* olarak görmekteler.

Son olarak, bilinçli insanlar yoluyla dünyada önemli değişiklikler yapmanın olanaklı olduğuna çoğu sosyalist ikna olmuş durumda. Marx'ın bazı yorumlayıcılarının ekonomik determinizmi, bazen insanların değişiklik yaratmada oynadıkları role ilişkin inançlarını örtecek düzeyde vurguladıkları bir gerçek. Yine de, genellikle, mevcut konuma tepki göstermeksizin teslim olmak sosyalistlerin tanımadıkları bir niteliktir. Bu açıdan kapitalistler ve liberallerle benzerlik taşısalar da onlardan diğer açılardan ayrılırlar. Çünkü kapitalizm, liberalizm ve sosyalizm, insanların gelecekleri kader, görenek, gelenek ya da din tarafından belirlenen bireyler olarak değil de tarihin özneleri olarak

davranabileceklerine duydukları inanç açısından modern dönemin ürünleridir.

Bu ortak nitelikler sosyalizmi diğer doktrinlerden, ideolojilerden ve dizgelerden ayırt etmeye yardımcı olmaktadır; ama sosyalizm aynı zamanda çok farklıdır. Geçirdiği devrimler ve gelişme düşünüldüğünde bu hiç de şaşırtıcı değil. Modern sosyalizm 19. yüzyıl Avrupası'nda doğmuş olsa da, çok farklı toplumlar tarafından şekillendirildi ve uyarlandı. Örneğin, 1917'de Rusya'da gerçekleşen Devrim sonrasında komünizmin sosyalizmin ayrı bir kolu olarak ortaya çıkışı (bakınız I. Bölüm), hâlâ Avrupa imparatorlukları tarafından kontrol edilen birçok gelişmekte olan ülke açısından onun çekiciliğini artırdı. Ancak, yerel koşullara göre uyarlanıp ulusal bağımsızlık hareketleriyle birleştikçe komünizm de farklı biçimlere bürünecekti. Çinli komünistlerin 1949'da ülkede denetimi ele geçirmelerinden uzun zaman önce, yeni lider Mao Zedong'un (1893-1976) köylülüğün süreklilik gösteren rolünü Sovyetler'de kendisiyle aynı görüşleri paylaşanlardan daha fazla vurgulamış olduğu netleşmişti ve 1960'lara gelindiğinde de bu iki komünist süper güç arasında anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Bu arada, Kuzey Kore ve Vietnam'da ortaya çıkan diğer komünist rejimler de iç savaşa özgü koşullar, ulusal özgürlük mücadeleleri ve Amerikan müdahalesi tarafından şekillendirildi. Başka yerlerde oldukça farklı sosyalizm biçimleri ortaya çıktı. Örneğin, 1948'de, İsrail'in kuruluşundan çok önceleri, Filistin'deki bazı Yahudi yerleşimciler Kibbutz olarak bilinen hareket yoluyla küçük ölçekli, işbirliği içinde olan topluluklar oluşturmaya çabaladılar; ardından, 1950'lerde Mısır'la başlamak üzere birçok Arap

devleti kısmen İsrail'in ve Batı egemenliğinin de etkisiyle bir tür laik sosyalizme, modernleşme yanlısı diktatörlük ve ulusçuluk modeline geçiş yaptı. Sömürgecilik sonrası Afrika'da, özellikle 1957'de Gana'da ve 1960'larda Tanzanya'da, sosyalizmin unsurlarını yerel geleneklerle bağdaştırmak için oldukça farklı çabalar gösterildi. Benzer şekilde, Latin Amerika'da çeşitli denemeler yapıldı ama bunlar kısmen Birleşik Devletler'in ezici gücü ve varlığından ötürü başarısızlığa uğradı. Bunun en uzun süreli istisnası, II. Bölüm'de ayrıca değineceğimiz Küba deneyimi oldu; 1959'dan beridir Küba, Fidel Castro'nun liderliğinde, ulusal bir toplumsal devrimi Sovyet modelinin unsurlarıyla birleştirmektedir.

İdeal olan, sosyalizm konulu bir kitabın dünyanın tümünü ele almasıdır; ama çok kısa bir tanıtım içinde belli ki bu olanaksız. Ayrıca, burada yeterince ele alınamayacak çok önemli konular da var – özellikle de etnik kökenle, ulusçulukla ve küresel eşitsizlikle bağlantılı konular. Bunun yerine, sosyalizmin bazı yönlerini genel bir incelemede olabileceğinden daha ayrıntılı bir biçimde incelemeye çaba gösterdim ve aynı zamanda örnek olaylardan da yararlandım. I. Bölüm'de bu doktrinin temelleri 19. yüzyılın başları ile Birinci Dünya Savaşı sonrası arasında çeşitli sosyalizm gelenekleri tarafından yapılan katkının incelenmesi yoluyla ele alınmakta. 1920'lerin başlarına gelindiğinde başat iki eğilim sosyal demokrasi ile komünizmdi; II. Bölüm'de sosyal demokrasi açısından İsveç deneyimi ve komünizm açısından da Küba ele alınıyor. Üstünlük sağlamalarına karşın, hem komünizm hem de sosyal demokrasiye 1960'larda gitgide artan düzeylerde karşı çıkış-

lar oldu ve III. Bölüm'de iki örnek durum –feminizm ve Yeşiller hareketi– ele alınarak bunun açıklanması amaçlanıyor. Bu yeni toplumsal hareketler daha önce hiç –ya da yeterince– ele alınmamış kuramsal ve örgütsel konuları gündeme taşıdı. Gelenekselciler bu hareketlerin sosyalizmi parçalayacağından korktularsa da, ben burada bu hareketlerin sosyalizmi aynı zamanda zenginleştirdiklerini ileri süreceğim. Son bölümde sosyalizm üzerinde son çeyrek yüzyılda yoğunlaşan baskılar açıklanmaya ve mevcut zorlukları ele alınmaya çalışılacak. Son bölüm, deneyimler ışığında bazı temel fikirlerin yeniden gözden geçirilmesiyle sonuçlanıyor ve 21. yüzyılda geçerli olacak bir sosyalizm türü öneriyor.

I. Bölüm

SOSYALİST GELENEKLER

Bazıları sosyalizmin temelinin Platon'a, bazıları da Hıristiyanlığa dayandığını söylerken, birçokları da sosyalizmin temelini daha inandırıcı bir biçimde 17. yüzyılda yaşanan İngiliz İç Savaşı'ndaki radikal hareketlere dayandırmaktadır. Ancak, evrimleşen ve süreklilik gösteren fikir dizileri ve hareketleriyle modern sosyalizm 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıktı. Bunun nedeni uzun zamandır tartışılmakta, ama geniş kabul gören görüşe göre çok hızlı ekonomik ve toplumsal değişiklikler ve beraberindeki kentleşme ve endüstrileşme olguları büyük önem taşıyordu. Bunlar yalnızca köylü ekonominin temelini yıkmakla kalmadı, aynı zamanda geleneksel düzenin temelinde yatan düzgülerin ve değerlerin de yıkımına yol açtılar. Dönemin liberalleri kapitalist girişimi ve yeni bireyselciliği ilerleme ve özgürlüğün somutlaşmış hali biçiminde değerlendirerek bu dönüşümü sevinçle karşıladı. Ama sosyalistler liberallerin bakış açısından iki yönden ayrılıyorlardı. Birincisi, bireyselcilik yerine onlar topluluğu, işbirliğini

ve birlikteliği vurgulama eğilimindeydiler; bu değerlerin çağdaş gelişmeler tarafından tehlikeye atıldığına inanıyorlardı. Ve ikincisi, kapitalist girişimden kaynaklanan bariz ilerlemeye sevinmek yerine onlar kapitalist girişimin neden olduğu kitlesel eşitsizlikle ilgilenmekteydiler; eskinin köylü ve zanaatkârları aşırı kalabalık kentlere göç etmeye ve acınacak düzeyde düşük ücretler karşılığında yeni fabrikalarda çalışmaya zorlanıyordu. İşte, bu bağlam içinde, "sosyalist" sözcüğü ilk kez 1827 tarihinde *London Cooperative Magazine* içinde görüldü; dergiye göre, asıl mesele, sermayeye bireyin sahip olmasının mı yoksa sermayenin herkesin ortak malı olmasının mı daha yararlı olacağıydı. Bu seçeneklerden ikincisine inananlar "Komüncüler ve Sosyalistler"di. Bu bölümde bunun ardından ortaya çıkan bazı çarpıcı gelenekler incelenecek.

Ütopyacılar

"Ütopyacı" terimi Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından ilk sosyalistlere sonradan atfedildi. Bu terim yoluyla bu felsefecilere karşı olumsuz bir tutum izlenmekteydi; onların toy oldukları ve fikirlerini titiz bir toplumsal, iktisadi ve siyasal çözümlemeye dayandırmayı başaramadıkları anlatılmak isteniyordu. Daha genel anlamda, "ütopyacılık" kavramı çoğu zaman gerçekçi olmadığı, hayal gücüne dayandığı düşünülen projeleri dışlamak için kullanılmıştır. Ancak, bu terimin buradaki kullanımı bu küçültücü anlamların kabul edildiği vurgusunu taşımıyor. Tam aksine, bence, ütopyacılık, sosyalizm de dâhil olmak üzere, top-

lumsal dönüşüme yönelik her projede gerekli bir unsurdur ve bugünün ütopyası da çoğu zaman geleceğin gerçekliği sayılmalıdır.

Ütopyacı sosyalistlerin dönüşüme yönelik projelerinin en belirgin ortak niteliği, uyum, birliktelik ve işbirliğine dayanan bir toplumun komün halinde yaşama ve çalışma yoluyla gerçekleştirilebileceğine yönelik inançtı. Bu tür topluluklar hem Avrupa hem de Amerika'da oluşturuldu ve farklı düzeylerde başarılı olduysa da, bu ütopyacıların bir bütün olarak en önemli katkısı gerçekte uygulamaya konulacak yeni bir topluma yönelik projelerini hayata geçirmeleriydi. Ütopyacıların görüşleri ile bu görüşleri gerçekleştirmeye çalışan topluluklar sosyalizmin daha sonraki biçimlerinin belirtisiydi. Ancak, zamanında en etkili olanların aslında en kalıcı fikirleri üretmediklerini de belirtmek gerekir. Çağdaş destek açısından Étienne Cabet belki de en popüler olanıydı, ama onun ütopya kavramı bugün tekdüze görünmektedir.

Cabet (1788-1856) Dijon'da doğdu ve avukatlık yaptıktan sonra işçi haklarının savunucusu haline geldi. 1834'te monarşi karşıtı bir makale yazmaktan suçlu bulundu ve beş yıllığına İngiltere'ye sürgün edildi. İngiltere'deyken Thomas More'un *Utopia* (1516) adlı eserini okudu; kitap ona kendi ütopik romanı *Voyage to Icaria* (1839) için esin kaynağı oldu. Bütün İkariya halkı her yönüyle "kusursuz bir eşitlik temeline dayanan bir toplum" oluşturmaktaydı; bu prensipleri yansıtan giysileri de buna dâhildi. Günümüzde uygulanan kuralların ve tektipliğin derecesi itici gelse de, Cabet'nin İkariyası aynı zamanda gözünde canlandırdığı popüler katılım açısından büyük

ölçüde demokratikti ve Fransız işçi sınıfının yoksulluğun en aşırı hallerini yaşadığı bir dönemde çok daha iyi bir gelecek umudu vaat etmekteydi. 100.000 ila 200.000 arasındaki taraftarıyla aynı zamanda ütopyacı sosyalist hareketler içinde en çok geçerlilik kazananıydı bu; modern fabrikaların gelişmesi sonucunda konumlarını yitirecekleri korkusunu taşıyan düşük derekeli zanaatkârları kendine çekiyordu. Fransa çapında İkariya türü toplumlar oluşturuldu ve hatta bir grup da 1848'de Amerika'ya yelken açtı; burada tek bir topluluk 19. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürdü. Ancak, Cabet çok önemli düzeyde çağdaş etkiye sahip olsa da, uzun süreli etki açısından asıl ütopyacılar Henri Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen oldu.

Henri Saint-Simon (1760-1825) henüz öğrenciyken kendi toplumsal sınıfının törelerine başkaldırmış Fransız bir aristokrattı. Toplumsal etkinliklere katılmayı reddettiği için kendi babası tarafından hapsedilen Saint-Simon kaçtı, orduya yazıldı ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizlere karşı çarpıştı. Amerika'da toplumsal imtiyazların göreli de olsa mevcut olmaması onu çok etkiledi; Fransız Devrimi'nin başında unvanını terk etti ve ilerlemenin anahtarının bilim olduğuna ikna oldu. *Letters from an Inhabitant of Geneva* (1802-3) ile dile getirdiği umudu, nesnel prensiplere dayalı bir toplumu geliştirmenin olanaklı olmasıydı. Mevcut topluma yöneltiği eleştirisi, kapitalizmin kendisine değil, Fransız toplumunda süregelen yarı feodal erk ilişkilerine odaklanmaktaydı; ama temel çözümleme kategorisi olarak sınıfları görmesi ve tarihsel gelişime ilişkin bilimsel bir anlayış sağlayabilme olasılığını

vurgulaması açıkça Marksçı kurama kaymaktaydı. Ancak, Marx'ın aksine, Saint-Simon iyeliği en önemli konu olarak görmüyordu. Onun görüşüne göre, tarih gerçekte çeşitli dönemlerde üretken olan ve olmayan farklı sınıfların yükselişi ve düşüşüne dayanmaktaydı. Kendi zamanında, toplumun büyük bir bölümünü –fabrika işçilerinden bu fabrikaların sahiplerine kadar– "üretken" olarak nitelendirirken küçük bir azınlığı da (bunlara asiller ve din adamları dâhildi) "aylaklar" olarak nitelendirdi. İlerleme artık üretken sınıflara, "endüstriyel/bilimsel sınıf"ın kendi misyonunun farkına vararak yeni bir döneme geçişi güdüleyebilmesine dayanıyordu. Ancak, bu, aslında bir sınıfın yerine bir başkasını yerleştirmekten ibaret değildi, çünkü Saint-Simon endüstri çalışanları ile bilim insanlarının birbirleriyle olan ilişkilerinin feodal sınıfların üyeleri arasındaki ilişkilerden tamamen farklı olduğunu ileri sürüyordu. Feodal sınıf üyelerinin konumları erke dayanıyordu; oysa, endüstriyel/bilimsel sınıf, işbirliğini ve huzur içinde rekabeti vurgulamaktaydı. Feodal sınıfın konumunu hâlâ koruyor olması, o halde, ekonomik gelişme ile yeni yönetim biçimleri karşısında bir engeldi.

Yaşamı esnasında Saint-Simon'un fikirleri, belki de dinin egemen olduğu bir çağda taşıdığı laik vurgudan ötürü cesaretleri kırılan işçi sınıfından çok, kuramın modernleştirici yönlerine kapılan orta sınıfın bazı üyelerine hitap etmekteydi. Saint-Simon ikinci kitabında bunu bir ölçüde onardı; bu eserde Newton'ın modern bilimin kurucusu olarak oynadığı rolden yola çıkarak bir "Newton dini" önermekteydi; buna göre, bilim insanları ve sanatçılar yeni bir kilisenin başını çekmeliydi. Hatta Saint-Simon te-

mel hedeflerin yoksulluğu ortadan kaldırmak ve herkesin eğitimden ve iş olanaklarından yararlanmasını sağlamak olduğunu ileri sürerek laik ahlak anlayışını Hıristiyanlığın yeniden canlandırılmış bir biçimiyle birleştirmeyi başardı. Bu da fikirlerinin çekiciliğini artırdı ve ölümünden hemen sonra Saint-Simon yanlısı topluluklar Fransa'da ve diğer yerlerde oluşturuldu. 1830'da Fransa'da yasadışı ilan edilse de, yine de, 1848'e kadar yaklaşık 40.000 taraftarıyla etkili kalmayı başardılar. Saint-Simon yanlısı düşüncenin ilerleme ve toplumsal adalet için endüstrileşmeyi ve yönetsel etkinliği temel unsurlar olarak vurgulaması yazar Dostoyevski ve Rusya'daki diğer radikaller de dâhil olmak üzere birçok ülkede fikirleri etkiledi.

Charles Fourier de (1772-1837) kendisini yeni bir toplum yaratmak için uygulanması gereken temel yasaları keşfettiğine inanan bir gerçekçi olarak görüyordu. Ancak, onun görüşleri Saint-Simon'un görüşlerinden tamamen farklıydı ve yaratmayı amaçladığı dünya ile kendi yaşamı arasında çok büyük bir uçurum vardı. Besançon'da bir kumaş tüccarının oğlu olarak dünyaya gelen Fourier, mütevazı bir biçimde pansiyonlarda yaşadı, muhtemelen hiç cinsel ilişkide bulunmadı. Ama hayal ettiği ve Uyum adını verdiği ütopya duygular, tutkular ve cinsellik üstüne odaklanıyordu ve belki de kendi döneminde oluşmaya başlayan işçi sınıfından çok 1960'ların hareketlerine yakındı. Birçok sorunun insanların tutkuları ile toplumun onları işleme yordamı arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığına inanan Fourier, bu karışıklığı gruplar ya da komünler oluşturmak yoluyla çözümlemenin olanaklı olduğunu düşünüyordu. Varolduğuna inandığı kişilik tiplerinin sayısını he-

saplayarak, yaklaşık 1.600 kişinin her bir grup için yeterli sayıyı oluşturacağına karar verdi; bu sayı bütün tutkuların gerçekleştirilmesine, gerekli bütün işlerin yapılmasına olanak sağlayacaktı.

Fourier'nin temel inancı, insanların değişime gereksinim duymadıkları görüşüydü: sorun, insan sefaletinin temel nedeni olan mevcut toplumun boğucu etkisiydi. Fourier ayrıca kadınlara baskı uygulanmasını lanetliyor, bunun toplumsal dizgenin yanlış işleyişini ortaya koyduğuna inanıyordu. Karışıklığın temel nedeni olarak toplumsal ekonomik eşitsizliğin önemine vurgu yapmadı; özel mülkiyetle uyumlu olduğuna inandığı bir yaklaşımla, herkes temel asgari gereksinimlerine sahip olursa bunun zaten aşılmış olacağını varsayıyordu. Sınıf ve eşitsizlik konularına ilgi göstermemesi, Fourier'nin düşüncelerinin ilk sosyalist hareketlerin en az popüler olanı olması demekti ve taraftarları arasında da çok az fabrika çalışanı vardı. Ama insan mutsuzluğuna psikolojik ve cinsel sorunların yol açtığı ve çarenin de bireyi tedavi etmek yerine toplumda gerçekleşecek değişikliklerde yattığı inancı kesinlikle sosyalizmin daha sonraki birçok biçiminin habercisiydi.

Fourier gibi Robert Owen da (1771-1858) insanlığın sefaleti ve toplumsal sorunlardan bireyden ziyade toplumun sorumlu olduğuna inanıyordu. Ama, onun aksine, Owen insanların değişebileceğine ve değişmeleri gerektiğine inanıyordu. Galler'de bir eyer yapımcısı ve demirci ustasının oğlu olarak dünyaya gelen Owen, iş dünyasında istisnai bir yetenek sergiledi ve pamuk endüstrisinde büyük başarı kazandı. 1799'da, İskoçya'daki New Lanark'ta

birkaç pamuk fabrikası satın aldı ve düşüncelerini burada uygulamaya koymaya başladı.

Nasıl ki Simon'un mevcut topluma yönelik eleştirisi bir tür sınıf çözümlemesine ve Fourier'ninki tutkuların bastırılmasına dayanıyorsa, Owen'ınki de irrasyonalizmin lanetlenmesine dayanmaktaydı. Owen'ın asla değiştirmediği inancı, insanların zaten içinde yaşadıkları koşullar tarafından şekillendirilen kendi karakterlerinden sorumlu olmadıkları anlamını taşıyan bir çevresel determinizmdi. Onun görüşüne göre, mevcut toplumdaki başat etkiler dinsel dogma ile *laissez-faire* ekonomisinin sonucuydu. Owen insanların batıl inançlı ve bencil davrandıklarını, çünkü tüm çevrenin bu tür bir davranışı teşvik ettiğini düşünüyordu.

New View of Society'de (1813-16) ileri sürdüğüne göre, New Lanark'a ilk geldiğinde halk şu durumdaydı:

> Sosyal bir topluluğun neredeyse bütün kötülüklerine ama pek az erdemine sahiplerdi. Ticaretlerini soygun ve çalıntı eşyaların alım satımı, alışkanlıklarını tembellik ve ayyaşlık, davranışlarını da sahtekârlık ve kandırma biçimlendiriyordu; (...) yalnızca işverenlerine karşı istekli, dizgeli bir muhalefet için bir araya geldiler.

Bütün bunları değiştirmek için getirdiği yenilikler arasında çocukların yetiştirilmesi, suça yaklaşım, binaların ve boş zaman etkinliklerinin tasarımı ve konumu, cinsiyetler arası ilişkiler ve işin düzenlenme biçimi yer alıyordu. Savına göre, rasyonellik ve işbirliği prensiplerine dayanan bu tür değişikliklerin gerçekleştirilmesi yoluyla davranışlar değiştirilebilirdi.

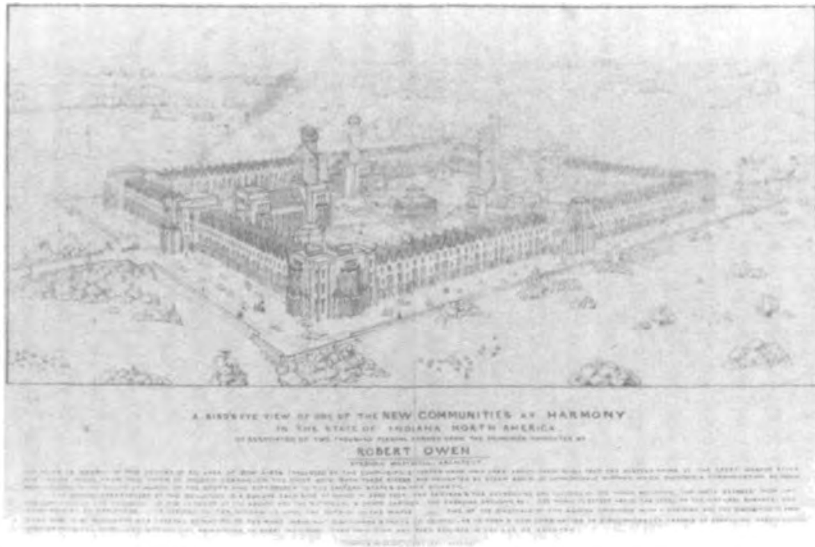
16 yıl sonra, fabrikaların çevresindeki köyün (yaklaşık 2,000 nüfusa sahipti) genel niteliklerinde gerçekten de büyük değişikler gerçekleşmişti.

Dahası, prensiplerinin çok daha geniş bir topluluğa da uygulanabileceğinden oldukça emindi:

> Herhangi bir toplumun üyeleri, aşamalı bir biçimde, *tembellik olmadan, yoksulluk olmadan, suç olmadan ve cezalandırma olmadan* yaşamak için eğitilebilir; çünkü bunların her biri dünyada hüküm süren çeşitli dizgelerdeki hataların etkisidir. Bunların hepsi de cahilliğin kaçınılmaz sonucudur.

Bir bakıma, bu aşamada Owen elindeki emek gücünden daha fazla üretkenlik sağlayarak kendi kârını artırmayı isteyen akıllı bir ticari girişimciydi. "Daha alt tabakalar"a iyi bir tutum aşılamaktan söz ederken yaklaşımı derinden babalık taslıyordu, hatta ukalacaydı ve yaşamının daha sonraki aşamalarında da bu tür davranışlar sergilemeyi sürdürecekti. Ama kendi prensipleri benimsendiğinde elde edilecek yararlar konusunda diğer işverenleri, kiliseyi ve hükümeti ikna etmeye çalıştıysa da, gördüğü karşılık derin bir kin oldu. İnsanların eksiksiz oldukları kavramı Hıristiyanlıktaki ilk günah inancını baltalar nitelikteydi ve işverenlerin çalışanlarına karşı toplumsal yükümlülük taşıdıklarını vurgulaması da dönemin kapitalizminin *laissez-faire* yaklaşımına hiç uymuyordu.

Destek elde etmeyi başaramayınca, fikirleri daha da radikal bir hal aldı ve özel mülkiyet ve kâr dizgesine saldırmaya başladı. Bunların yerine 500 ile 1.500 kişiden oluşan

1. İndiana'da, Harmony'de yeni bir topluluk için kent planını gösteren bu çizimde belirtildiğine göre, bu kent "sosyalist bir hayırsever olan Robert Owen tarafından savunulan prensiplere dayanmaktadır. Kent 'her bir bireye daha büyük fiziksel, ahlaksal ve entelektüel avantaj' sağlanması için tasarlanmıştır".

yeni işbirliği komünlerinin kurulmasını savunuyordu; bu yerler endüstriyel ve tarımsal üretimi bir araya getirecekti. Ayrıca, paranın terk edilebileceğine ve bunun yerine çalışarak geçirilen süreyi gösteren ve mal karşılığı değiştirilebilen "emek notları"nın getirilebileceğine inanıyordu. Artık fikirlerini İngiltere ötesine taşımayı amaçlıyordu; 1818'de Avrupa'ya gitti ve Amerika'ya seyahat ederek 1825'te Indiana'da, New Harmony'de birkaç topluluktan ilkini oluşturdu.

Bu arada, düşüncelerini tanıtmak amacıyla 1820'lerde London Co-operative Society kuruldu ve tüm Britanya'da bir takas dizgesinin önerildiği "Exchanges" dizgesi başlatıldı. Bunlar büyük başarı kazanmadıysa da, 1829'da Amerika'dan Britanya döndüğünde işçi sınıfının önemli derecede desteğini kazanmıştı, özellikle de hareketi sendikacılık yönünde derleyince. Ancak, 1834'te hareketten kopması ve işçi sınıfın siyasal taleplerini karşılamayı başaramaması ile birlikte etkisi de düşüşe geçti. Kurumları, ekonomik dizgeyi ve çağdaş Britanya'nın değerlerini kötülemesi geniş ölçekli etkisini sürdürdü, çünkü bunların rasyonel işbirliği yerine çok yıkıcı bireysel çıkarı teşvik ettiğini ileri sürmeye devam etti. Ama temel nedenin kötü kalplilik ya da sınıf çıkarları değil, cahillik olduğuna inanmaktaydı ve daima işçileri olduğu kadar elitleri de eleştirdi. Bu da değişimi sağlamanın tek yolunun baskı ve çatışma olduğuna inanılan bir zamanda savını zayıflattı. Ancak, Owen'ın en geniş anlamıyla doğanın değil de yetiştirilmenin önemini vurgulayışının sonuçta sosyalist düşüncenin bütünü üzerinde çok önemli bir etkisi oldu.

Saint-Simon, Owen ve Fourier mevcut toplumun yalnızca kısmi bir eleştirisini sundular ve aynı şey diğer ilk sosyalistler için de söylenebilir. Ancak, bir arada ele alındığında, Saint-Simon'un tarihsel evrimi sınıf kategorisi yoluyla çözümlemesi, Owen'ın çevresel determinizmi vurgulaması ve Fourier'nin toplumsal baskı biçimlerinin önemini kavraması daha sonraki sosyalist çözümlemeler için önemli unsurlar sağladı. Ütopyacı sosyalistler ayrıca mevcut toplumda yaşanan çeşitli sorunlar arasındaki bağlantıların da farkındaydı. Bu da onların kısmi önlemler yoluyla bir düzeltmeye gitmeyi amaçlamadıkları anlamını taşıyordu: parça parça toplumsal reformlar yerine bir dönüşüm olması gerekiyordu.

Ütopyacı sosyalist toplulukların pek azı yüzyılın ortalarının ötesine kadar varlığını sürdürebildiyse de, bu topluluklar, sıradan insanların önemli bir rol oynayacakları, geleceğin işbirliğine dayanan toplumunun niteliklerinin belirlenmesinde ve tanıtılmasında büyük önem taşıdılar. Ütopyacılar eşitlikçilik bağlamı içinde işbirliği, birliktelik ve uyum değerlerine yoğunlaşarak sosyalizme büyük katkı sağladılar. Owen ve Fourier'nin durumunda buna bir de cinsel eşitliğe yapılan vurgu eklendi ve ütopyacıların küçük ölçekli topluluklar oluşturmaları ile daha sonraları ortaya çıkan çevreci görüş arasında bazı benzerlikler oluştu. Bu nedenle, Filistin/İsrail'deki Kibbutz, 1960'ların ve 1970'lerin komünleri ve Yeşiller hareketi gibi topluluklarda yeniden ortaya çıkan alternatif gelenek unsurlarının kurucuları olarak değerlendirilmeleri gerekir; onlar 20. yüzyılın büyük bir bölümünde izlenecek fikirlerin atalarıydı.

Anarşizm çok geniş bir fikirler yelpazesini içerir ve anarşistlerin hepsi de sosyalist değildir. Ben burada, her şeyin ötesinde, Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) ve Mikhail Bakunin (1814-1876) ile ilişkilendirilen apayrı bir anarşizm biçimine odaklanacağım. Bu anarşizm biçiminin merkeziyetçi olmayan bir yönetime ilişkin ütopik bir görüşü sağlamlaştırmanın yanında sosyalizme sağladığı temel katkı, devlete saplantı düzeyinde karşı olması ve devrimci bir hareketin yaratmak istediği toplumu tahayyül etmesi gerektiği inancıydı. Gösterileceği gibi, bu tür görüşler sonuçta başat hale gelecek sosyalizm biçimlerinin bir eleştirisini de içeriyordu.

Fourier gibi Proudhon da Fransa'nın güneydoğusundaki Besançon'da doğdu ve görüşü temel olarak kırsaldı. Ancak, temel değerleri Fourier'nin temel değerleriyle tam bir karşıtlık içindeydi: Proudhon feminist karşıtı, homoseksüellik karşıtı ve aşırı ölçüde saflık yanlısı biriydi. Onun ideal toplumunda bağımsız, kendi kendine yeten köylüler oldukça basit koşullarda çalışıp yaşayacaktı. Ancak, toplumsal ve siyasal açılardan Proudhon ütopyacı sosyalistlerin çoğundan çok daha radikaldi. Onun ilk olarak *Yoksulluk Nedir?* (1840) başlıklı kitapçıkta görülen ünlü sözü –"Mülkiyet nedir? Mülkiyet hırsızlıktır"– 19. yüzyılın en bilinen devrimci sloganlarından biriydi. Bu kitapçıkta yönetimden söz ediyordu:

> Üretim araçlarında ve karşılıklı alıp vermede eşitlikle sınırlı özgür toplaşma, yani özgürlük, olası tek toplum bi-

çimidir, tek gerçek ve adil toplum biçimi. Siyaset özgürlük bilimidir; insanın insan tarafından yönetilmesi, hangi adla gizlenirse gizlensin, baskıdır: toplumun kusursuzluğu düzen ve anarşinin birlikteliğinden oluşur.

Daha sonraki eserleri daha karmaşık olsa da Proudhon'un inançlarında kalıcı olan temel unsur, çalışmanın toplumsal düzenlemenin temeli olması gerektiği ve her türlü yönetim biçiminin baskıcı olduğuydu. *Sefaletin Felsefesi*'nde açıkladığı gibi, eğer insanlar yalnızca kendileri ve aileleri için çalışırlarsa sömürü diye bir şey olmazdı, çünkü hiçbir gerçek işlevi bulunmayan işveren için hiçbir şey üretilmezdi. İnsanlar arasında sağlıklı iktisadi ilişkiler kurmanın ilk adımı mevcut kredi ve kambiyo dizgesinin tümünü ortadan kaldırmaktı. Bu, aynı zamanda, emeğe makineler ve kapitalist dizgeden kaynaklanan sömürünün baltaladığı onurunu yeniden kazandıracaktı. Proudhon'un inancına göre, merkezileşmiş devletler ve yönetimler iktisadi dizgeyle ayrılmaz bir biçimde bağlantılıydı, çünkü yönetimler sıradan insanlara karşı kapitalistlerle el ele çalışmaktaydı. Geleceği düşündüğünde, Proudhon bazen komünlerden gelen küçük delegasyonların oluşturacağı en küçük düzeyde merkezî yönetime inanır gibi görünürken, bazen de geçici bir merkezi yapının yeni bir dizgenin oluşturulmasını gerçekleştirdikten sonra dağılacağı bir düzenlemeyi düşünmekteydi. Yaşamının sonlarına doğru, Proudhon, çabalarını komünleri bir arada tutacak federal bir dizge üzerinde düşünmeye yoğunlaştırdı. Bu tür fikirler gerekli bütün toplumsal işlevleri yerine getirerek devletin kendisini gereksiz kılacak yeni yapıların oluşturulması

yoluyla devleti ilga etme çabasını yansıtıyordu. 1860'lara gelindiğinde Proudhon'un anarşizmi Fransa'da çalışan sınıfın büyük bir kesimi arasında gerçek bir siyasal güç halini almıştı; bu tarihte bu doktrin Avrupa sosyalizmi ve radikalizmine de dâhil oldu. Ancak, işçi sınıfı hareketlerini geliştirme konusunda Marksçılıkla yarışan kişi gerçekte Bakunin oldu.

Bakunin, Moskova'nın 150 mil uzağında, asil bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi; ancak, sürekli isyankârdı. 1840'ta Paris'te Proudhon, Marx ve diğer radikal entelektüellerle tanıştı ve zamanın sosyalistlerinin eserleri ile devrimsel eserleri okuyup tartıştı. Ancak, belki de düşünceden çok eylemle ilgilenerek, Avrupa'daki 1848 devrimlerine dâhil oldu ve sonuçta da uluslararası bir ün kazandı. Bakunin bazen terörü sırf terör için destekliyordu; anarşizmin daha sonraları şiddetle ilişkilendirilmesinde sorumluluğu olduğu kesindir, ama fikirleri de önemliydi. O sıralar, Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'yu yayımlamıştı ve Avrupa işçi sınıflarını etkilemeye çabalamaktaydı. Bakunin'in düşüncelerindeki temel niteliklerden bazıları 1860'larda ve 1870'lerin başlarında Marksçılıkla girdiği çatışmalarda su yüzüne çıktı.

Marx ve Engels'in katkısı gelecek altbaşlıkta ele alınacak; ancak, Bakunin'in bu kişilerle temel uyuşmazlığı burada irdelenebilir. Bunlardan ilki, Marx ve Engels'in en ileri düzeyde gelişmiş kapitalist toplumlarda endüstriyel işçi sınıfını devrimsel sınıf olarak çok yoğun bir biçimde ön plana çıkarmalarıydı. Bakunin ise en fazla devrim potansiyeli taşıyanların en fazla baskıya uğrayanlar olduğuna inanıyordu. Bu da devrimsel değişimin iktisadi açıdan en

INTERNATIONAL
WORKING MEN'S
ASSOCIATION.

CENTRAL COUNCIL, 18 GREEK STREET, LONDON, W.

FOUNDED ON 28th SEPTEMBER, 1864, AT A

PUBLIC MEETING held at St. MARTIN'S HALL, London.

The Address and Statutes issued by the Provisional Central Council fully explain the Association's objects and aspirations, which, however, may be summed up in a few words. It aims at the protection, advancement, and complete emancipation, economical and political, of the Working Classes. As a means to this great end it will promote the establishment of solidarity between the manifold divisions of labour in EACH COUNTRY, and the co-operation of the Working Classes of DIFFERENT COUNTRIES.

2. Marx'ın Uluslararası Çalışanlar Birliği tarafından ilan edilen doktrin üzerinde büyük etkisi vardı ve Bakunin de sürekli buna karşı çıkmaya çabaladı.

az gelişmiş ülkelerde gerçekleşme olasılığının daha yüksek olduğu anlamına geliyordu. Onun görüşüne göre, Rus köylüleri bu nedenle güçlü bir konumdaydılar; Bakunin ayrıca bu insanların köy komün yapılarında sosyalizm için bir temel oluşturabilecek geleneksel organizasyon biçimlerine sahip olduklarını ileri sürmekteydi. Benzer biçimde, 1864 ile 1867 arasında İtalya'da üç yıl geçirdikten sonra, orada mevcut büyük devrimsel potansiyeli de tanımladı, çünkü işçiler başka yerde olduğundan daha az ayrıcalığa sahipti ve daha az "burjuva"ydı. "Günlük çalışmanın sonunda, yorgun argın, (...) cahil ve sefil" bu insanlar "farkında bile olmadan sosyalist" kalmaktaydı ve onlar "bütün burjuva-

ların ve bilimsel sosyalistlerin toplamından gerçekten de daha sosyalist"ti.

Bakunin'in Marksçılıkla diğer önemli uzlaşmazlığı devrim öncesinde ve sonrasındaki düzenlemeye yönelikti. 1864'te Marx ilk sosyalist enternasyonalin –Uluslararası Çalışanlar Birliği– kuruluş metnini oluşturdu. Bakunin de enternasyonale katılmıştı ama ardından üyelere devrim ateşini aşılamak amacıyla bir alt grup oluşturdu. Marx'ın sosyalizm için destek kazanmak amacıyla bir (komünist) parti yaratma fikrine karşı çıktı ve 1868'de komünizmden nefret ettiğini ilan etti:

> Çünkü [komünizm] özgürlüğün karşısında ve ben özgürlük olmaksızın insana özgü olabilecek hiçbir şey düşünemiyorum. Ben komünist değilim, çünkü komünizm toplumun bütün erkini devlette topluyor; çünkü o mülkiyetin iyeliğinin kaçınılmaz bir biçimde devletin elinde merkezileştirilmesiyle sonuçlanmakta, oysa ben insanları ahlaklı ve uygarlaşmış kılma bahanesiyle şimdiye kadar o insanları köleleştirmiş, baskıya maruz bırakmış, sömürmüş ve mahrum bırakmış olan devleti ortadan kaldırmak istiyorum.

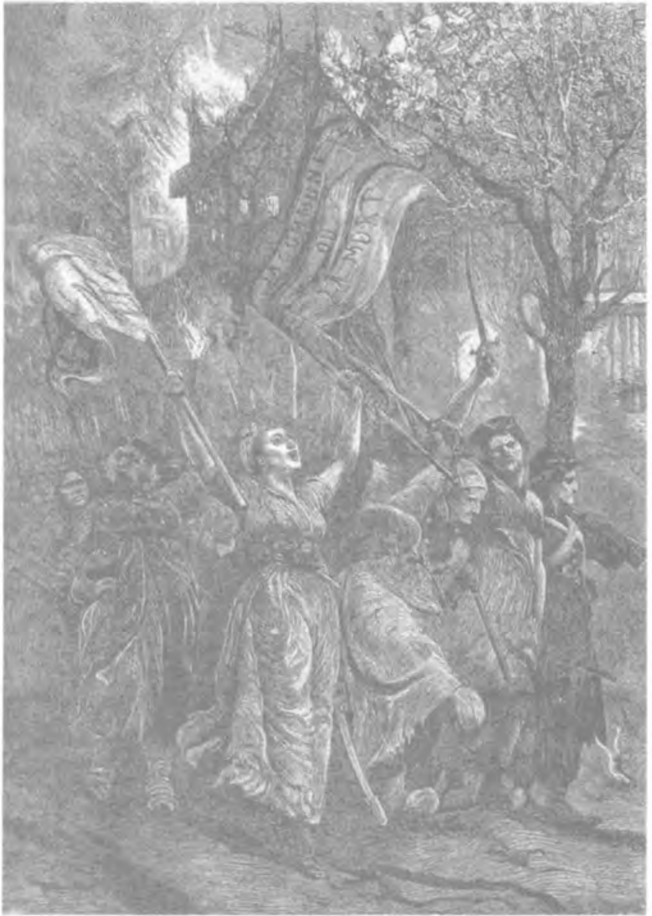
Bakunin kitlesel siyasal partiler yerine gevşek bağlarla oluşturulmuş gizli dernekler istiyordu.

Bakunin ile Marx arasındaki uzlaşmazlığın doruk noktaya erişmesi 1871'de Paris Komünü'nün zalimce bastırılması sonrasında gerçekleşti; Paris Komünü'nde işçiler kentin dolaysız denetimini ele geçirip yasama ve yürütme güçlerini birleştirmiş ve birtakım radikal önlemler almış-

lardı. Bakunin bunu kendi görüşlerinin bir ifadesi olarak değerlendirmiş, Proudhon tarafından öngörülmüş federalizmin bir biçimi olarak tüm Fransa'ya yayılacak bir komüncü hareketin başlangıcı olarak görmüştü. Marx da Komün'den derinden etkilenmişti. Ama bastırılması sonrasında artık Enternasyonal'i daha örgütlü bir işçi sınıfı siyasal partisine dönüştürmenin zamanının geldiğine inanıyordu. Bu hamle, doğrudan, özellikle İspanya, İtalya ve İsviçre'de etkisi devam eden Bakunin'i hedef alıyordu; Avrupa sosyalist hareketleri üzerinde temel etki unsuru haline gelen Marksçılık kısa zaman içinde anarşizmi yenilgiye uğrattı.

Anarşizm belirli bölgelerde önemini sürdürecekti – özellikle de İspanya'da, ta ki 1936 ve 1939'da hem Franco hem de Komünistler tarafından ezilene kadar. Orada ve başka yerlerde, anarşizm, erkin siyasal partiler ve devlet yerine işçilerin kendileri tarafından kullanılacağına ve kullanılması gerektiğine inanan sendikacılığın farklı biçimleriyle işbirliğine gidecekti. Ütopyacı sosyalizm gibi anarşizm de 1960'lardan itibaren bazı merkeziyetçilik karşıtı ve topluluk temelli hareket biçimlerini etkiledi. Daha az olumlu anlamda da, 19. yüzyılın ikinci yarısında, bireylere yönelik yararsız ve sonuçsuz şiddet eylemleriyle sık sık ilişkisi oldu – bu yaklaşım anarşistlerden esinlenen bazı gruplar tarafından 20. yüzyılın sonlarında da benimsendi; bunlar arasında Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Kızıl Ordu Fraksiyonu ve İtalya'da Kızıl Tugaylar yer almaktaydı.

Ancak, anarşistlerin sıradüzensel düzenlemeye getirdikleri eleştiri önemini korumaktadır. Öyle ki, Marx Enternasyonal'den anarşist etkiyi silmeye çalışırken, Bakunin'in izinden gidenler şu soruyu sordular:

3. 1871 Paris Komünü esnasında Montmartre'daki bir çatışmaya doğru yürüyüşe geçen kadınlar "Komün ya da Ölüm!" diye haykırıyorlar.

Otoriter bir düzenlemeden eşitlikçi ve özgür bir toplumun doğmasını nasıl bekleyebilirsin? Bu olanaksız. Geleceğin insan toplumunun embriyosu olan Enternasyonal'in bu andan itibaren bizim özgürlük ve federasyon prensiplerimize sadık bir görünüm sergilemesi ve otorite ile diktatörlüğe götürecek her türlü prensibi reddetmesi gerekir.

Marx'ın Enternasyonal yoluyla bir diktatörlük yaratma peşinde olduğunu ya da bunu gerçekleştirebilecek konumda olduğunu ileri sürmek kesinlikle büyük bir abartıydı. Ama bu anarşist eleştiri 20. yüzyılda Marx'tan esinlenenler tarafından oluşturulan partiler ve devletler açısından geçerlilik taşıyordu. Ve, daha genel anlamda, anarşizm bütün hareketler için sürekli bir uyarı noktasıdır: erkin sağlayacaklarına karşı dikkatli ol, bürokrasiye karşı dikkatli ol ve otoriteye karşı daima güvensizlik besle. Merkeziyetçi olmayan, kendi kendisini yöneten örgütler öngörmesinden ayrı olarak, anarşizmin sosyalizme temel katkısı bu oldu.

Marx ile Engels arasındaki ortaklık tarihteki en üretken ortaklıklardan biriydi, ama bu iki adam arasındaki farklılıklar dikkate değer niteliktedir. Marx'ın ailesinin her iki kanadı da haham kökenliydi ve babası sırf avukatlık mesleğini sürdürebilmek için Hıristiyanlığa geçmişti. Engels katı bir Protestan olan başarılı bir Alman sanayicinin en büyük oğluydu. Marx büyük bir akademik gelecek vaat ediyordu ve üniversitede kalmasının engellenmesinin tek nedeni siyasal görüşleri olmuştu. Engels babası tarafından şirketin yöne-

timine dâhil olmaya zorlandı ve büyük ölçüde kendi kendisini eğitmiş bir insandı. Marx düzensiz, kendi dış görünümüne aldırış etmeyen bir insandı ve neredeyse okunamaz bir elyazısına sahipti. Engels düzenli, organize, şık giyimliydi ve çok okunaklı yazıyordu. Marx bir baronun kızı olan Jenny von Wesphalen'le evlendi. Engels yaşamının büyük bölümünü bekâr geçirdi; yalnızca, eğitimsiz bir işçi sınıfı üyesi olan Lizzie Burns ile 1878'de, o da kız ölüm döşeğindeyken, evlendi.

Ancak, 1844'ten itibaren bu iki adam siyasal ve entelektüel işbirliğine gitmiş iki kişi ve yakın iki dosttu. Engels sonraları Marx'ın gölgesinde kalmıştır; aslında o da kendisinin daima ikinci keman konumunda olduğunu, "Marx kadar şahane bir birinci kemanla birlikte olmaktan büyük mutluluk duyduğunu" dile getirmişti. Bunun bazı açılardan eşitsiz bir ortaklık olduğu kesindi: Engels Manchester'daki aile fabrikasını işletip parasal açıdan Marx'ı desteklerken, Marx da incelemeler yapıyor ve yazıyordu. Marx aynı zamanda ikisi arasında daha özgün düşüncelere sahip olanıydı, ama Engels hiç kuşkusuz ortaklıklarına yeri doldurulamaz entelektüel ve siyasal katkılar sağladı.

Marksçılık

Marx (1818-1883) ile Engels'in (1820-1895) işbirliği sosyalizm tarihinin en önemli kuramını üretti. Ancak, eserleri her zaman çeşitli yorumlara açık olmuştur ve dogmatik yorumlar da daha incelikli yorumlardan daha fazla

siyasal yankı bulmuştur. Burada amaç sosyalist *geleneklerin* evrimi açısından Marksçılığın rolünü açıklamak olduğu için, bu altbaşlıkta kuramın bütününü incelemeye kalkışmak yerine, en etkili katkısına yoğunlaşmak niyetindeyim. Bu açıdan, Marksçılığın kapitalizm eleştirisine ve neden bu dizgenin yerine sonunda sosyalizmin geleceğine yönelik açıklamasına yoğunlaşmak gerekiyor.

Kapitalizm eleştirisi insan toplumunun gelişiminin bütününü açıklamaya çalışan bir tarihsel kurama (tarihsel materyalizme) dayanıyordu. Marx ve Engels'in ütopyacı sosyalistlere ve anarşistlere yönelik temel eleştirilerinden biri, onların geleceğin köklerinin geçmişte yattığını yeterince ele almayışlarıydı. Onların görüşüne göre, ancak ve ancak bu anlaşıldıktan sonra onun yıkımına yol açacak dinamik süreci anlamak olanaklı olabilirdi. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş*'te (1859) Marx bunu şöyle açıklıyordu:

> Yaşamlarının toplumsal üretiminde, insanlar kendi iradelerinden ayrılmaz ve bağımsız nitelikte kesin ilişkilere girerler; bu üretim ilişkileri onların özdeksel üretim güçlerinin daha kesin bir gelişim aşamasına denk düşer. Bu üretim ilişkilerinin toplamı, toplumun ekonomik yapısını oluşturur – üzerinde hukuksal ve siyasal üstyapının yükseldiği ve toplum bilincinin kesin biçimlerinin denk düştüğü gerçek temeldir bu. Özdeksel yaşamdaki üretim biçimi yaşamın toplumsal, siyasal ve tinsel süreçlerinin genel karakterini belirler. İnsanların varlığını belirleyen şey bilinçlilikleri değildir; bunun aksine, toplumsal varlıkları bilinçliliklerini belirler.

Alıntı Marx'ın bütün bir fikirler, hukuk, siyaset dizgesini (üstyapıyı) gözardı ettiği biçiminde yorumlanmamalıdır, çünkü Marx bütün bunları çok ayrıntılı bir biçimde inceledi. Ama o bu üstyapıyı daima mevcut ekonomik dizgeyle ilişkilendirdi. Böylece, herhangi bir toplumsal dizgede –köle toplumu, feodalizm, kapitalizm gibi– genel fikirler ve kurumlar üretim biçimine denk düşmekteydi ve bunlar bir bakıma üretim biçimi açısından işlevseldi. Her bir dizge, konumu öncelikle ekonomik fazlalığı denetlemeye dayanan bir yönetici sınıfı içermekteydi ve başat fikirler ve kurumlar da bu sınıfın çıkarlarına uygun olanlardı.

Tarihsel kuram aynı zamanda devrim yoluyla bir değişim kuramını içeriyordu. Bu asla yalnızca bir şiddet dönemi olarak tanımlanmadı ve, yukarıda ele alındığı gibi, barışçıl bir değişiklik olasılığı dışlanıyor değildi: Marx köle toplumundan feodalizme ya da feodalizmden kapitalizme doğru gerçekleşen bu tür dönüşümlerin uzun tarihsel dönemler içinde mümkün olduğunu ileri sürmekteydi. Ancak, aynı biçimde şu görüşü de savunuyordu:

> Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumdaki üretimin özdeksel güçleri mevcut üretim ilişkileriyle ya da (...) daha önce bağlantılı oldukları mülkiyet ilişkileriyle uzlaşmazlık içine düşerler. Önceleri üretim güçlerinin gelişim biçimleriyken, bu ilişkiler kendi kendilerinin ayakbağı haline gelir. Ardından da toplumsal devrim dönemi gelir.

Örneğin, teknolojik ilerlemeler ve gelişmiş iletişim feodal Avrupa'da kapitalizmin gelişmesini olanaklı hale ge-

tirmiş olsa da, geleneksel toprak iyeliği ve vergilendirme dizgeleri bu gelişmeleri dizginlemişti. Bu tür yapısal gerilimler farklı ekonomik dizgelere –mevcut feodal yapıya ya da gelişmekte olan kapitalist (burjuva) dizgeye– bağlı olan sınıflar arasında uzlaşmazlıklara yol açtı. Bunlar da siyasal ve ideolojik çatışmalar yoluyla ifade edildi, birikim sonucunda da toplumsal devrim gerçekleşti. Mevcut yönetici sınıfı yenilgiye uğratmasının ardından, yükselişe geçen sınıf, toplumsal ilişkileri ve üstyapıyı yeni üretim biçimine uyacak biçimde dönüştürmeye girişiyordu.

Sosyalistlere göre, kuramın gerçekten de önemli bölümü, elbette, kapitalizmin kendisinin eleştirisi ve bunun kapitalizmin sonuçta yıkılacağına yönelik inanç için sağladığı temellerdi. Bir kez daha, kuram çeşitli düzeylerde işlemekteydi. *Komünist Manifesto*'da (1848) Marx ve Engels dizgenin merkezinde yalnızca iki adet hasım sınıf olduğunu ileri sürmekteydiler:

> Bizim dönemimiz, yani burjuvazi dönemi şu belirgin niteliği taşıyor: sınıf düşmanlıklarını basitleştiriyor. Toplum bir bütün olarak gitgide daha fazla düzeyde iki düşman kampa, doğrudan birbirinin karşısında duran iki büyük sınıfa bölünmekte. Burjuvazi ve Proletarya.

Burada kastedilen, diğer bütün grupların (toprak sahipleri, köylüler, zanaatkârlar) bu sınıflardan birine ya da birden fazlasına itilmekte olduklarıydı. Marx bu konuda daima böylesine kesin değildi, ama dizgenin yok edilişinin tohumlarını içeren şeyin bu iki sınıfın çakışan ekonomik çıkarları olduğunu kesinlikle savunmaktaydı.

Çözümlemenin başlangıç noktasını bir klasik siyasal ekonomi kuramı oluşturuyordu: emek değer kuramı. Bunadaki görüşe göre, bir ürünün değeri, onu üretmek için gerekli olan emek miktarıyla belirlenmekteydi. Marx işe bu kuramla başladı ve aynı zamanda kapitalizm öncesi toplumlarda ürünlerin değiş tokuş edildiklerini, çünkü onları satın alanlar açısından işlevsel olduklarını düşündü. Ancak, bunun kapitalizmde gerçekleşmediğinin farkına vardı: burada önemli olan para ve kâr karşılığında değiştirilebilecek mallar üretmekti. Dahası, emek de alınıp satılabilen bir mal haline gelmişti ama emeğin değişim değeri yarattığı ürünün değeri kadar fazla değildi. Bu, Marx'ı (1850'lerden itibaren) değeri yaratanın emek değil, *emek gücü* olduğunu savunmaya yönlendirdi. Ayrıca, *artık değer* kavramını getirdi.

Basitçe anlatılırsa, görüşü şu şekildeydi. Üretim araçlarına sahip olanlar (örneğin fabrikalar) pazarda satılacak malları üretmek yoluyla kâr peşinde koşmaktaydı. Üretim sürecinde iki tür sermayeleri vardı. Marx "*sabit sermaye*"yi "sermayenin üretim araçlarına, yani (...) hammaddeye, ek malzemelere ve emek gereçlerine dönüştürülmüş kısım" olarak tanımladı. Diğer bir deyişle, sabit sermaye malzemeler, makineler ve bina gibi unsurlardan oluşuyordu ve üretim süreci esnasında da değeri değişmiyordu. Ancak, "*değişken sermaye*"nin (emek gücü) değeri değişmekteydi. Birincisi, kendi değerinin dengini üretebiliyordu ve bu, Marx'ın varsayımına göre, normalde emekçiler ile onların ailelerinin geçimi demekti. Örneğin, bu, günde 50 sterlin ise, işçi belki de bu tür değere sahip ürünleri günün ilk dört çalışma saatinde üretiyordu. Ancak, her gün bir dört saat

daha çalışarak emekçi iki kat değer üretebilirdi (yani, bir 50 sterlin daha). Bu da 100 sterlinlik bir değerin üretildiği anlamına geliyordu ve geçim gereksinimi ile kapitalistler tarafından alıkonan miktar arasındaki fazlalık artık değerdi (bu örnekte 50 sterlin). Kârlar artık değerden geliyordu, ama bazı harcamalar da –örneğin, yeni makineler– artık değerden alınıyordu. Emek ile sermaye arasındaki temel ekonomik mücadele *artık değerin oranı* (Marx buna "sömürü oranı" da demekteydi) merkezindeydi; üretim araçlarına sahip olanlar bu oranı artırmayı isterken işçiler de yüksek ücretler yoluyla azaltmayı istemekteydi. Bu mücadelenin sonuçları kapitalist sistemin krize yatkın olduğunu gösteriyordu.

Eğer artık değer, dolayısıyla da kâr yalnızca emek gücünden üretiliyorsa, dizgenin temelinde kalıcı sorunlar var demekti. Bireysel kapitalistlerin rakipleriyle yarışabilmek için kendi üretim dizgelerini makinelerde ve teknolojide iyileştirerek modernize etmeleri gerekecekti. Ama bu da sabit sermaye (makineler) yatırımlarını emek pahasına artırmayı isteyecekleri anlamına geliyordu; bu da dolayısıyla emeğe giden payın azalacağı anlamını taşıyordu. Ancak, artık değer yalnızca değişken sermayeden (emek) türetildiği için, bu da onun uzun süreli bir düşme eğilimi göstereceği anlamını taşıyordu. İlk anda karşılaşılan sorunlar ya çalışma saatlerini ya da emeğin üretkenliğini artırmak yoluyla karşılanabilirdi. Ama, Marx'ın görüşüne göre, bunlar yalnızca geçici çarelerdi. Gelişmiş üretim yöntemleri daha fazla malın pazara varması anlamını taşıyordu; oysa kapitalistlerin her bir işçiden artık değeri türetebilmek için hâlâ ücretleri düşük tutmaları gerekiyordu. Ama bu da

emeğin ilave malları satın alma gücünün olmaması anlamına geliyordu ve bu durumda da üretim artık kârlı olamazdı. Bu nedenle de dizge iki sonuca yol açacak bir aşırı üretim kriziyle karşılaşacaktı. Birincisi, en güçlü girişimlerin rakiplerini iş alanını terk etmeye zorlamaları ve bazı üretim yollarını etkili biçimde yok etmeleri sonucunda bir devralma ve birleşmeler dönemi gelecekti. İkincisi, ücretlerde daralma ve kitlesel işsizlik baş gösterecekti; böylece yoksulluk ve proleterlerin sorunları artacaktı. Sonuçta bu da artık değerden türetilen kârlara dayanan daha fazla sermaye birikiminin mümkün olacağı ama yapısal sorunların devam edeceği yeni bir aşamaya yol açacaktı ve yeni krizler dizgenin ayrılmaz niteliği olacaktı. Dahası, her bir kriz bir öncekinden daha ciddi olacak ve sonuçta da dizgenin kendisinin çökmesine yol açacaktı.

Marx çok kesin bir şey söylüyor gibiydi: proleterlerin konumunun çok daha kötüye gitmesi ve kapitalizmin çöküşü kaçınılmazdı. Aslında, işçi sınıfının yaşam standartlarındaki kesin kötüye gidiş konusunda çoğu zaman göründüğünden daha az emin olmuş olabilir; aynı zamanda, sendikacılık ve reformların işçilerin konumunda kesin gelişmeler sağlayabileceğine ve "geçim"in, içeriği ekonomik ve teknolojik gelişme yoluyla en alt düzeyde kabul edilebilir yaşam standardının evrim geçiren kavramlarınca etkilenecek tarihsel bir kavram olduğuna inanıyordu. Benzer şekilde, kapitalizmin çöküşünün yakın olduğu anlamını taşıyan tespitlerine karşın, başka yerlerde kapitalizmin bütün yayılmacılık olanaklarını tüketmesinin uzun zaman alacağını ileri sürmekteydi. Ancak, eninde sonunda gerçekleşecek çöküşe ilişkin bu kavram Marx'ın özdeksel

tarih anlayışında ve kapitalizmin siyasal iktisadına yönelik açıklamalarında değişmez unsurdu.

Dönüşümün tohumları, asla statik olmayan mevcut dizgenin işleyişi içinde bulunmaktaydı. Gelecek, ütopyacı sosyalistlerin inandıkları gibi, yeni bir dizgeyi deneyen topluluklar kurmak ya da bazı anarşist görüşlerde olduğu gibi bir grup insanın "devleti darmadağın etmesi" yoluyla yaratılmayacaktı. Fakat Marx, kesinlikle, her şeyin yapısal güçler tarafından belirlendiğine inanmıyordu. Tam aksine, proleterlerin gerçekleştireceği siyasal etkinlik gerekliydi. Proletaryanın gitgide artan sınıf bilinci de hem ondan ayrı hem de rakip bir burjuvazinin bilinçliliğinin gelişmesi anlamına geliyordu. Bu yolla, zaman içinde sosyalist ve devrimci bilinç ortaya çıkacaktı. Böylece, kapitalizmin yapısal nitelikleri, içinde barındırdığı iki temel sınıf arasında nesnel bir düşmanlık yaratıyordu; ama dizgenin gelişimi ve işleyişi de devrimsel sürece yol açan, devlet erkinin ele geçirilmesine odaklanan nesnel bilinçlilik türünü üretiyordu.

Bu, Marx ve Engels'in devletin kökenleri kuramına uygundu. Sava göre, bu, gerçekte, henüz eski emek ayrımıyla birlikte var olmuştu; emek ayrımının kendisi de, toplum bazı insanların toplumun tümü için yaşam araçları üretmeye doğrudan katkıda bulunmaksızın yaşayabilecekleri bir artık değer üretebildiğinde ortaya çıkmıştı. Ardından, devlet öncelikle her bir toplumsal dizge içinde başat sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir gereç olmuştu. Bu bakış açısının en ünlü ifadesi de *Komünist Manifesto*'da yer alan "modern devletin yürütme gücü burjuvazinin ortak işlerini idare eden bir komiteden başka bir şey değildir" savında yer almaktaydı. Bu, kuşkusuz, Marx ve Engels'in konumu-

nu abartıyor ama kuramlarının özünü de ifade ediyordu. Devlet, başat ideoloji, hukuk dizgesi ve diğer çeşitli kurumlar burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmek ve kapitalist dizgeyi ayakta tutmak için birleşmekteydi. Böylece, mevcut dizgeye yönelik eleştiri bu dizgenin siyasal kurumlarını da içeriyordu, çünkü bunlar nüfusun büyük çoğunluğunu baskı altında tutan çıkarlara hizmet ediyordu.

Marx'ın yazıları ve konuşmalarındaki vurgu, devrimsel değişimin şiddet içereceği anlamını yansıtıyordu. Ancak, Marx devrimi organize bir grup tarafından gerçekleştirilen bir ayaklanma ya da darbe ile denk tutanları her zaman eleştirdi. Marx'ın görüşüne göre, devrimsel kriz mevcut toplum içindeki çok daha uzun erimli bir evrimsel sürecin sonucuydu. Devrimsel değişimi var etmeye yönelik zamansız bir çaba başarılı olamazdı; Marx Fransız Devrimi'nin en radikal unsurlarının (Jakobenlerin) uyguladığı şiddeti eleştiriyor ve bunun toplumun henüz hazır olmadığı koşulları zorla kabul ettirme çabasından kaynaklandığını ileri sürüyordu. 1848'de ve bir aralar 1871 Paris Komünü esnasında şiddetin gerekliliğini kabul eder gibi göründüyse de, reform yanlısıydı. Hatta barışçıl devrim olasılığını da ortaya atarak Britanya, ABD ve Hollanda'nın bunun gerçekleşmesi için uygun koşullara sahip olabileceklerini ileri sürdü. Marx'ın ölümünden sonra Engels bu yolda daha kararlı göründü; Alman *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD) ile uygulanabilir reform programları üzerinde çalıştı.

Marx ve Engels'in devrimsel değişim görüşlerinin diğer genel unsuru çalışan sınıfın ve bir siyasal partinin rolüyle ilgiliydi. Sınıf bilincinin gelişmesinin, *Komünist Manifesto*'da

dile getirdikleri gibi, neredeyse kendiliğinden "proleterlerin bir sınıf halinde ve sonuçta da siyasal bir parti halinde örgütlenmeleri"ne yol açacağını doğal kabul eder gibidirler. Diğer bir deyişle, proletarya ancak ve ancak kendisinin bir sınıf olduğunun bilincinde olduğu zaman bir sınıf olmaktaydı ve bu noktada kendisini bir siyasal partiye dönüştürmekteydi. Böylece, çalışan sınıf devrimsel süreçte etmen olurken siyasal parti de bu mücadelede onun aracı olmaktaydı. Ama Marx ve Engels bu tür bir değişimin *ne zaman* ya da *nasıl* gerçekleşeceği konularında kesin ifadeler hiç kullanmadılar.

Marx ve Engels topluma dair düşünüşler üzerinde devrim yaptı; gerçek ve değer arasındaki, felsefe, tarih, ekonomi, toplumbilim ve siyaset arasındaki geleneksel sınırları aştılar. Marx ve Engels'in çalışması –tarihsel değişimin bir açıklaması, kapitalizmin dinamiklerinin bir çözümlemesi ve çalışan sınıfın bu dizgenin ötesine geçen bir etmen olarak oynadığı role ilişkin bir tahmin olarak– kendilerinden öncekileri kat kat aşan kuramsal görüşler dile getirdi. Ayrıca, dikkate değer bir konu da, *Gotha Programının Eleştirisi* (1875) içinde devrim sonrası bir toplumun özelliklerini ele alırken Marx'ın "komünist toplumun ilk aşamasında" gerçekleştirilebilecek ilerleme, özellikle de eşitlik alanındaki ilerleme konusunda oldukça temkinli davranmasıdır. Ancak ve ancak daha üst bir aşamadadır ki toplum "pankartlarının üstüne şunu yazabilir: herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar!" Marx'ın birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişe ilişkin açıklaması tam olarak ikna edici olmayabilir, ama, bazı eserlerindeki retorik havaya karşın, Marx ve Engels çözümleme yolunda bir dizi "doğru yanıt"

yerine genel bir yaklaşım sunuyordu. Ancak, onların kavrayışlarının yaşamsal önemini kabullenmek –21. yüzyıl bir yana– kendi dönemlerinde her açıdan geçerli olduklarını dile getirmek anlamını taşımaz; kuramın unsurları kitabın ileri aşamalarında tartışılacaktır.

1914 öncesinde sosyal demokrasi

1883'e gelinip de Marx öldüğünde sosyalist fikirlerin başlıca nitelikleri oluşturulmuştu. Ütopyacı sosyalistler, anarşistler ve Marksçıların uzlaşamadıkları birçok önemli nokta söz konusuydu, ama eşitliğe, işbirliğine ve toplumsal dayanışmaya yapılan vurgu ortaktı. Ayrıca, tümü de toplumun daha yoksul tabakalarına karşı sorumluluk taşıdıklarını vurgulamaktaydı – her ne kadar belirli bir sınıf ve sınıf çatışması kuramının netleşmesi Marx'la gerçekleştiyse de. Ancak, Marx'ın ölümünün ardından modern sosyalizmin nihai biçimleri siyasal partilerin egemenliğiyle birlikte ortaya çıktı.

1880'ler ile Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi arasında Avrupa'daki sosyalist partilerin sayısında büyük artış oldu; bu partilerin tümü 1889'da kurulan İkinci Enternasyonal'de bir araya geldiler. Ancak, bu partiler çeşitli belirsizlikler taşıyordu. Her şeyden önce, o zamanlar bile kafa karıştırıcı olan adları son gelişmeler ışığında daha da kafa karıştırıcı bir hal aldı. Çünkü Enternasyonal'de toplandıklarında kolektif olarak sosyalist partiler olarak tanınsalar ve pek çoğu da sosyalizm hedefi için çalışsa da, yalnızca küçük bir azınlığı bu terimi adında kullanmak-

taydı. Bazıları "işçiler" ya da "emek" sözcüklerini kullansa bile en yaygın unvan "sosyal demokrat parti"ydi. Komünist partiler henüz ortalarda yoktu ve sosyal demokrasi de –daha sonraları kendilerini komünizmle denk tutacak olanlar da dâhil olmak üzere– çok geniş bir fikirler yelpazesini içeriyordu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında komünist partilerin oluşmasıyla birlikte sosyal demokratlar ve komünistler sert rakipler haline gelecek ve bu süreç içinde de sosyal demokrasi değişecekti.

Tek önemli istisna olan İngiliz İşçi Partisi'ni saymazsak, bütün bu partiler doktrinlerinin esin kaynağı olarak Marksçılık yanlısı kapitalizm eleştirisini görmekteydi. SPD Enternasyonal'in en büyük partisiydi ve entelektüel açıdan da en başat olandı. Bu yıllarda Karl Kautsky (1854-1938) yalnız Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde değil, Enternasyonal'in bütününde de Marksçı doktrinin en etkili yorumcusu haline geldi. 1880'lerin büyük bir bölümünde Londra'da yaşadığı için Engels'le çok yakınlaşmıştı ve bu da onun Marksçılığın otantik sesi olarak taşıdığı etkiyi güçlendiriyordu. Ancak, Marksçılığı oldukça mekanik bir yoldan yorumlama, sosyalizmin sonuçta ulaşacağı kaçınılmaz zaferi vurgulama eğilimindeydi. Konumu aynı zamanda devrimsel bir doktrini seçimle ve parlamenter siyasetle bağdaştırma çabalarındaki zorlukların somut bir örneğiydi ve Enternasyonal'in bütününe damgasını vuran reform ile devrim arasındaki temel gerilimleri barındırıyordu.

SPD'nin programı 1891'de Erfurt'ta kabul edildi ve, Donald Sassoon'un ileri sürdüğü gibi, program içindeki iki görüş –aralarında oldukça zayıf bağlantılar olsa da– birlikte var olmak zorunda kaldı. Bunlardan birincisi, durumun

4. Alman Başbakanı Otto von Bismarck SPD'yi 1878'den 1890'a kadar yasaklayan anti-sosyalist bir yasayı yürürlüğe koydu. *Punch* dergisindeki bu karikatürde Bismarck sosyalist figürü kutusuna geri tıkmaya çabalıyor.

tutucu bir Marksçı özetiydi; toplumun birbirine düşman iki kampa bölünmesine, daha az sayıda büyük ölçekli kapitalist girişimin sürekli olarak ekonomik dizge üzerindeki denetimlerini genişletmesine, ayrıca SPD'nin ortak iyeli-

ğe dayanan sosyalist bir dizge oluşturabilmek için siyasal erk elde etmesinin gerektiğine vurgu yapıyordu. İkincisi, dizgenin toptan dönüşümü yerine, dizge içinde bir reform programı oluşturur görünen bir dizi önleme yoğunlaşmıştı. Parti içinde farklı fikirler daima olmuştu ama genel kanıya göre bu program uzun vadede sosyalizmi hedefleyerek proletarya için ivedi yararları bir araya getirmekteydi. Diğer bir deyişle, genel olarak hem reformcu hem de devrimci bir program olarak görülüyordu; kapitalizm içinde reformlar öngörülüyordu – devrimin *yerine geçecek* biçimde değil, devrim yolunda bir *gereç* olarak.

1914'e gelindiğinde, başat ideolojileri olarak Markscılığı benimsemiş partilerin kitlesel üyelik ve seçimlerde çoğunluk desteği peşinde koşmaları zaten alternatif sosyalist gelenekleri kıyılara itmişti. Bu, karşı fikir üretenler yok demek değildi. Örneğin, savaştan hemen önceki yıllarda, çeşitli Avrupa ülkelerinde sıradan insanların gerçekleştirdiği militanca grevlerde hızlı bir artış vardı. Bu da –siyasal partiler yoluyla ilerlemek yerine– dolaysız endüstriyel eylemin değişimi sağlamanın ve yeni bir toplum kurmanın aracı olduğu biçimindeki bir inanışı (çoğu zaman sendikacılık olarak tanımlanmıştır) yansıttı. Ancak, bunların başlıca pozisyon alışlar değil de alternatif oldukları zaten belirgindi.

Başat sosyalist gelenekteki bir diğer unsur da çalışan sınıfın evrenselliğini açıkça kabullenmesiydi. Genel anlayışa göre, bütün partiler, işçilerin ülkeleri olmadığı, çünkü işçilerin ortak düşmanının kapitalizm olduğu görüşünü paylaşıyordu. Böylece, bu partilerin tümü de –kuramsal açıdan– kapitalist bir savaşa topluca cephe alacakları konusunda

5. İkinci Enternasyonal'e ait bu taşbaskı sanatçı Theophile-Alexandra Steinlen'e (1858-1923) kendi sosyalist görüşlerini yansıtma olanağı sağladı.

aynı fikirdeydi. Sürekli dile getirildiği gibi, böyle bir savaş çıkacak olursa hiçbiri kendi yönetimlerini desteklemeyecekti. Gerçekte, birçoğu 1914'te tam da bunu gerçekleştirdi. Bu da, elbette, partiler arasındaki ayrımı keskinleştirdi; küçük, aktif bir azınlık da hem hüküm süren liderliğe hem de savaşa karşıydı. 1917'de Bolşevik (komünist) Devrim olmasaydı savaş sonrasında Enternasyonal'i yeniden oluşturmak olanaklı olabilirdi.

Komünizmin ortaya çıkışı

Modern komünizm Rusya'da Bolşevik Parti'nin erki ele geçirmesiyle yaratıldı. Sonradan, yeni yöneticiler partinin Marksçılığın çağdaş dönemdeki otantik uygulamasını temsil ettiğini ileri sürerek kendileri ile 19. yüzyıl komünizmi arasında süreklilik olduğunu ima ettiler. Aslında, Bolşevizm ile Marksçılık arasındaki ilişki hâlâ oldukça tartışmalıdır ve süreklilik düşüncesi de çok kuşkuludur. Geçen yüzyılın büyük bir bölümünde komünizm ile sosyalizm arasında net bir ayrım yoktu. Kimi zaman, komünizm terimi, değişimi gerçekleştirmek için daha devrimsel bir yaklaşım anlamını taşımıştı ve bu izlenimi pekiştiren de belki Marx ve Engels'in 1848'de *Komünist Manifesto*'yu yayımlaması oldu. Ama manifesto daha sonraları eriyip gidecek olan bir grup göçmen Alman işçisinin oluşturduğu Komünist Birlik için yazıldı ve "sosyalist" ve "komünist" terimleri Marx ve Engels tarafından bile tutarlı bir biçimde kullanılmadı.

Her ne olursa olsun, geleneksel öğeyi savunanlara göre, Rusya'nın Marksçılıktan esinlenmiş ilk devrimin va-

tanı olmaması gerekiyordu, çünkü köylüler nüfusun ezici bir bölümünü oluşturuyordu ve toprağa bağlı kölelik de henüz 1861 kadar yakın bir tarihte kaldırılmıştı. Devrimin ilk olarak gelişmiş bir kapitalist ülkede gerçekleşeceği düşüncesi Marx ve Engels tarafından vurgulanmış ve İkinci Enternasyonal'in sosyalistlerinin düşüncesine yerleşmişti. 1914'e kadar Rus Marksçılık yanlıları genellikle bu görüşü paylaşmışlar ve doktrinin birçok ayrıntısında Alman SPD'nin baş kuramcısı Kautsky'ye inanma eğilimi göstermişlerdi. Ancak, Rus mahreçli partide zaten vuku bulmuş gelişmelerin yanı sıra, savaşın neden olduğu kriz şimdi durumu dönüştürmekteydi.

Rus Sosyal Demokrat Emek Partisi 1899'da Rus Marksçılık yanlıları açısından temel örgütsel odak noktası olarak oluşturulmuştu. Ancak, kısa zamanda fraksiyonlara bölünmüştü; bunlardan birinin öncülüğünü Vladimir Lenin (1870-1924) yapıyordu. Enerjisi, net tutumu ve kendisini devrime adamışlığıyla kısa zamanda önde gelen bir kişi olarak sivrildi ve *Ne Yapmalı* başlıklı çalışmasında tamamen yeni bir partinin oluşturulması gerektiğini ileri sürdü. Bu görüşün oldukça bölücü olduğu 1903'teki Parti Kongresi'nde kanıtlandı ve görüş bir ayrım yarattı; artık Bolşevikler 1912'deki son bölünme öncesinde bile ayrı bir parti olarak etkinlik göstermekteydi. Lenin (ve daha genel anlamda Bolşevikler) dünyanın neresinde olursa olsun savaşı destekleyen sosyalistlere tamamen karşıydı. Lenin bu sosyalistleri en sert terimlerle eleştirdi ve muhalif sosyalistleri uluslararası çaptaki savaşı kendi ülkelerinde bir devrim savaşına dönüştürmeye (başarısız bir biçimde) ikna etmeye çalıştı. Bolşeviklerin erki ele geçirmesi uluslararası

sosyalist hareket içindeki ilişkileri değiştirdi. Bolşevikler devrimden hemen sonra adlarını Komünist Parti olarak değiştirdiler ("Bolşevik" yalnızca "çoğunluk" anlamını taşıyordu) ve Moskova da günümüzde komünizm olarak bilinen doktrinin merkezi haline geldi. Bu nedenle, devrim zamanı Rusyası'ndaki temel niteliklerinden bazılarını ele almak gerekiyor.

İlk devrimin Çar'ı devirip Alexander Kerensky (1881-1970) liderliğinde geçici bir yönetimi başa geçirmesinden bir ay sonra, Nisan 1917'de, Lenin sürgünden Rusya'ya döndü. Sovyetler (işçiler konseyi) büyük kentlerde zaten oluşturulmuştu ve gıda ve barış talep etmekteydi; ancak, Britanya ve Fransa'nın baskısıyla Kerensky savaşa devam etmekte ısrar ediyordu. Nüfusun çoğunluğunun savaşı sona erdirmeye can attığı ortada olmasına karşın, Bolşeviklerin büyük bölümü hâlâ sosyalist bir devrimin geri kalmış bir ülkede gerçekleşmesinin olanaksız olduğuna inanmaktaydı. Bolşevikleri Rusya'da başarılı bir devrimin gerçekten de olanaklı olduğuna ve bunu başka yerlerdeki devrimlerin izleyeceğine ikna eden, Lenin'in kişisel etkisi oldu. Bu koşullarda, daha gelişmiş ülkelerde benzer düşüncelere sahip yönetimlerin Rusya'da sosyalizmin gelişmesine yardımcı olacakları umulmaktaydı. "Tüm erk Sovyetlere" ve "ekmek, toprak ve barış" gibi sloganlarla Bolşevikler Sovyetlerde çoğunluğu ele geçirdiler ve aslında bir erk boşluğunun bulunduğu koşullarda denetimi ele geçirmelerini sağlayan devrimsel bir ayaklanmayı başarıya ulaştırdılar.

Erkin ele geçirilmesinden hemen önce, Lenin *Devlet ve Devrim* adlı eserini yazmıştı; bu eser sosyalizmin dev-

rim sonrasında kurulabilmesinin koşulları konusunda aşırı derecede iyimserdi. Oysa gerçekler çok farklıydı, çünkü şimdi Bolşeviklerin karşısında kolaylıkla bağdaştırılamaz türde dört görev durmaktaydı. Birincisi, ülkede azınlık desteğine sahip olmalarına karşın erk konusunda konumlarını güçlendirmeleri gerekiyordu. İkincisi, geleneksel sıradüzen ilişkilerine dayanan katı düzeyde otoriter yapıdaki bir toplumda toplumsal ilişkileri belirgin biçimde değiştirecek önlemler uygulamaları gerekiyordu. Üçüncüsü, erki ele geçirmelerini sağlayan köylüler ile kentsel proleterler arasında geçici bir ittifak sağlamaları gerekiyordu. Dördüncüsü, yaşam standartlarını geliştirmek için büyük bir ekonomik büyüme sağlamaları gerekiyordu. Başarısızlığa uğramaları belki de hiç şaşırtıcı değildi, özellikle de daha olumlu hedefleri, 1920'nin sonuna kadar, daha ivedi görünen bir iç savaşı kazanma gereksinimi karşısında ikinci planda kaldığı için. Ancak, durum gitgide belirginleşen bir otoriter toplum biçimine doğru evrildi.

Yönetimi ele geçirdikten sonra bile, Bolşevikler, yönetsel organ olarak demokratik yollarla seçilmiş bir Kurucu Meclis'ten söz etmekteydiler ve belli ki orada çoğunluğu elde etmeyi umuyorlardı. Ancak, Ocak 1918'de yapılan seçimin sonuçları koltukların yalnızca yüzde 21'ini kazandıklarını ortaya koyunca Meclis'i dağıttılar. Lenin açısından seçenekler Bolşevik hükümet ya da aşırı Sağ hükümetten ibaretti ve Lenin ikinci seçeneği deneme riskini göze alamazdı. Büyük olasılıkla duruma ilişkin çözümlemesi geçerliydi ama kararın önemli siyasal anlamları vardı. Kısa sürede ortaya çıkan durum, komünistlerin tüm erk organlarında egemenlik sağlaması oldu ve iç savaşın so-

nuna gelindiğinde Kızıl Ordu gitgide otokrat bir hal aldı. Erk yolunda atılan her bir adım geçici bir önlem olarak tanıtılıyordu ama artık parti/devlet diktatörlüğü oluşturulmaktaydı.

Başlarda, bazı alanlardaki (örneğin din karşısında) ciddi baskılara kültürü herkesin erişebileceği biçimde yaymak, eğitim olanaklarını yaygınlaştırmak ve cinsel eşitlik sağlamak türünden gerçek çabalar eşlik etti. Ama, henüz Aralık 1917'de, karşı devrime yönelik her türlü çabayı ortaya çıkarıp bastırması için *Cheka* (yani gizli polis) kuruldu. Örgüt kuşkulandığı kişileri anında idam etti ya da hapsetti – bu kuşkulu kişilerden bazıları sırf toplumsal kökenlerinden ötürü kuşkulular arasındaydı. Mayıs 1918'de Lenin'e karşı düzenlenen bir suikast girişiminden sonra Kızıl Terör uygulamaya konuldu; bunun sonucunda binlerce idam gerçekleşti ve Cheka adeta devlet içinde devlet gibi hareket eder hale geldi. 1920'ye gelindiğinde, altı yıllık savaş sonrasında ekonomi de sefil durumdaydı, köylülerin desteğinin tamamen yitirilmesi tehlikesi vardı ve yaklaşık 8 milyon insan Bolşevik Devrimi'nden bu yana hastalık ya da yetersiz beslenmeden ötürü yaşamını yitirmişti.

Komünizm ile sosyal demokrasinin ayrılması

Avrupalı birçok sosyalist Marksçı görüşlerin esin kaynağı olduğu ilk devrimden ötürü sevinmiş olsa da diğerleri pek de ikna olmuş değildi. Kurucu Meclis'in dağıtılmasını, devrim terörünü ve tek parti devletine doğru gelişen

evrimi izlerken, bunun gerçek anlamda bir sosyalizm olup olmadığı konusundaki kuşkuları arttı. Bazı durumlarda, özellikle de Batı Avrupa sosyalist partilerinin liderleri arasında, kendilerinin Sovyet liderler tarafından hainler ya da dönekler olarak lanetlendiğini işittiklerinde bu tür kanılar daha da güçlenmiş olsa gerek. Diğer Batılı sosyalistler hiçbir demokrasi geleneği olmayan ve karşı devrimcilerin de terörü siyasal bir silah olarak kullandığı Rusya'nın koşullarında sert önlemlerin gerekli olabileceğini kabullenmeye hazırdı, ama onlar da bu önlemlerin anayasal yollardan, barışçıl geçişin olanaklı olabileceği ülkelerde savunulabileceğine inanmıyorlardı. Başkaları daha ileri giderek Bolşevik Devrim'in Marksçılık terimleriyle haklı çıkarılıp çıkarılamayacağını sorguladılar. Bu türden en güçlü görüşlerden biri Aralık 1920'de Fransız Sosyalist Partisi Kongresi'nde ortaya konuldu.

Tours kentinde yapılan Kongre'nin düzenlenme amacı partinin yeni Komünist Enternasyonal'e katılıp katılmayacağına karar vermekti. 1936'da Fransız Halk Cephesi'nde başbakan konumuna gelecek olan Léon Blum (1872-1950) katılıma tamamen karşı olan gruplardan birinin lideriydi. Konuşmasında, Rusya'daki diktatörlüğün kendi devrim anlayışından kaynaklandığını ileri sürdü. Sosyalizm için ön koşulları yaratacak uzun bir evrim sürecinin ardından erkin ele geçirilmesi yerine, erk küçük bir grup tarafından ayaklanma yoluyla ele geçirilmiş ve bu grubun da bu ön koşulları yaratması gerekmişti. Marksçı anlayış kitle desteğine dayanan, kişiden bağımsız, geçici bir diktatörlükten yanayken, Bolşevik anlayış merkezî ve sıradüzene sahip bir partinin uyguladığı yarı kalıcı bir diktatörlüktü. Böylece,

Blum, ya sosyalizmin bu biçimde oluşturulamayacağını ya da ortaya çıkabilecek tek sosyalizm biçiminin doğası gereği demokrasiden uzak olduğu için kendi ideallerine karşı çıkan bir sosyalizm olduğunu ima etmekteydi. Ancak, Rusya Devrimi konusunda büyük bir heyecanın süregittiği Kongre'de başarısız oldu ve çoğunluk Fransız Komünist Partisi'ni oluşturdu.

Komünizm ile sosyal demokrasi arasında oluşan bu ayrım Bolşevik Devrimi sonrasında gelişti; ancak, Lenin'in 1914 öncesinde ortaya konulmuş olan ve devrimden sonra da kurumsallaştırılan düşüncelerinin bazı yönlerini de değerlendirmek gerekir. Bütün bunlar içinde en temel unsur, Lenin'in sosyalist devrim hedefine kendisini tamamen adamış olmasıydı. Bu, önemli yenilikler de dâhil olmak üzere, bütün stratejik ve taktik yaklaşımının temelinde yatmaktaydı. Örneğin, Marksçılık yanlıları normalde kentli çalışan sınıfı sosyalist devrim için bir gereç olarak görme eğilimindeydi ve köylüler ile ulusçuluğun güçlerini neredeyse tamamen ihmal ediyordu. Ancak, Lenin Rusya'da bir devrimin ancak ve ancak köylüler (nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydılar) ile Rus çoğunluğun yönetiminden kurtulmayı isteyen sayısız bağımlı ulusun ittifakı temelinde gerçekleşebileceğini anlamıştı. Ancak, sosyal demokrasiyle sonuçta iplerin kopmasına neden olan da Lenin'in devrimsel süreci hızlandırmak için bir partiye gereksinim olduğu inancıydı.

Lenin öncü bir parti düşüncesini ortaya attı; bu parti, bir ordunun geleneksel bir savaşı sürdürmesinde olduğu gibi, devrimcilerin bir sınıf savaşı yürütmelerine dayanacaktı. Bu görüş Marx ve Engels tarafından getirilen öne-

rilerin hiçbirine benzemiyordu, çünkü Marx ve Engels bir partinin gerekliliğini doğal kabul etmiş olsalar da, aynı zamanda, çalışan sınıfın kendi özgürlüğünü kazanacağında ısrar etmişlerdi. Ancak, Lenin şimdi çalışan sınıfın kendi başına bırakıldığında "sendika" bilinci yaratabileceğini ama devrim bilinci yaratamayacağını ileri sürmekteydi. Diğer bir deyişle, ödeme ve çalışma koşullarına yönelik uzlaşmazlıklar kuşkusuz ortaya çıkacaktı, ama işçilerin kendileri bu sorunları daha geniş bir Marksçı bağlama yerleştirmezdi. İşçiler başat ideolojik çerçeve içinde kısılıp kalacaklarından devrimsel sosyalist bilincin kendilerine Marksçı kuramı kavramış ve üyeleri de burjuva entelektüellerden oluşan bir öncü parti tarafından kazandırılması gerekmekteydi. Bu kesinlikle yukarından bakan bir anlayıştı. Lenin bunun işçiler *üzerinde* parti denetimi kurmak anlamına gelmediğini, çünkü partinin işçiler *için* çalıştığını ileri sürebilirdi, ama bu tartışmada seçkincilik unsurları bulunduğu da kesindi: işçiler kusurlu bir bilince sahipti ve bunun da daha üst bir anlayış tarafından tadil edilmesi gerekiyordu.

Bu kavramın taşıdığı ciddi içerimlemeler Lenin'in partinin örgütlenmesi konusundaki fikirlerini pekiştirdi, çünkü gizliliğe, merkezileşmeye ve profesyonel devrimcilere çok büyük önem verilmekteydi. Düşüncelerinin bir bölümü Çar'ın otokrasisi altında gizli kapaklı faaliyet gösterme gereksinimi tarafından şekillendirilmişti; bu koşulları Almanya'daki nispeten serbest koşullarla karşılaştırmaktaydı. Ama Lenin Rusya'ya yönelik bir tartışmadan, merkeziyetçilik ve gizliliğin ona göre demokrasiden daha önemli olduğu anlamını taşıyan çok daha genel kavramlara kaydı. Dahası, tek bir görüşü üyelere empoze edebilecek bir parti

liderliğine yönelik görüş de oldukça tartışmalıydı. Sonuç, kesinlikle, siyasa yönergelerinin emirler haline geleceği, üyelerden birçoğunun kararların tartışma ve görüşme yoluyla alındığına inanmaktan başka çarelerinin kalmayacağı bir düzen olacaktı. Buna ek olarak, Lenin yönetimindeki parti söylemi daima ikili alternatiflere dayalı oldu: belirli bir fikir ya da siyasa *ya* burjuvaydı *ya da* sosyalist – grinin tonları mevcut değildi.

Birçok yorumcu Leninci partinin ardından gelen Stalin (1879-1953) diktatörlüğü için zemin oluşturduğunu düşünse de, Stalin'in bu partiyi yok ettiği ve safdışı bıraktığı da aynı biçimde ileri sürülebilir. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin izlediği yolu eleştiren birçok devrimci Marksçı, Lenin'in "demokratik merkeziyetçilik" dizgesine dayanan parti kavramının geçerli olduğuna ve sorunların da bu kavramın daha sonraki uygulamalarından neşet ettiğine inanmaya devam etmektedir. Ancak, dikkate değer bir başka konu da, dönemin en seçkin Marksçı devrimcilerinden ikisinin ilk kez dile getirildiğinde Lenin'in öncü parti kavramını eleştirmiş olmalarıdır.

Rosa Luxemburg (1871-1919) Alman SPD içinde devrimci bir Marksçıydı. Çoğu zaman kendi partisinin liderliğini eleştirmekteydi, çünkü kısa vadeli reformlarla gereğinden fazla ilgilenildiği ve nihai amaç olan sosyalist devrimin gözden kaçırıldığı düşüncesindeydi. Ancak, değişikliği getirecek olanın çalışan sınıfın kitlesel eylemi olduğuna inanıyordu ve Lenin'in öncü parti kavramını eleştirmekteydi. 1903'te bu kavrama çok fazla merkeziyetçi olduğu gerekçesiyle saldırdı ve kavramı "bir müfettişin kısır ruhu" ile denk tuttu:

Lenin'i ilgilendiren partinin etkinliklerini daha verimli kılmak değil, partiyi denetimi altında tutmak; partiyi geliştirmek değil, hareket alanını daraltmak; onu birleştirmek değil, bağlamak.

Rus Devrimi'ne temkinli bir destek verdi ve Aralık 1918'de kurulduğunda Alman Komünist Partisi'nin önde gelen kişiliklerinden biriydi. Ancak bir sonraki ay o ve yeni partinin diğer önde gelen kişiliklerinden biri olan Karl Liebknecht devrimci bir ayaklanmayı bastırmakta olan Alman süvari subayları tarafından tutuklandı. Her ikisi de gözaltındayken öldürüldü; bu nedenle, Luxemburg, Sovyet dizgesinin sonraki gelişimine ve Lenin çizgisindeki partinin ne şekilde kullanıldığına tanıklık edemedi.

İlk dönemin diğer eleştirmeni Leon Trotsky'ydi (1879-1940). Lenin parti kavramını geliştirdiğinde Trotsky onu desteklememişti, ama sonraları fikrini değiştirdi ve 1917 devrimi ile devrim sonrası rejimin önde gelenlerinden biri oldu. Lenin Ocak 1924'te öldüğünde Trotsky onun yerine geçecek olası iki kişiden biriydi, ama Stalin'in manevralarıyla safdışı bırakıldı; Stalin onu 1929'da Sovyetler Birliği'nden sürdü. Sürgündeyken devrimin kendi ruhuna ihanet ettiğini ilan etti ve kendisinin yorumladığı biçimiyle Bolşevikliğin özgün ruhunu canlandırmaya çabaladı. Bunun sonucunda da 1940'ta Meksika'da Stalin'in ajanları tarafından öldürüldü.

Trotsky daima Lenin'in parti kavramında Stalinciliğin tutunabileceği bir temelin bulunmadığında ısrar etti; bu görüş sonraları dünyanın pek çok yerinde gelişen Trotsky

6. Rosa Luxemburg devrimci bir Marksçıydı; yeni kurulmuş Alman Komünist Partisi'nin düzenlediği başarısız bir devrimci ayaklanma sırasında tutuklandıktan sonra öldürüldü. Bir kuramcı ve eylemci olan Luxemburg çalışan sınıfın devrimci ve demokratik potansiyeline sarsılmaz bir inanç besliyordu ve hem Alman sosyal demokrasisini hem de Bolşevikliği eleştiriyordu.

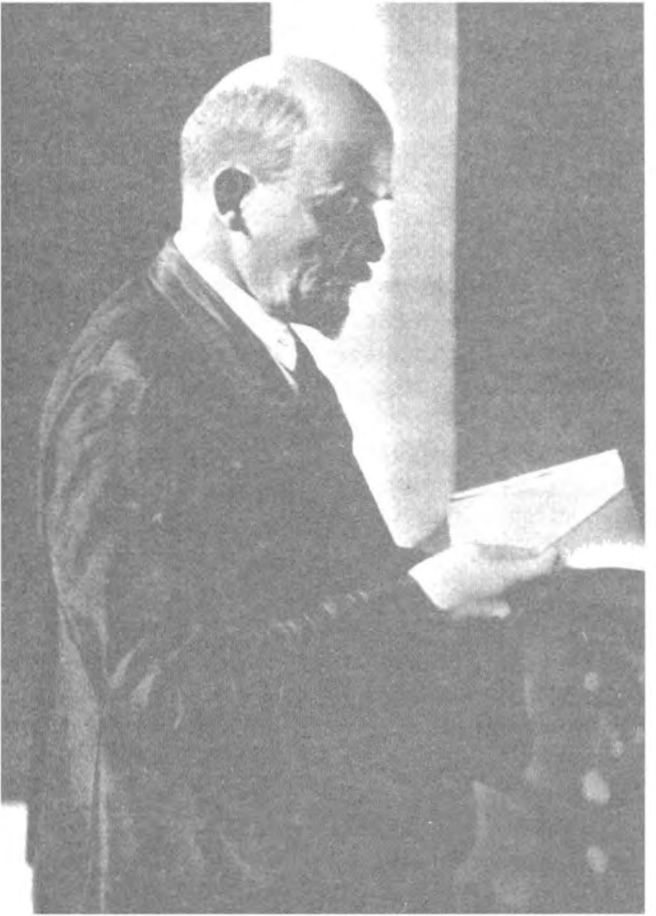
7. 1922 yılında, Sovyet hükümetinde Savaş Komiserliği görevinde bulunan Trotsky. 1929 yılında Stalin tarafından sürgüne gönderilen ve 1940'ta Stalin'in ajanları tarafından öldürülen Trotsky birçok devrimci Marksçılık yanlısına esin kaynağı olmayı sürdürmektedir.

çizgisindeki partiler tarafından da genellikle benimsendi. Ancak, Trotsky'nin bu görüşe ilişkin ilk kararı Stalin'in daha sonraları kullanacağı ve Trotsky'nin kendisinin de mustarip olacağı yöntemlere ilişkin bir tahmin olarak görülebilir. 1904'te şöyle yazıyordu:

Parti içi siyasetinde, [Lenin'in] bu yöntemleri, ileride göreceğimiz gibi, şuna yol açacak: parti örgütü partinin yerine geçer, Merkez Komite örgütün yerine geçer ve sonunda bir "diktatör" Merkez Komite'nin yerine geçer.

Bolşevik parti örgütünün kökeni Rusya'nın koşullarında yatmaktaydı, ama 1919'a gelindiğinde durum değişmişti. Bolşevikliğin örgütsel ve ideolojik özellikleri benimsenecek olursa bir devrimin başka yerlerde –özellikle de Almanya'da– gerçekleşeceğinden emin olunduğu için, model şimdi de Moskova tarafından yaratılmış yeni Komünist Enternasyonal'e (*Komintern*) katılmayı amaçlayan bütün partilere empoze edilmekteydi. Katılma koşulları, katılan herkesin kendi partisinde Bolşevikliğin doktrinini ve uygulamalarını kabul etmesini öngörüyordu ve Komünist Enternasyonal'in kendisi de büyük ölçüde Yürütme Komitesi tarafından belirlenen partilerin siyasaları yoluyla bu uluslararası prensibi aynen kopyalamayı amaçlıyordu. Merkezden denetlenen, öncü bir devrimci partiye yönelik bu kavram reform ve demokrasiye inanan sosyalistler açısından tatsızdı. Böylece, Komünist Enternasyonal bu modelin bütün üye partilere empoze edilmesinde ve her bir komünist partinin siyasalarının Yürütme Komitesi tarafından belirlenmesinde ısrar edince, sosyal demokrasi ile yol ayrımına gelinmiş oldu.

Ancak, oluşan ayrımın sorumluluğunu tamamen Lenin ile Bolşeviklere atfetmek yanlış olur, çünkü İkinci Enternasyonal'in Marksçı terminolojisi şimdi daha da güçlenen bir eğilimi maskelemişti: anayasal yollardan sosyalizme ulaşmak amacı. Savaş öncesinde yalnızca İngiliz

8. Komünist Enternasyonal'in ya da Komintern'in 1920'deki ikinci kongresinde, Lenin, komünizm ve sosyal demokrasi arasındaki kopuşu kurumlaştıran bir mektup okuyor.

İşçi Partisi değişimi gerçekleştirmek için tek yol olarak anayasal siyaset sürdüreceğini açıkça itiraf etmişti ve nihai hedeflerin tartışılması yerine uygulanabilir reformlara yoğunlaşmıştı. Başka yerlerde, reformların başarılmasının Marksçı devrimci bir stratejide yalnızca bir unsur olduğu genelde savunulmaktaydı. Bunun aslında partilerin uyguladığı esas olup olmadığından kuşkulanmak için yeterince neden bulunsa da, resmî sav 1914'e kadar neredeyse hiç değişmeden kalmıştı. Bu tarihten sonra, savaşa verdikleri destek, retorik ile gerçeklik arasındaki uçurumu gözler önüne sermişti. Dahası, savaş bittikten sonra partilerden bazılarının sergilediği performans, hedefin parlamento ötesi etkinlik yoluyla o dizgeyi devirmek olduğu biçimindeki erken tarihli savların yerini o dizgenin sınırları içinde çalışmanın alacağı görüşünü kesinleştirdi. Bunun en ünlü örneği, SPD'nin devrim yoluyla kapitalizmi devirmeyi çabalayanları desteklemek yerine 1919'da Weimar Cumhuriyeti'ni kurmak üzere eski elitlerle işbirliğine gitmesidir. Büyük olasılıkla devrim başarılı olamayacaktı, ama SPD liderlerinin ihtiyatlılığı hem o zamanlar hem de sonraları çok eleştirildi. Paramiliter güçlere güvenmesi Almanya'da sosyal demokrasi ile komünizm arasındaki ayrımı daha da belirginleştirecekti. Ancak, daha genel nitelik taşıyan nokta, devrim yoluyla erki ele geçirerek sosyalizme ulaşmayı hedefleme fikrini tamamen terk etmiş yeni bir sosyal demokrasi biçiminin 1920 sonrasında ortaya çıkmış olmasıydı.

Partilerin birçoğu hâlâ Marksçı söylemi kullanmakta ve kendi siyasalarını nihai amaç olan devrimle ilişkili olarak haklı çıkarmaya çabalamaktaydı. Hatta bazı ayrı-

lıkçı partiler 1923'te çabalarından tamamen vazgeçmeden önce Viyana (ya da iki buçuk) Enternasyonali denen toplantıda komünizm ile sosyal demokrasi arasında bir "üçüncü yol" bulmak için cesurca çarpıştılar. Ancak, bu çaba, o zamanlar Emekçi ve Sosyalist Enternasyonali oluşturan partilerin parlamenter yollardan erki ele geçirmeye ve uygulanabilir reformları savunmaya ağırlık verdikleri ve İngiliz İşçi Partisi'nin de sosyal demokrasi çizgisine girdiği gerçeği karşısında çok daha az önemliydi. Bu, kapitalizmi yıkmak yoluyla sosyalizmi kurmayı artık hiç hedeflemedikleri anlamına gelmez, ama artık sosyal demokrasi ile komünizm arasında kesin bir ayrım vardı. Komünistler kurumsal açıdan Komünist Enternasyonal'in parçasıydı ve Sovyet kuramı ve uygulamasını daha da ileri götürmeyi amaçlamaktaydı. Sosyal demokratlar Sovyet modelini reddedip kendi görüşleri ile örneğin parlamenter demokrasiye ve toplumsal reforma inanan solcu liberaller gibi başkalarının görüşleri arasında *bir parça* uzlaşma olduğu iddiasını kabul etmekteydiler. Çalışan sınıfların çıkarlarına hizmet etme savında olan iki tür siyasal parti sosyalizmi oluşturmanın temel etmenleri haline gelmişti ve bu iki gelenek şimdi Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde üstünlük sağlamak için çarpışmaktaydı.

II. Bölüm

KÜBA KOMÜNİZMİ VE İSVEÇ SOSYAL DEMOKRASİSİ

Komünizm ve sosyal demokrasideki gelişmeler

Bolşevik Devrim sonrasında komünizm ile sosyal demokrasi arasında beliren çatlak gerçekte asla kapanmadı. Faşizme karşı ortak muhalefetin –özellikle 1935'le 1939 arasında ve 1941'le 1945 arasında– Sol'daki ayrımın ötesine geçebilecek gibi göründüğü anlar olduğu kesin. Ayrıca, birliği büyük ölçüde destekleyen bazı ülkeler de vardı – örneğin, savaş sonrası dönemin ilk yıllarında İtalya. Ancak, genel olarak, komünistler ve sosyal demokratlar birbirinden ayrı ve birbirine düşman kamplarda kaldılar, özellikle de Soğuk Savaş'ın doruğa ulaştığı dönemlerde. Ama bu iki geleneğin ne biri ne de diğeri kırılmaz ya da değişmezdi.

Genelde, komünizmle yollarını ayırdıktan sonra sosyal demokrat partiler kendilerini tanımlama konusunda bir türlü çözülemeyen sorunlarla uğraştılar. Aralarından bir-

çoğu, 1914 öncesinde Marksçı olduklarını ileri sürdükleri ve savaş sonrasının ilk yıllarında doktrinin komünistlerce sahiplenilme biçimine karşı çıktıkları için, bu noktadan sonra Marksçı doktrini terk etmek zordu. Öte yandan, değişiklikleri gerçekleştirmenin temel yolu olarak liberal demokratik örgütleri kabullendikleri de apaçık ortadaydı. Bazı partiler, özellikle de çalışan sınıfın geniş bir komünist partiye sadakati için çalışanlar, siyasa üzerinde belirleyici bir rol oynayamaz hale gelmesinden çok sonraları bile Marksçılığın doktriner bir kaynak olduğunu ileri sürmeye devam etti. Özellikle de Fransız Sosyalist Partisi buna yatkındı. 1914 öncesinde baş gösteren, bir sosyalist partinin bir burjuva koalisyonuna katılıp katılamayacağına ilişkin sorunla hâlâ karşı karşıya olan Léon Blum, "erkin kullanımı" (yönetime katılım) ile "erkin ele geçirilmesi" (kapitalizmin yıkılması) arasındaki ayrımı tanımladı. Ancak, Blum'un 1936'da kurduğu Halk Cephesi hükümeti erki ele geçirmesinin hemen ardından bazı önemli reformlar uyguladıysa da, bunun ardından gelen ekonomik siyasası çok gelenekseldi ve hayal gücünden yoksundu. Almanya'da SPD'nin durumu daha da karmaşık bir hal alacaktı. 1919'da liberal-demokratik dizgenin oluşturulmasında önemli bir rol oynamış olmasına ve 1932'ye kadar süren akut istikrarsızlık yılları esnasında bu dizgeye bağlı kalmış olmasına karşın, parti iktidardan uzaklaştırıldı; oysa 1930'a kadar en büyük oy oranına sahip olmuştu. 1928'de SPD'nin seçim başarısı, SPD olmaksızın bir hükümet kurulmasını olanaksız hale getirdi, ama SPD ortakların hedeflediği işsizlik yardımının kesilmesini kabul etmiyordu. Bunun sonucunda parlamenter dizge tamamen ortadan

kaldırıldı ve 1930'dan itibaren kararnamelerle hükümet etme dönemi başladı. Ardından, SPD ile Komünist Parti arasındaki kesin ayrım Nazizm karşısında ortak bir cephe kurulmasını engelledi; oysa her iki parti de Hitler'in 1933'te erki ele geçirmesinin hemen ardından ilk kurbanlar oldular. SPD demokratik dizgeyi korumayı istemiş ve muhaliflerinin diktatörlüğü destekledikleri apaçık belli olduğunda bile anayasal dizgeye sadık kalmıştı. Ancak, 1939 sonrasındaki ekonomik krizi çözüme kavuşturmak için asla bir program ortaya koyamadı ve bunun kapitalizmin son çöküşü olduğu biçimindeki komünist inancı paylaştı. SPD iki savaş arası sosyal demokrasisinin en trajik biçimini temsil ediyordu. Ancak, zorluklar hâlâ Marksçılığın etkilerini taşıdıklarını ileri süren partilerle sınırlı kalmadı. İngiliz İşçi Partisi'nin iki savaş arası dönemde azınlık hükümetleri yoluyla erki ele geçirmeye yönelik iki girişimi de dikkate değer düzeyde başarısızlığa uğradı. Özellikle de 1931'deki ekonomik bunalımla baş etmeyi başaramaması ve hem parti liderliğini hem de başbakanlık görevini sürdüren Ramsay MacDonald'ın (1866-1937) katı önlemleri uygulamak için tutucuların çoğunlukta olduğu bir koalisyonun başına geçme kararı partinin karşılaştığı en büyük krize neden oldu. İki savaş arasındaki dönemin büyük bir bölümünde muhalefette yer almak zorunda kalan parti bölündü ve Winston Churchill öncülüğündeki savaş dönemi koalisyonuna katılıncaya kadar da hiçbir varlık gösteremedi.

Komünizmle yolları ayırdıktan sonra sosyal demokrasinin varlık nedeni sosyalizmin barışçıl yollardan uygulanabileceği savı olmuştu. Ancak, (dikkate değer İsveç istis-

nası dışında) iki savaş arası dönemde yaşanan genel hava tam bir başarısızlık havasıydı. Birçok kapitalist toplum ya kitlesel işsizlik ve toplumsal harcamalarda kesintilerle belirginleşen ciddi bir ekonomik bunalımı ya da, daha beteri, liberal-demokrasinin ortadan kaldırılışını ve yerine aşırı sağ diktatörlüklerin gelişini yaşadı. Bu tür sonuçlar sosyal demokrasi projesinin uygulama ve görüş açısından tam bir yenilgi demekti. Çünkü, belli ki, yoksulluğu ortadan kaldırıp işbirliği ve dayanışma değerleriyle aşılanmış daha eşitlikçi bir toplum yaratma yeteneğini ortaya koyamamıştı. Sonuçta, hem sosyal demokrasinin doğası hem de karşılaştığı sorunlar daha fazla değişikliğe uğradı.

İki savaş arası dönemde ekonomiyi yeniden canlandırıp iş olanakları yaratacak *uygulanabilir* önlemleri başarıyla uygulayan tek büyük liberal-demokratik ülke Başkan Roosevelt ve New Deal liderliğinde ABD olmuştu. Ancak, Roosevelt bir sosyalist değil, pragmatik bir Amerikalı demokrattı. Benzer şekilde, bir yönetimin bunalım anında ekonomik genişlemeyi nasıl güdüleyebileceğini *kuramsal terimlerle* açıklamış en önde gelen ekonomist de bir İngiliz liberal olan John Maynard Keynes'ti (1883-1946). Yani, savaş sonrası kapitalizminin altında yatan reformların ne uygulayıcıları ne de kuramcıları sosyal demokrat gelenekten geliyordu. 1940'ların sonları ile 1970'lerin başlarında "Keynes" ekonomisi uygulamaya konulduğunda, uzun sürecek bir ekonomik büyüme dönemi yaşandı ve bu da Batı Avrupa'da çok daha yüksek yaşam standartlarını ve GSMH'nın hiç görülmedik düzeyde büyük bir oranının gönenç harcamalarına ayrılmasını mümkün kıldı. Ama bu da sosyal demokrasi için yeni sorular doğurdu: kapi-

talizm sosyal demokrasi tarafından değiştirilmişti ve şimdi değerleri bir dizgeye mi dâhil edilmekteydi? İleri endüstriyel ülkelerdeki kapitalizm –sosyal demokrasi tarafından talep edilsin ya da edilmesin– çalışan sınıflar için tavizlerde bulunmayı göze alabilecek düzeyde gelişmiş miydi? Doğal olarak, partiler değişiklikleri kendilerinin mümkün kıldığına seçmenleri ikna etmeye çalıştılar; işin ilginç yanı şu ki, savaş sonrası dönemde gönenç temelli kapitalizmin gelişmesinin temelinde yatan başlıca unsurlardan birinin ABD'nin Soğuk Savaş'ta oynadığı rol olduğu da ileri sürülebilirdi. Her ne olursa olsun, asıl önemli olan bu değişikliklerin sosyal demokrasinin doğası üstünde gösterdiği etkiydi.

Toplumsal harcamalar artıp da tam istihdam oluşturulduktan sonra, birçok sosyal demokrat parti bir değişimden daha geçti. Artık çoğu, kapitalist dizgenin tamamen ortadan kaldırılması yerine, ilerlemeci toplumsal reform hedefini daha açıkça amaçlar hale geldi. Bu, düzgün ya da tektip bir ilerleme değildi, çünkü partiler sosyalizmin daha geleneksel bir çeşitlemesine bağlı kalmayı sürdüren azınlıklar içermekteydi. Hatta bazı partiler hiç değişmediklerinde ısrar ettiler. Belli ki, ideolojik ayrılıklarını, sendikalarla ilişkilerini, üyelerin ve parti destekçilerinin toplumsal bileşimini de kapsayan konularda aralarında önemli farklılıklar vardı. Ama sosyal demokrasi artık öncelikle kapitalist nitelik taşıyan bir dizge içinde çalışan sınıfların menfaatlerini geliştirmeyi amaçlayan bir gelenek olarak tanımlanabilirdi. Ekonominin büyük bir bölümünün denetiminin özel sektörün elinde olduğu gerçeği sosyal demokrasinin erkini kaçınılmaz bir biçimde sınırlandırdı ve

daha fazla sınırlama da kendi çıkarları için seçmen desteğini sağlamak gereksiniminden kaynaklandı.

Sosyal demokrasiyle yolları ayrıldıktan sonra komünizm de evrim geçirdi. 1917 sonrasında, dünyanın dört bir yanında komünist partiler kurulduysa da İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar komünizm ile Sovyet deneyimi birbirinden ayrılamaz nitelikteydi. Çünkü bir komünist rejimin erki elinde tuttuğu tek yer Sovyetler Birliği'ydi ve diğer partiler de onunla ittifak içindeydi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında komünist hareket anıtsal niteliğinden tedricen bir şeyler yitirmeye başladı ve Sovyet denetiminin etkisi azaldı. Yugoslavya lideri Josip Broz Tito (1892-1980) Stalin'le büyük bir uzlaşmazlığa düşınüş ve 1948'e gelindiğinde Sovyet bloğundan kopmuştu. Onun kurduğu dizge tek parti yönetimine dayanıyordu, ama ekonomide merkezin etkisi Sovyetler Birliği'nde görülenden çok daha azdı. Daha da önemlisi, 1949'da Çin Komünist Partisi Mao Zedong (1893-1967) liderliğinde 20 yıldan fazla süren devrimsel mücadele ve iç savaş sonunda nihayet erki eline geçirdi. Çin dizgesi Sovyet modelinden büyük farklılıklar gösteriyordu; köylü sınıfın sürekliliğine çok daha fazla vurgu yapmaktaydı. Dahası, 1960'lara gelindiğinde Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler o kadar zayıflamıştı ki sınıf çatışmaları meydana geldi ve bir savaş bile olası görünüyordu. Bu da uluslararası komünist harekette bölünmelere neden oldu ve şimdi de bazıları Maoculuğu esin kaynağı olarak görüyordu (Nepal'deki devrimcilerin hâlâ gördükleri gibi). Başka komünist rejimler de kurulmuştu: İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkenin bölünmesinin ardından Kuzey Kore'de, Vietnam'da (ön-

celeri ülkenin kuzeyinde ama uzun bir savaş sonrasında ABD'nin çekilmesinin ardından 1975'te ülkenin tümünde) ve 1959 devriminin ardından Küba'da.

Komünizmde gerçekleşen daha büyük çeşitliliğin bir bölümü Sovyet lider Nikita Krushchev'in (1894-1971) 1956 Sovyet Parti Kongresi'nde gerçekleştirdiği açıklamalara bağlıydı. Krushchev bu kongrede Stalin yönetiminin niteliklerini açıkça kınadı ve göz yumulan acımasızlıklara yönelik bazı kanıtlar sundu. Bu da bazı Batı Avrupa komünist partilerinin (özellikle de İtalya ve İspanya'dakilerin) aşamalı olarak Sovyet denetiminden uzaklaşmalarına ve 1970'lerde Avrupa komünizmi doktrinini ilan etmelerine yol açtı. Bu doktrinle birlikte çok partili dizgeyi, özgür ifadeyi ve liberal demokrasinin birçok niteliğini kabul ettiklerini ilan ettiler. Ama çok sayıdaki farklılıklarına karşın bütün komünist devletler tek partili dizgeyi, ekonomide devletin önemli düzeydeki iyeliğini, Marksçılığın yorumuna dayanan resmî bir ideolojiye bağlılığı ve erkin demokratik olmayan yollardan korunmasını sürdürdüler.

Hem komünizm hem de sosyal demokrasiye yönelik yorumlar büyük güçler üzerine geliştirilmiş tespitler vasıtasıyla biçimlendi: komünizm açısından Sovyetler Birliği ve Çin; sosyal demokrasi açısından Almanya, İngiltere ve Fransa. Dünya tarihine bu büyük güçlerin egemen olduklarıı düşünüldüğünde bu durum kesinlikle savunulabilir niteliktedir; ancak, yine bu durum, sosyalizm konusunda savunulamayacak türden olumsuz sonuçlara varılmasına da yol açabilir. Bu da özellikle Sovyetler Birliği ve Çin açısından aşikârdır; bu ülkelerdeki şiddet ve baskının boyutu rejimlerin yarar ve zararlarını tarafsız bir biçimde

incelemeyi güçleştirir. Büyük Avrupa devletlerinde sosyal demokratik yönetimlerin başarısızlıkları Stalincilik ile Maoculuk tarafından işlenen suçlarla kıyaslanamaz bile; ama bu yönetimlerin sosyalist değerleri yansıtan alternatif bir toplum modelini yaratabildiklerini ileri sürmek de zordur. Bu açıdan, hiçbir parti şimdiye kadar tam anlamıyla başarılı olmadıysa da, İsveç sosyal demokrasisi ve Küba komünizmi eşitlik, işbirliği ve dayanışma hedeflerini uygulamaya çaba gösterdi ve her ikisi de önemli başarılar sağladı. Bu nedenle, bu devletler örnek inceleme konuları olarak seçildi.

Ancak, bu örnekleri yan yana sunarken, aralarında bir simetri bulunduğunu ileri sürüyor değilim. Komünizm ile sosyal demokrasi arasında Bolşevik Devrimi sonrasında ortaya çıkan önemli farklılıklar ikisinin de ideolojik evrenini etkiledi – özellikle de demokrasi ve özel iyelik gibi anahtar nitelikli konularda. İşledikleri genel çevre de hayli farklıydı. 1959'da (Küba devriminin gerçekleştiği yıl) İsveçli sosyal demokratlar hiçbir önemli dış tehditle karşılaşmaksızın zengin ve istikrarlı bir liberal demokraside yaşama lüksüne sahipti; oysa Fidel Castro'nun başa çıkmak zorunda olduğu sorunların başında adanın yoksulluğu ve hemen karşı kıyıdaki tamamen düşmancıl süper gücün saldırılarına aşırı düzeyde açık olmak geliyordu. Yine de, kıyaslanabilecek bazı ilginç noktalar bulunmakta, çünkü hem İsveçli sosyal demokratlar hem de Kübalı komünistler çok daha büyük güçlerin egemenliğindeki bir dünyada önemli toplumsal değişiklikler gerçekleştirmeye çalıştı ve her ikisi de daha geniş ölçekteki uluslararası siyasal ekonomideki değişiklikler tarafından gitgide artan düzeylerde sınırlandırıldı.

İsveç sosyal demokrasisi

İsveç modelinin kökeni ve özellikleri

İsveç Sosyal Demokrat Partisi (*Socialdemokratiska Arbetarpartiet* ya da SAP) 1914 öncesinde Marksçılığa bağlılığını ilan etmişti; ancak, o zamanlar bile partinin retoriğinde ve resmî ifadelerinde bazı güçlü revizyonist izler görülmekteydi. Dahası, 1900'den 1925'e kadar partinin başında kalan Hjalmar Branting önceleri bir liberaldi ve özellikle son yıllarında liberalizm ile sosyalizm arasında bir sentez yaratmaya çalıştı.

1932'de ilk SAP başbakanı olan bir diğer önemli kişi, Per Albin Hansson, İsveç sosyal demokrasisinin bir diğer anahtar niteliğini –*folkhemmet*, yani toplumun ve devletin "halkın evi" olarak tasarlanması– yansıtan ve günümüzde çok sık değinilen bir özelliği tanımladı:

> Evin temelini birliktelik ve ortak duygular oluşturur. İyi bir evde herhangi bir kimse imtiyazlı ya da önemsiz olarak algılanmaz; iyi bir evde öz evlatlar ya da üvey evlatlar yoktur. Orada hiç kimse karşısındakini küçük görmez, orada hiç kimse diğerinin yitirmesi pahasına kendisine avantaj elde etmeye çalışmaz ve daha güçlü olan daha zayıf olana baskı uygulamaz, onu dolandırmaz. İyi bir evde eşitlik, sağduyu, işbirliği ve yardımseverlik hüküm sürer. Daha büyük ölçekteki halkın ve vatandaşların yuvasına uygulandığında, bu, günümüzde vatandaşları imtiyazlılar ve talihsizler, yöneticiler ve yönetilenler olarak bölen toplumsal ve ekonomik engellerin yıkılması anlamını taşır.

1932'den 1976'ya kadar kesintisiz süren yönetimi esnasında SAP bu düşüncelerle büyük ölçüde uyumlu birtakım büyük ve kalıcı ekonomik ve toplumsal reformlar gerçekleştirdi.

İsveç sosyal demokrasisinin bir diğer niteliği partiye olduğu kadar sendikacılığa ve özellikle işçi konfederasyonu LO'ya da (*Landsorganisationen*) dayanmasıydı. Bu, elbette, İsveç'e özgü bir şey değildi, çünkü İngiliz sendikacılığı ile İşçi Partisi arasında da organik bir ilişki vardı. Ancak, İsveç örneğinde merkezî konfederasyonun diğer sendikalar üzerindeki gücü siyasaların normalde SAP ile LO arasında şekillendiği anlamını taşıyordu. Bu da diğer bir temel unsurla ilişkiliydi: çoğu zaman SAP'ın olduğu kadar LO'nun da eseri olan öneri ve siyasalardan birçoğunun entelektüel katılığıyla. Diğer ülkelerdeki en yaratıcı siyasa önerilerinden bazıları sosyal demokrasi alanı dışındaki kişilerden – örneğin, John Maynard Keynes'ten– gelirken İsveç'te bu siyasalar hareketin özünde temelleniyordu. Örneğin, Ernest Wigforss, henüz maliye bakanı olmadan, talebi artırıp işsizliği azaltmak için (Keynes'in *Genel Teori*'sini önceden sezerek) döngüsellik karşıtı bir ekonomik siyasa tasarlamıştı. 1932'den 1949'a kadar bu görevde kalarak kendi stratejilerinin bir bölümünü uygulama gücüne sahip oldu. Benzer şekilde, 1930'larda toplumsal siyasasındaki bazı öncü görüşlerin saygın sosyal ekonomistler Gunnar ve Alva Myrdal tarafından benimsenmesi de sosyal demokrat "yapılanma" içindeki konumunu güçlendirdi.

Her ne kadar SAP hükümetlerinin –destekçilerinden bazılarının umduğu kadar çabuk ve radikal düzeyde– ilerleme sağlaması her zaman olanaklı olmadıysa da, eşitlik ve

dayanışma hedefleri açısından sürekli daha ileri gitmeye çabaladılar. Böylece, 1980'lerin sonuna gelindiğinde, İsveç Batılı toplumlar arasında GSMH'dan sağlık, eğitim ve benzeri programlara en fazla pay ayıran ülke konumundaydı. Üstelik, 1970'lerde ve 1980'lerde sürdürülen zamana yayılmış çalışmaların da gösterdiği gibi, analizin başlangıç döneminde en düşük eşitsizlik düzeyine sahip olmasına karşın, servetin yeniden paylaşımı İsveç'te diğer ülkelerde olduğundan daha yüksek olmayı sürdürüyordu. Eşitliğin önemli kazanımlarından bazıları da diğer siyasaların yan etkileriydi. İsveç sosyal demokrasisinin en belirgin yönlerinden biri olan cinsel eşitlik açısından gösterilen gelişme, önceleri, büyük ölçüde, ekonomik genişleme döneminde emeğe duyulan gereksinimden kaynaklanıyordu. Böylece, kadınların katılımı 1960'ta % 50 iken 1980'de % 75'e yükseldi; bu oran ortalama oranın hâlâ % 50 olduğu Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) içinde en yüksek orandı. O zamanlar birçok ülkede, çalışmakta olan kadınlar düşük ücretli sektörlerde çalışmaya zorunluydu, ama en az ücretli işlerde ücretlerin artırılmasına ve eşit işe eşit ücret ödenmesine yönelik genel sendika siyasaları sayesinde kadınlar başka yerlerde olduğundan daha fazla güvenceye sahipti. Ne bu iyileştirme ne de kreşlerle çocuk bakım merkezlerinin hızla yaygınlaşması cinsel eşitliği sağlama çabalarından ya da (ekonomik siyasalardan ziyade) toplumsal siyasalardan kaynaklanıyordu. Gelecek bölümde ele alınacağı gibi, feminizm ile sosyalizm arasındaki ilişkiler daha karmaşıktır, çalışma yaşamına yönelik konulardan daha fazlasını içerir; İsveç'te kadın hareketlerinin rolü, ekonominin taleplerinden kaynaklanan cinsel

eşitlik anlayışının genişletilmesinde çok önemliydi. Bu da İsveç sosyal demokrasisinin daha geniş ufkuyla bağlantılıdır: sosyal demokrasinin gelişmesi sırasında çeşitli gruplar çıkarlarını garantiye alırken, bir yandan da sosyal demokrasinin kendisini güçlendirmesi.

Tim Tilton İsveç demokrasisinin beş temel izleği olduğunu ileri sürer. Birincisi, demokratik karar verme mekanizmasının meşruluğun kesin standardını oluşturduğu *bütünleşik demokrasi*. SAP endüstri işçilerinin (ve daha sonraları da çalışanların tümünün) toplumun örgütlenmesine ve yönetimine eşit koşullarda katılımda bulundukları bir toplumun yaratılmasını daima hedeflediği için, sosyal ve ekonomik demokrasi hep esas önemdeydi; ancak, uzlaşmaya dayalı yönetim güçlü bir tercih olmayı sürdürdü. Bu da ikinci unsurla, daha önce ele aldığımız "halkın evi" kavramıyla bağlantılıydı; dayanışma ve eşit muamele hedefleri söz konusuydu. Üçüncüsü, *sosyoekonomik eşitlik ile ekonomik verimlilik* kavramlarının birbiriyle çatışan değil, birbirini tamamlayan kavramlar oldukları ileri sürülmekteydi ve bu da dördüncü noktayla yakından ilişkiliydi – ulusallaştırma yerine *toplumsal yönden denetlenen pazar ekonomisi*. 1920'lerde SAP iyelik konusuyla uğraşmaktan vazgeçti ve aşamalı olarak pazarların doğasını kârın dağılımı yönünde değiştirme kavramını benimsedi. Zaman içinde, bu yaklaşım, sanayicilerle yapılan pazarlıkların ve etkin pazar siyasalarının ön plana çıkmasına yol açtı ve toplumsal denetimin artması yoluyla da kapitalistlerin ayrıcalıkları kademeli olarak kırpılmış oldu.

Beşinci izlek, "*kamu sektörünün uygun biçimde genişlemesi*, sıradan insanlar için güvenliği artırmak yoluyla *ter-*

cih özgürlüğünü de genişletir" biçimindeki inançtı. Bunun temelinde yönetimin demokratik olduğu ve vergilendirmenin özgürlüğe karşı bir tehdit oluşturmayıp herkesin yararına kamu hizmeti sağlamanın yolu olduğu varsayımı yatıyordu. Bu da 1983'e gelindiğinde kamu harcamalarının GSMH'nın yaklaşık % 70'ine dek yükselmesini sağladı; bunun % 30'dan fazlası kamu hizmetine ayrılmıştı ve orta gelirli büro ya da sanayi çalışanları için % 60'lık, yöneticiler için ise % 80'lik vergi oranları söz konusuydu. Bu vergi oranları İsveç'in vergi gelirlerinin tüm OECD ülkeleri içinde GDP'de* en büyük payı alması demekti ve 1980'lerin ortalarındakine oranla ani bir sıçramanın gerçekleşmesine katkıda bulundu.

Bu izlekler, direşken bir kuramdan çok, genel bir ideolojik bakışı oluşturmaktadır, ama bu da hacimli bir siyasalar bütününü şekillendirdi. Hiç kuşkusuz, aynı tür temel eşitlik ve dayanışma değer dizileri daha yoksul ülkelere örnek teşkil etti; İsveç tutarlı bir biçimde GSMH'nın büyük bir oranını gelişme yardımı için ayırmaktaydı. Ancak, sosyal demokrasinin başarısı aynı zamanda değerlerinin toplumun bütününü ne ölçüde değiştirdiğine de bağlıydı. Eğer siyasaları diğer partiler ve erki elinde tutan toplumdaki diğer çevreler tarafından tamamen kabul edilemez bulunmuş olsaydı, SAP'ın o kadar süre erki elinde bulundurması –hatta bir koalisyonda birinci parti olarak kalması– çok zorlaşırdı. Uzun süredir kesintiye uğramaksızın sürdürdüğü görev süresi ilk kez nihayet 1976'da kesintiye uğratıldığında bile SAP'ın yarattığı dizgeden büyük bir

* Gayrısafi iç üretim.

kopmanın gerçekleşmemesi ve partinin kısa süre içinde yönetime geri dönmesi dikkate değerdir. Bu nedenle de toplumun SAP'ın düşünceleri doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş olduğuna inanmak için yeterli neden bulunmakta. Bu önerme bağlamında inandırıcı bir görüşe göre, sosyal demokrasi İsveç toplumunun önceden var olan bazı yönleriyle uyum içindeydi. 17. yüzyıla gelindiğinde zaten temel okuryazarlık oranının % 100 olduğu ileri sürülüyordu ve bu sav 1850'ye gelindiğinde her köyde bir ilköğretim okulunun var olması tarafından destekleniyordu. Eğitime verilen bu değer bir tartışma ortamını ve görgül geleneği geliştirmeye yardımcı olmuş olabilir. Daha genel anlamda, Henry Milner'a göre, İsveç siyasal kültürünün niteliğini endüstrileşme öncesi toplumun köklü değerleri belirler: uygulamada da görülen ılımlılık, topluluk ruhu, kişisel otonomluğa saygı ve iş etiğine Luther çizgisinde bir bağlılık. Ardından bu tür değerler sosyal demokrasi tarafından güçlendirildi ve tamamlandı. Temel yaklaşıma ilişkin çalışmalar İsveç'in eşitlikçilik değerleri konusundaki üstünlüğünü ve uzlaşmazlıkları barışçıl yollardan çözme arzusunu onaylar nitelikteydi.

Ancak, toplumcu değerlere yapılan vurguya –sanki bunlar otonom davranış belirleyicileriymiş gibi– dikkatle yaklaşmak gerekir. Uzun süreli hoşgörü ortamının da abartılmaması gerek, çünkü 20. yüzyılın başlarında –1909'da gerçekleşen beş aylık bir genel grev de dâhil olmak üzere– yoğun sınıf çatışmaları da olmuştu. Dayanışma ile eşitliği vurgulayan toplumsal tutumlar uygun ekonomik ve siyasal koşullarda oluşturulabilir, ama eğer bu koşullar değişirse yıpranabilirler de. Ayrıca, eşitliğin *boyutu* konusunda da-

9. Çocuklar için kurulan ve iyi işletilen gündüz bakımevlerinin kurulması İsveç'te diğer ülkelerden çok daha önce gerçekleşti. 1975'te Skakholmen'de kurulan bu merkez bakım ücretinin tümünü karşılayamayan aileler için parasal destek sağlamaktaydı.

ima önemli sınırlamalar olmuştur; bu sınırlamaları özel mülkiyet dizgesinin parametreleri belirler. Her ne olursa olsun, bu değerler bağımsız olmaktan uzaktı ve kurumlar ve örgütler yoluyla beslenip desteklenmekteydi.

Tüm dünya ülkeleri içinde, İsveç, örgütlenmelere katılma konusunda en eğilimli halka sahiptir. Her şeyden önemlisi, elbette, 1980'lerin sonlarında SAP'ın 1,2 milyon üyeye sahip olması gerçeğiydi (İsveç'in toplam nüfusu 8,4 milyondu). Buna ek olarak, İsveç tüm dünyada en fazla sendikalaşma oranına sahip ülke olmuştur; LO'nun partiyle organik bağları vardı ve LO hem diğer sendika konfe-

derasyonlarından hem de yaklaşık 2 milyon üye ile 90,000 çalışana sahip olan kooperatif hareketinden de güçlü bir destek almaktaydı. Son olarak, en güçlü oldukları dönemde, SAP ve LO kendi basın ve eğitim kurumlarına sahipti ve sosyal demokratik bir perspektif tarafından kabul edilebilir nitelikteki sivil toplum kuruluşları ve popüler hareketlerin oluşturduğu ağ üzerinde de büyük etkileri vardı. Sol tarafından teşvik edilmekte ama küçük çaptaki Komünist Parti (daha sonraları Sol Parti adını aldı) tarafından da desteklenmekteydi. Ancak, nasıl ki sosyal demokratik değerler örgütler tarafından besleniyorsa, sosyal demokrat projenin başarısı da potansiyel muhalifleriyle pazarlık yapabilme yeteneğine bağlı kaldı. Ne de olsa savaş sonrasında başladığı tırmanışın doruk noktasındayken bile SAP oyların yalnızca % 50'sini (1968) elde etti; genellikle ortalaması % 45-50 arasındaydı. Bazen ülkeyi koalisyonla yönetti (bu koalisyonlarda lider konumdaydı) ve daima iş çevrelerinin onayına gereksinim duydu. Peki, o halde, İsveç modelini destekleyen ekonomik uzlaşma neydi?

Bu uzlaşmanın kökeni 1938'de LO ile işverenler örgütü SAF (*Swenska Arbetsgravforeningen*) arasında yapılan anlaşmada yatmaktaydı; fakat, "model"i gerçek anlamda sağlamlaştıran dizge LO Kongresi'ne örgütün iki büyük ekonomisti olan Gotsa Rehn ve Rudolf Meidner tarafından 1951'de sunulan bir rapora dayanıyordu. Bunun öncesinde kısa süreli bir ücret denetim dönemi olmuştu ve Rehn-Meidner modeli hem bu tür bir sertliğe hem de ücret düzeylerini denetlemek için işsizliğin kullanımına bir alternatifti. Hükümet tarafından ilk olarak 1957 ile 1959 arasındaki bir resesyon esnasında uygulandı.

Bu yaklaşımın odak noktası, artan verimliliğin ücretlerin artırılması ve gönenç devletinin gelişmesinin finanse edilebilmesi için gerekli önkoşul olduğuna yönelik inançtı. Aynı zamanda, Rehn ve Meidner'e göre, en zayıf sendikaların savlarına destek sağlayabilmek için LO'nun ücret pazarlıklarını ayarlaması gerekmekteydi. Rehn-Meidner modelinin özgün yanı, zayıf bir pazarlık konumuna sahip olanların çıkarlarını emek hareketinin bütününün çıkarlarıyla özdeşleştirmesiydi. Genel prensip, eşit işe eşit ücretti ("dayanışma tabanlı" ücret siyasasının temeli); bu da bazı firmalar en düşük ücreti alanların ücretlerini artırma baskısından ötürü kapanma riskiyle karşılaşırlarken, en yüksek düzeyde ücret alan işçilerin ücretlerinin dondurulmasının da en kârlı endüstrilerde genişlemeye yol açabileceği anlamını taşıyordu. Bu nedenle de planın başarısı, gelirlerin yeniden düzenlenmesinin sağlanabilmesi için, LO'nun üye sendikalar yoluyla etken emek pazarı siyasaları (örneğin, yeniden eğitim, mevcut fırsatlar konusunda iyi bilgilendirme, yer değiştirme durumunda sağlanacak parasal destek) ve genel ekonomik genişleme üzerindeki hâkimiyetine dayanmaktaydı. Rehn-Meidner modeli aynı zamanda bazı olası sorunları da tahmin etmekteydi. Serbest ticarete bağlı kalmak firmaları uluslararası rekabet alanında kâr baskısına maruz bırakmaktaydı; sonuçta, firmalar daha yüksek ücretin maliyetini müşterilerine yansıtarak işin içinden sıyrılamıyorlardı. Terazinin öte ucunda, hükümet daha başarılı firmaların aşırı kârlarını kapasite artırımı için yatırımda bulunmak yerine daha yüksek ücret ödemek için kullanmalarını sınırlandırmak amacıyla vergilendirmeyi kullanacaktı. Bu nedenle de stratejinin

bütünü, özellikle büyük ve dışsatıma yönelik firmaların sermaye biriktirmelerini ve emek yerine sermaye koymalarını teşvik etmekteydi. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde, diğer herhangi bir Batılı ülkede olduğundan daha fazla düzeyde, özel girişimcilerin elindeki kaynaklara dayalı bir sermaye birikimi bulunmaktaydı. İsveç'te gönenç devleti hükümet, sendikalar ve işverenler arasındaki bu üçlü uzlaşmanın başarısı temelinde inşa edildi. Ancak, özgün uzlaşma, idarenin birçok ayrıcalığına saygı gösterilmesi ve eşitlikçiliğin eşitsizliğin bazı temel noktaları üzerinde çok az etkisi olması anlamına geliyordu. Örneğin, 1970'lerin sonlarında paylaşılan sermayenin % 25'i pay sahiplerinin % 0,1'inin elindeyken, % 75'i de % 10'unun elindeydi. Ekonomik genişlemenin hızı azalıp da İsveç modeline yönelik tehlikeler arttıkça bütün bunlar önem kazanacaktı. Modelin geleceği açısından bir olay dönüm noktası oldu: ücretlilerin fonları hakkında getirilen öneri.

Baskılar ve sorunlar

1960'ların sonlarında emek hareketi daha da radikalleşmişti. Bunun bir nedeni, kısmen, "1968" döneminin genel uluslararası havasıydı; ama, aynı zamanda, ücret dayanışmasının bazı pratik sonuçlarından duyulan huzursuzluk da söz konusuydu: bazı sektörlerde ücret farkları ortadan kalkarken bunun yanında en başarılı imalat fabrikaları rekor düzeyde kâr elde etmekteydi. Bu da, endüstriyel demokrasi de dâhil olmak üzere, bir dizi önemli reforma yol açtı. Ancak, 1976'da, LO, Rudolf Meidner'in

ücretli fonlarına yönelik raporunun son halini yayımladı. Burada anafikir, belirli bir hacmin üzerindeki şirketlerin yıllık kârlarının bir bölümüne denk düşecek yeni hisseler çıkarmalarını gerektirecek bir yasanın çıkarılmasıydı. Ücretliler kolektif olarak her yıl bu sermayeden pay alacaktı ve kârlar ne kadar yüksekse aktarım da o kadar hızlı olacaktı. Önerilen büyüm hızında yeni fonlar 20 yıl içinde şirketlerin hisselerinin % 52'sini denetimi altına alacaktı.

Bu kesinlikle daha önce varılmış olan üçlü uzlaşma kurallarının ötesinde büyük bir adımdı ve LO raporu yayımlamadan önce SAP ile bir fikir birliğine varmamıştı. Aslında, parti yaklaşan genel seçim için düzenlediği kampanyada raporu önemsemedi (genel seçim kaybedildi). Sonunda, parti ile sendikalar projenin daha az radikal nitelikler taşıyan bir biçimi üzerinde birlikte çalıştılar ve proje nihayet Aralık 1983'te, SAP'ın yeniden yönetime gelişinin bir yıl sonrasında uygulamaya konuldu. Ancak, özgün öneri yayımlanır yayımlanmaz işverenler projeye karşı eşi görülmedik düzeyde eyleme geçtiler; buna Ekim 1981'de Stockholm'de 75,000 ila 100,000 arasında insanın katıldığı bir yürüyüş de dâhildi. İşverenlerin yönlendirdiği yoğun bir basın kampanyasının desteğinde, bu yaklaşım, özgün önerinin taşıyabileceği potansiyel desteği baltaladı.

Burada iki nokta özellikle önemlidir. Birincisine göre, LO "model"i temelden destekleyen uzlaşmanın sınırlarını işverenlerin iradesi hilafına aşmıştı. Daha fazla endüstriyel demokrasiye yönelik hamleler kabul edilmişti, ama iyeliğe yönelik olduğu düşünülen tehdide hoşgörü gösterilemezdi.

İkincisi, temelde yatan ekonomik ve siyasal durum artık değişmeye başlıyordu ve, yepyeni savlarıyla, işverenlerin ve merkez partilerle sağ partilerin mevcut dizgeyi kabullenmeye devam edecekleri de kuşkuluydu. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ekonominin doğası büyük ölçüde değişmişti. Dışsatıma dayalı GSMH payının % 30'un üstüne çıkması ve İsveç girişimlerinin artan oranlarda çokuluslu hale gelmesiyle, ekonomi artık 30 yıl öncesine oranla uluslararası baskılara daha açıktı. Bu artık Thatcher ve Reagan dönemiydi ve neo-liberalizme yönelme baskısı ve her zaman hükümet tarafından desteklenmiş olan büyük dışsatımcıların yeni uluslararası kurallara eğilimli olması yüzünden İsveç modeline yönelik tehditlerin büyümekte olduğu görülmekteydi. Ayrıca, SAP ve LO bütün gelişmiş endüstri ülkelerindeki emek hareketini etkileyen sosyoekonomik değişikliklerden –işçilere dayalı gücün azalmasından ve değişen toplumsal ve siyasal tutumlardan– mustaripti. Bütün bu baskılar İsveç siyasetinde dört önemli değişikliğe yol açtı.

Birincisi, SAP'ın üstünlüğünün azalmasıydı. Böylece, 1991'de, 1932'den beridir ilk kez oy oranı % 40'ın altına indi ve zaten üye sayısı da 1980'lerde yaklaşık % 10 azalmıştı. Ayrıca, diğer ülkelerde olduğu gibi artık münferit konulara eğilme eğilimi gösteren popüler hareketler (örneğin, Yeşil Barış ve Uluslararası Af Örgütü) üzerinde hiçbir egemenliği yoktu. İşçilere dayalı gücün azalmasından ötürü LO ile yakınlaşması da önceden olduğu kadar belirleyici değildi ve 1990'ların başlarında SAP'a giden işçi oylarının oranı yaklaşık % 50 azalmıştı. Ayrıca, "kolektif birliktelik" de sona erdirildi; bu da parti ile emek hareketi

arasındaki ilişkiyi gevşetti. İkincisi, yönetimdeyken, SAP kaçınılmaz bir biçimde iç ve uluslararası baskılardan etkilendi. 1980'lerde, başka yerlerde benimsenen neo-liberalizme yönlendirme baskılarına kesinlikle direndiyse de vergi oranlarını düşürdü ve kamu sektörünü daralttı; bu da işsizliğin artmasına ve gelirin eşit paylaşımında gerilemeye neden oldu. Ayrıca, bazı kamu sektörü faaliyetleri de özelleştirildi. Üçüncüsü, ekonominin uluslararası hale getirilmesine 1989'da (1939'dan beridir yürürlükte olan) sermaye denetimlerinin kaldırılması ve, daha da önemlisi, 1995'te Avrupa Birliği'ne girilmesi bir teşvik sağladı. Avrupa Birliği'ne girilmesi çok büyük önem taşımaktadır; hem İsveç'in artık apayrı bir dizgeyi korumasını daha da güçleştiren yasalara ve ekonomik bütünleşme biçimlerine bağımlı olması gerçeğinden ötürü, hem de AB'ye girişin sosyal demokratik akdi parçalamasından ötürü. Çünkü, 1990'da başvuru yapan bir sosyal demokrat hükümet olsa da, üyeliği en fazla isteyen güçler büyük ölçekli sanayiciler ve onların siyasal müttefikleriydi; SAP ve LO ise bölünmüş durumdaydı. Üyeliğe kesinlikle karşı olanlardan bazıları SAP'a yakından bağlı olan ve Avrupa ile bütünleşmenin gönenç harcamalarında azalma baskısını beraberinde getireceğinden korkan kadın gruplarıydı. Böylece, SAP liderleri tarafından AB'nin kabul edilmesi partinin en güçlü bileşenlerinden bazılarının siyasal desteğinin zayıflaması tehdidini beraberinde getirdi. Son olarak, 1990'da, İsveç modelinin en belirgin yönü –SAP ile LO arasındaki merkezî uzlaşma dizgesi– çöktü. Bu koşullarda, İsveç modelini desteklemiş olan üçlü ulusal anlaşmanın bir benzeri artık olanaksızdı.

Bütün bu olanlar İsveç'in hâlâ bir "sosyal demokrasi" mi olduğu yoksa, iç ve uluslararası baskıların birleşimi yoluyla, artık Avrupa'ya özgü bir tür gelişmiş kapitalist "düzgü"ye doğru mu ilerlediği sorusunu ortaya çıkarmakta. Bu konuda üstünde uzlaşılmış bir yanıt yok. Kamu harcamalarının 1993'te ulaştığı % 70'lik rekordan 2002'de % 56,3'e düştüğü ve toplumsal harcamaların da 1993'te GSMH'nın % 39'unu oluştururken 2002'de % 33'ünü oluşturduğu kesin. 1990'ların ortalarında İsveç ayrıca gelir dağılımı açısından dünyanın en adil ülkeleri konumundaki Finlandiya ve Danimarka'nın gerisine düştü. İsveç Avrupa'da son yıllarda gelişen genel yabancı düşmanlığı ve ırkçılık akımlarından da payını almaktan kurtulamadı; bu da dayanışma ve eşitlik savlarının bir bölümünü baltaladı. Bu, özellikle 1991 seçimlerinde yeni kurulmuş bir aşırı sağ parti olan *Ny Demokrati* (Yeni Demokrasi) oyların % 6,7'si ile 25 koltuk kazanınca daha da korkutucu hale geldi. Bu parti sonradan ortadan kalktıysa da ortalarda yer alan *Folkpartiet* (Liberaller) 2002 seçimlerinde göçmen kozunu kullanarak 1998 seçimlerindeki oy oranını neredeyse üçe katladı (% 4,7'den % 13,3'e çıkararak). Aşırı sağ dışlanmış olsa da, hoşgörü değerlerinin daha önceleri İsveç'in nispeten homojen bir nüfusa sahip küçük bir ülke olmasından kaynaklandığının ve bu değerlerin aslında "dışarıdan gelenler"e pek de uygulanmadığının izleri belirdi.

Bu değişikliklere karşın, birçoklarının taşıdığı, uluslararasılaşmanın ve AB'ye girmenin dizgenin bütününü baltalayacağı yönündeki korkunun yersiz olduğu görülmekte.

Sendika üyelerinin sayısı aslında 1990'ların başında artarak tüm çalışanların sayısının % 86'sına erişti (ardından 2003'te % 83'e indi). Kadınlar toplum içindeki önemli rollerini korudular; 1994-98 hükümetinin üyelerinin % 50'si kadındı ve bu sayı 2002 seçimi sonrasında bir parça azaldıysa da (22 bakandan 10'u kadındı) parlamentodaki kadınların sayısı en yüksek düzey olan % 45'e yükseldi. Gönenç üzerinde varılan uzlaşma önceleri olduğu kadar güçlü olmasa da ve özelleştirme vaatleri yerine getirilmiş olsa da, hâlâ neo-liberal ekonominin benimsenmesi yönünde değil, gönenç temelinde bir ekonomik başarıya dönük inanç yaygındı. Toplam yönetim ve toplumsal harcama oranları GSMH açısından düşmüş olsa da, yine de, dünyada en yüksek oran olmayı sürdürüyor; yoksul çocukların oranı % 2,6 ile dünyada en düşük düzeyde (bu sayı, örneğin, Fransa'da % 7,9; Birleşik Krallık'ta % 19,8; ABD'de % 22,4). Bu nedenle de nesiller boyunca benimsenen değerlerin, kurumların ve ilişkilerin, uyarlamalar gerekse bile, baskılardan yeterince dirençli çıkacağı söylenebilir.

İsveç örneğinden çıkarılabilecek bütünsel sonuç, belirli koşullarda ve belirli sınırlar dâhilinde, iyi örgütlenmiş ve hayal gücü geniş bir sosyal demokratik hareketin sıradan insanların yararına eşitlik ve dayanışma hedefleri doğrultusunda önemli ilerleme kaydedebildiğidir. Bu tür bir stratejinin bugün aynı oranda başarılı olup olmayacağı pek açık değil, ama İsveç'in başlardaki kazanımları ve böylece geliştirilen sosyal demokratik değerlere verilen destek bu stratejinin uluslararası neo-liberal baskılara direnmesinde önemli avantajlar sağlamakta.

Devrim

Ocak 1959'da gerçekleştirilen başarılı bir darbe sonrasında Fidel Castro (1927-) Küba siyasetinde idareyi ele aldı ve 1950'lerin başlarından itibaren de aşamalı olarak komünist rejim oluşturuldu. Tipik tek parti/devlet dizgesi yaratıldı ve ülke Sovyetler Birliği ile ittifak oluşturdu; ekonomik bağımlılığı 1970 sonrasında giderek arttı. Ancak, Küba komünist hale geldiyse bile durum 1959'da böyle değildi ve rejimin birçok niteliğini baştaki devrimin doğası şekillendirdi.

Küba 1895'te İspanya'dan bağımsızlığını kazandığından beri, ülkedeki yaşama ekonomik yönden şekere bağımlılık, radikal değişiklikleri engellemek için yapılan askerî darbeler ve Amerikan egemenliği damgasını vurmuştu. 1930'lardan itibaren Küba yönetimleri Fulgencio Batista'nın kişiliğinde şekillenen askerî desteğe bağımlı olmuştu; Batista 1940 seçimlerini kendisi kazanıp dört yıl ülkeyi yönetti. Sonuçta etkisi azalır gibi görünse de, 1952'deki başkanlık seçimini kazanamayınca Washington destekli bir askerî darbeye sığındı. 1954'te seçime gittiyse de yönetimi bırakmaya hiç niyeti olmadığı ortadaydı ve tek aday olarak 1955'te dört yıllık bir dönem için yeniden seçildi. Batista rejimi yozlaşmış ve baskıcıydı ve ülkenin birçok bölgesinde aşırı yoksulluğun hüküm sürdüğü Küba eşitliğin hiç olmadığı bir toplumdu. Birçok liberal bile Batista'nın uzlaşma yoluyla yönetimi bırakmayacağına inanmaya başlayınca, 1950'lerin ikinci yarısında devrime

sağlanan destek büyüdü. 1958'in sonlarında Castro ile onun gerilla ordusunun devrimde başat güç olacağı belirginleşmişti.

1952'de 25 yaşında bir hukuk mezunu olan Castro, Batista'nın askerî darbesi karşısında afallamıştı; 26 Temmuz 1953'te Castro ve en yakın dostları bir askerî kışlada denetimi ele geçirerek bir devrim başlatmaya kalkıştılar. Bu tam bir başarısızlıkla sonuçlandı ve Castro hapse atıldı; ama iki yıl sonra ilan edilen genel af sayesinde serbest kaldı. Rejimi ancak ve ancak ayaklanmanın yerinden edebileceğine ikna olan Castro ve en yakın arkadaşları sürgüne gittiler ve Aralık 1956'da geri döndüler. Bunu izleyen iki yıl boyunca, 1953'teki başarısız girişimin tarihinden ötürü 26 Temmuz adı verilen hareket diğer gruplarla ittifak oluşturdu (bu gruplara liberal siyasetçiler de dâhildi) ve orduyla şiddetli çatışmalara girişti. 1958'in sonlarına gelindiğinde Batista rejimi artık hükümet edemez haldeydi ve ABD de devrimci güçlerle uzlaşmaya varabileceği umuduyla desteğini çekti. Bu koşullarda Batista ülke dışına kaçtı ve Castro, devrim ordusu ve 26 Temmuz hareketi yönetimi ele geçirdi. Devrimin halk devrimi olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu, ama ne anlam taşıdığı henüz açık değildi.

Hareketin bildirilerinin en belirgin yönleri geçmişin yadsınması, Küba siyasetini elden geçirmedeki kararlılık, yabancı müdahalenin reddedilmesi ve isyanı gerçekleştiren ordunun yeni Küba'nın tek garantörü olması talebiydi. Devrim hükümetinin ilk programı da açık bir biçimde sosyalist değildi. Temel niteliği tarım reformuydu ve yönetim aynı zamanda yenilikçi vergi siyasaları benimsedi; bu siyasalar yabancı yatırım karşısında Kübalı yatırımları,

10. Devrim lideri Fidel Castro diktatör Fulgencio Batista'nın adadan kaçmasının ardından Havana'ya varışında kalabalığa el sallamakta. Yoğun Amerikan baskısına karşın, Castro, Sovyet bloğunun yıkılmasından uzun zaman sonra da yönetimde kalacaktı.

şeker sektörü karşısında şeker dışındaki sektörleri, büyük işletmeler karşısında küçük işletmeleri, Havana karşısında da taşrayı destekler nitelikteydi. Kiralar düşürüldü ve dışalım mallarına vergi, dövize de denetim getirildi. Ancak, devrimin görünürde sınırlı olan yapısı iki nedenden ötürü yanıltıcıydı: toplumsal öneminden dolayı ve erkin Castro ve en yakın yoldaşlarında merkezileştirilmesinden dolayı.

1950'lerin sonlarında çeşitli göstergeler açısından Küba Latin Amerika'da ilk beş ülke arasında yer almaktaydı;

ancak, kırsal yöredeki nüfusun % 40'ı okuryazar değildi, kırsal yöredeki konutların % 10'undan azında elektrik, % 3'ünden azında da su tesisatı vardı. Yetersiz beslenme çok yaygındı ve tıp hizmetleri Havana'da yoğunlaştığı için kırsal yörede yalnızca üç hastane vardı. Devrim yönetimi başat ekonomik çıkarlar yerine yoksullarla ve sıradan insanlarla hiç kuşkuya yer bırakmayacak düzeyde ilgilenen ilk yönetim oldu. Toprağın yeniden paylaştırılması ile yönetimin el koyduğu büyük çiftliklerdeki koşulların geliştirilmesinin etkileri hemen görüldü; kiraların azaltılması da ulusal gelirin yaklaşık % 15'inin mülk sahiplerinden ücretli çalışanlara ve köylülere akmasını sağladı. Büyük toprak sahipleriyle imalathane sahipleri devrime başından beri karşı çıkmıştı; ama birçok sanayici de devrimi desteklemişti. Ancak, Castro 1959'da ekonomik durumun bütün vebalini özel girişim dizgesinin, ahlaksız yönetimlerin ve zenginlerin üstüne atarak bu kesimleri korkuttu. Sonuçta, yönetimin işçilerle işverenler arasındaki uzlaşmazlıklarda gerçekleştirdiği arabuluculuk görevi işçilerin lehine biçimlendi. Başat sınıfların devrime sağladıkları destek hızla azalırken sıradan insanların isteği arttı. Aynı zamanda, Castro yönetimdeki yerini de sağlamlaştırdı.

Liberallerle reformcu ulusçular ilk hükümete dâhil edilseler de, Castro ile isyanı gerçekleştiren ordusunun yönetimi ellerinde bulundurdukları kesindi. Castro Şubat 1959 ortasında başbakan oldu ve muhaliflerini tecrit etti. Ayrıca, devrim mahkemelerinde Batista'nın polis gücü ve istihbarat ajanlarından yaklaşık 500'ü yargılanıp idam edildi ve bunun böyle devam edeceği korkusuyla mülk sahibi sınıftan ve devrime karışmayan siyasetçilerden bir-

çoğu ülke dışına kaçtı. Ancak, Castro, Moskova destekli Halkçı Sosyalist Parti'nin de (PSP) denetim altına alınmasını sağladı. PSP ilk başlarda Castro'nun 26 Temmuz hareketine karşı çıkmış, hareketi "maceracı" diye nitelendirmişti; ama sonraları devrimin gerekli olduğuna inanmış ve bir bölümü de 1958 yazında isyancılar ordusuna katılmıştı. PSP'nin sendikacılık konusunda büyük deneyimi vardı ve Castro Sendika Konfederasyonu'ndaki (CTC) iki örgütü birleştirmek için nüfuzunu kullanmadan önce 26 Temmuz hareketinin sendikalarda ezici çoğunluğu ele geçirmesini bekledi. Amacı, kuşkusuz, rakip güç merkezlerinin oluşmasını engellemek ama aynı zamanda kendisinin öncelik verdiği meseleleri savunacak uygun örgütleri kullanmaktı. Tam denetimi sağlamaya yönelik bu kararlılık siyasal sürece yönelik tutumunda da benzer şekilde hayat buldu.

Neredeyse devrimin hemen ardından, başat ekonomik sınıflar ve ABD seçim çağrısında bulundu. Ama Mayıs 1959'da Castro temel önceliğin istihdamı artırmak, sağlık hizmetlerini genişletmek, eğitimi yaygınlaştırmak ve yeni bir siyasal bilinçlilik yaratmak olduğunu açıkladı. Bir yıl sonra Havana'da toplanmış bir milyon Kübalıya hükümetin seçime gitmeyeceğini söyledi. Adanın siyasetine damgasını vurmuş yolsuzluk ve manipülasyon tarihi düşünüldüğünde, bu bir sorun olarak görülmedi ve verilen yanıt da halkın zaten Fidel için oy kullandığı yolundaydı. Böylece, yeni rejim önceleri Sovyet biçimi komünizmin kurumsal yapılarında değil, karizmaya dayalı otoritede ve reformların popülerliğinde temelleniyordu. 1959 ilkbaharında ve yazında Castro devrimin yapı olarak sosyalistten çok insancıl olduğunu bile

ileri sürmüştü. Ancak, rejimi şekillendirecek temel bir unsur söz konusuydu: ABD ve Sovyetler Birliği ile ilişkisi.

Kendisini tehdit altında hissettiği an ABD'ye Küba'nın içişlerine müdahale etme hakkı tanıyan 1902 tarihli Platt düzenlemesi 1934'te Roosevelt tarafından resmen iptal edilmiş olsa da, ruhu hâlâ yaşamaktaydı. ABD yönetimi başından beri Castro'ya karşı ılımlıydı ama Castro'nun 1959 yılı Nisan ayındaki Washington ziyareti de ABD yönetiminin endişelerini azaltamamıştı. Yönetim büyük olasılıkla Castro'nun yardım isteyeceğini düşünmüştü ve yeni yönetimi ABD'ye bağlayacak koşullarda bu tür bir talep için olumlu yanıt vermeye de hazırlıklıydı. Castro bunu istemeyince CIA ile Dışişleri Bakanlığı hemen onu devirmek için planlar yapmaya başladı; bu arada, her iki tarafın birbirlerine dönük söz alışverişi de artışa geçti. Şubat 1960'ta yüksek düzeyde bir Sovyet delegasyonu Küba'yı ziyaret etti ve ilk olumlu ticaret anlaşması imzalandı; ardından eksiksiz diplomatik ilişkilerin kurulması geldi. Bu noktadan itibaren ABD'nin rejime karşı eylemleri arttı ve sonuçta, Nisan 1961'de, Küba'dan sürgüne gidenlerin Domuzlar Körfezi adıyla anılan ve rejimi devirmeyi amaçlayan başarısız istila girişiminin desteklenmesine vardı. ABD ayrıca adaya karşı ekonomik ambargo başlattı. Bütün bunlar hem devrime verilen halk desteğini artırdı, hem de devrimin doğasını temelden etkiledi. Bir önceki Eylül ayında, ABD müdahalesi yakın gibi görünürken, Castro Devrim Muhafaza Komitelerini (CDR) oluşturmuştu ve gönüllülerden oluşan bu birimler karşı devrim girişiminin yenilgiye uğratılmasında anahtar rol oynadı. Ulusal bağımsızlığın savunulmasına yönelik isteklilik, devrimin Castro

ile kitleler arasında daha yakın bir bağ oluşturma yönündeki sosyoekonomik talebiyle birleşti. Ancak, Castro'nun ittifaklarını sağlamlaştırmasının bir nedeni de ABD baskısına direnebilmekti. Sovyet yanlısı PSP yönetimdeki koalisyonda önemli bir ortak konumuna geldi; Moskova ile olan ilişkiler sağlamlaştırıldı ve bu da adaya ABD'ye karşı nükleer füzelerin yerleştirilmesiyle ve Ekim 1962'de dünya savaşının eşiğine gelinmesiyle sonuçlandı.

Henüz Nisan 1961'de, Domuzlar Körfezi istilasının hemen öncesinde, Castro devrimin sosyalist bir devrim olduğunu ilan etti ve hemen ardından da Küba Sovyet bloğunu andıran siyasal bir dizgeye doğru evrimleşmeye başladı. O yıl, 26 Temmuz hareketi, PSP ve çeşitli başka gruplar Bütünleşik Devrim Örgütü'nü kurdular – tek partinin çekirdeğiydi bu. Ancak, Castro bir sonraki adımı atmak için hiç acele etmedi ve Komünist Parti'nin resmen kurulması için 1965'e kadar bekledi. Bu tür bir evrimi her zaman istiyor muydu, yoksa dahili ve uluslararası dinamikler mi komünizme yol açtı, bu hâlâ tartışılmaktadır. Ama, her iki durumda da, devrimin kökeninin ve ilk başlardaki gelişiminin çok belirgin nitelikler edindiği ortadadır. Küba asla Doğu-Orta Avrupa ülkelerinde olduğu gibi bir Sovyet uydusu haline gelmedi – bu açıdan hem tarih hem de coğrafya belirleyici oldu.

İlerlemeler ve gerilemeler

Binlerce genç gönüllü bir yandan okuryazarlığı yaygınlaştırmak, bir yandan da kent ile taşra arasındaki ayrımı

ortadan kaldırmak üzere tarımı öğrenmek amacıyla kırsal bölgelere gönderilince yeni rejimin toplumsal hedefleri belirginleşti. Yüzlerce yeni okul inşa edildi ve öğretmen eğitimi hızlandırıldı. Kırsal yörede kliniklerin kurulmasıyla sağlık hizmeti bu bölgelere de ulaştırıldı. Ancak, 1959 ile 1963 arasında şeker üretiminin % 30'dan fazla düşmesi nedeniyle ekonomik zorluklar belirdi. Bu da kısa zamanda hızlı bir kamulaştırmaya neden oldu ve 1964 ile 1970 arasında endüstri, ticaret ve finans kurumlarının tümü ulusallaştırıldı ve devlet tarımın % 70'ten fazlasını devraldı. Ayrıca, en düşük ücreti alan işçiler için ücret artışları sağlandı ve kazançlar ile harcamalar açısından eşitlik sağlama yönünde hamleler oldu. Ancak, on yılın ortalarından itibaren devrimin en radikal aşaması pazar teşviklerinin tamamen terk edilmesi çabasıydı.

1959 öncesinde Castro'nun en yakın dostlarından olan Ernesto “Che” Guevara (1928-1967), Marx'ın ilk yazılarındaki insancıllığa özel bir ilgi duyan, devrimin en kültürlü kuramcısıydı. 1960'ların ilk yarısında ekonomi alanında birbiri ardına anahtar konumdaki görevlere gelen Guevara, sosyalist bir ekonominin yapılandırılmasının ilk aşamalarında maddi teşviklerin gerekliliğini öngören geleneksel komünist düşüncelere karşı çıktı. Merkezî planlamanın yanı sıra, nüfusun maddi değil de ahlaki teşvikler için çalışmaya yönlendirilmesini savunuyordu; kentli işçiler de toplumun bütünü uğruna şeker hasadına yardımcı olmaya gönüllü olacaktı. Parasal olmayan her türlü teşvik (örneğin, diplomalar ve unvanlar), hem bireysel hem de kolektif açıdan, fazla çalışanlara ya da istisnai bir üretkenlik gösterenlere sağlandı. Ücretsiz toplumsal hizmetlerin geniş-

letilmesi, eğitimin, sağlık hizmetlerinin, sosyal güvenliğin, kreşlerin tamamının ve barınmanın büyük bölümünün ücretsiz hale getirilmesiyle birlikte bu teşviklere daha da çekicilik kazandırıldı. Yine de, zaten çok fazla çalışmakta olan insanlardan herhangi bir maddi mükafat olmaksızın daha da fazlasını beklemek aşırılıktı; 1966'ya kadar geleneksel komünistlere ve Sovyet danışmanlara da danışıldı. Bu danışmanlar Marx'ın *Gotha Programının Eleştirisi* (bakınız I. Bölüm) içindeki konumundan yola çıkarak, yeni bir gelişme düzeyinde, işçilerin kendilerini toplumun çıkarları için feda etmeleri yolundaki çağrılara tepki vermelerinin beklenmemesi gerektiğini ve bu nedenle de üretkenlik artışı için daha yüksek ücretlere ve ikramiyelere gereksinim duyacaklarını ileri sürdüler. Ancak, Castro, Guevara'nın yaklaşımını 1966'da onaylayınca 1968-70 arasındaki devrimsel girişim gerçekleşti; bütün ekonomik strateji 1970'te 10 milyon ton şekerin hasat edilmesine ve işlenmesine odaklandı. Teşvik ön plana çıkarılmıştı ama toplumsal denetimin bazı oldukça tehdit edici unsurları da vardı: örneğin, 1969'da işçinin erdemlerini ve eksikliklerini sıralayan bir kimlik kartı dizgesi getirildi. Sonuçta, hedefe ulaşılamadı: yalnızca 8,5 milyon ton şeker hasat edildi (1959'da yaklaşık 6 milyon ton hasat edilmişti) ve muhtemelen şeker konusuyla fazlaca meşgul olunduğu için diğer temel sektörler düşüşe geçti.

Gerçekte, ahlaki yaklaşım saf ideoloji yerine bazı inandırıcı ekonomik meselelere dayandırılabilirdi; en azından, insanları "komünizmin ilerlemesi" için çalışmaya *ikna etmek*, bunun için onlara ödeme yapmaktan çok daha ucuzdu. Her ne olursa olsun, başarısızlığın nedenleri ilginçtir.

Açıklamanın bir bölümü dış etmenlerle bağlantılıydı – düşük şeker fiyatlarıyla ve Küba devriminin coşkusuna gösterilen muhalefetten ötürü Sovyet yardımının azalmasıyla. Ancak, aynı zamanda iç etmenlerle bağlantılıydı; bunlar arasında, maddi teşvik olmaksızın artırılan iş yükünden duyulan hoşnutsuzluk yer alıyordu. Bu da iş yavaşlatmaya, kaytarmaya, karaborsacılığa ve Küba nüfusunun popüler olmayan siyasalara kafa tutmak için gizli kapaklı yollar bulmakta kullandığı diğer sessiz direniş biçimlerine yol açtı.

1970 şeker krizi siyasanın tamamen yeniden yönlendirilmesine sebep oldu; Sovyet deneyiminin daha fazla kullanılması, 1972'de Sovyet ekonomi bloğuna (Comecon) dâhil olmakla sonuçlandı. 1973'te, Komünist Parti tarafından sıkı bir biçimde denetlenen ama yine de halkın tutumuna çok duyarlı olan Sendika Konfederasyonu daha fazla maddi teşvik gerektiğini savununca yönetim de bu yönde adım attı ve tüketici ürünlerinin üretiminde artışa gidildi. 1970 sonrası reformları ayrıca daha az eşitlikçi bir ücretlendirme yapısına ve pazarla bağlantılı bazı reformlara kapı araladı; hem endüstri hem de tarımda kamu sektöründeki münferit birimler için daha fazla otonomluk ve kâr teşviki getirildi. Ayrıca sınırlı özel ekonomik etkinlik konusunda da daha fazla hoşgörü gösterildi; buna çiftçi kooperatifleri kurma teşviki eşlik etti ve kooperatifler bu dönemde hızla arttı. Çok daha fazla sayıda mal karne olmadan satılmaya başladı; ancak, temel maddeler hâlâ yoksulları korumak amacıyla karneyle satılıyordu. Bu değişiklikler hem kırsal hem de kentsel alanlarda rejime verilen desteği güçlendirdi ve 1976'da gerçekleşen eko-

nomik düşüşe karşın ortalama yıllık büyüme oranı Latin Amerika'nın bütününde negatifken Küba'da % 7'ydi.

Yıllık büyüme oranı 1971 ile 1975 arasında yaklaşık % 14'e ulaştığında kadınların da iş gücüne katılımlarının sağlanması için büyük çaba gösterilmeye başlandı; bu da, İsveç'te olduğu gibi, daha fazla cinsiyet eşitliği sağlamak için önlemler alınmasında ekonomik baskıların önemli olduğunu göstermekteydi. Kadınların katılımı Batista döneminden beri çok az artmıştı (1956'da % 13'ten 1970'te % 18'e), oysa kadınların istihdamı alanında büyük bir değişim gerçekleşmişti. 1974'ten itibaren cinsiyetler arası eşitlik alanında çeşitli önlemler alındı ve 1980'lerin ortalarında kadınların katılımı % 37'ye çıktı. Bu sayı, Latin Amerika'nın bütününde, resmî sektördeki kadın istihdamının en üst düzeyini temsil ediyordu ve yüksek öğrenim kurumlarındaki kadınların oranının da artmasıyla yerini sağlamlaştırdı; 1986-7'ye gelindiğinde üniversitelerde kayıtlı kadın sayısı tüm kayıtlı öğrencilerin % 55'inden fazlaydı. Ama 1976'da ekonomi kötüye gidince kadınlar işsizlik sorunundan yine orantısız düzeylerde etkilendiler ve hâlâ çoğu işten dışlanmaktaydılar.

Bir bütün olarak ele alındığında, 1970 ile 1985 arasındaki dönem rejim açısından ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımdan belki de en başarılı dönemdi. Ancak, derinlerde yatan sorunlar da yok değildi. Birincisi, 1976'da büyüme hızında gerçekleşen düşüş kısmen Sovyet teşvikleri --özellikle de şekerin dünya fiyatları üzerinde bir fiyata satın alınma garantisi– sayesinde dengelendi. Ancak, bu da Küba'nın hem şekere hem de Sovyet ve Comecon desteğine bağımlılığını temellendirdi. İkincisi, hızlı büyüme zamanında Cast-

ro artan oranlarda Batı'yla ticaretin, turizm işbirliğinin, yabancı sermaye girişinin ve borçlanmanın yollarını aramıştı ama bunlardan bazılarının ters etkileri oldu. Rejim Batı'ya karşı geri ödenmesi zor borçlarla yüz yüze kaldı; bu arada, turizm kaynaklı döviz girişi sonunda diğer etkilere maruz kalan halk arasında memnuniyetsizlik baş gösterdi. Böylece, bu hoşnutsuzluk haline başka yerlerde yaşamın daha müreffeh olduğu öyküleri eşlik ettiği için 1980'de 125,000 insanın adadan ayrılmasına izin verildi. Yönelimdeki değişiklikler siyasal liderlik içinde de sorunlara yol açtı ve aynı yıl içinde 11 bakan görevden ayrıldı.

Bunlardan hiçbiri rejim açısından bir felaket değildi, ama 1986'da diğer bir yön değişikliği gerçekleşti – her ne kadar çelişkili olsa da. Yönetim, yapılan hataları ve olumsuz eğilimleri tadil etmenin gerekli olduğunu ilan etti. Castro kapitalizmin gereğinden fazla benimsendiğini ileri sürünce ahlaki değerlere yapılan vurguyu yenilemek için Che Guevara'nın anısı canlandırıldı. Böylece, devletin ekonomi üzerindeki denetiminin artırılması yoluyla pazarın birçok unsuru üzerine kısıtlamalar getirildi. Ancak, yönetim aynı zamanda Batı ile ekonomik bağlar kurmaya daha da istekle çabaladı; teşvikler sağlandı ve özellikle Batı sermayesiyle tesis edilen ortak girişimler için yarı otonom devlet kurumları oluşturuldu. Turizm hızla gelişti. 1986'da şeker fiyatlarının düşmesi ve temel Sovyet sübvansiyonunun (Küba'nın Sovyetlerden satın aldığı petrolü sıcak para için yeniden dışarıya satması temelindeki imtiyaz) % 50 oranında azalması yaklaşık 5 milyar dolarlık bir borca neden oldu. Aynı zamanda – büyük ölçüde bu zorluklardan ötürü– Comecon'a bağımlılık hiç olmadığı kadar arttı; 1986'da Küba'nın toplam ticareti-

nin % 86'sını kapsıyordu. Yönetim, hiç kuşkusuz, iç pazarda katılığın ve devlet denetiminin artırılmasının yanı sıra dış pazara açılma yoluyla açıkları azaltmayı ve döviz rezervini artırmayı ummaktaydı. Bunu yapmayı başaramadı ve ekonomik darboğaz siyasal sorunlar yarattı.

Sürekli olarak devrim ideolojisini canlandırmanın yanı sıra, Castro artık daha önce çalışma koşullarında gerçekleştirilmiş olan ilerlemeleri de baltalıyordu; ayrıca fiyatlarda artış, yaşam standardında düşüş ve ücretlerde çok az bir azalma gerçekleşti. Pazar sektörüne getirilen sınırlamalarla birleştiğinde bu tür değişiklikler bir kez daha hoşnutsuzluğa ve devlet siyasalarını baltalayan bir gizliliğe yol açtı. Aynı zamanda, Batı kapitalizmiyle ilgilenen sektördeki bazı memurlar dövize erişimlerini sağlayan imtiyazlı konumlarından kişisel çıkar sağlayıp gayrıresmî erk ilişkileri oluşturdular. Bunun sonucunda, 1989'da üst düzey dört devlet memuru idam edilirken diğerleri de hapse gönderildi ya da devlet görevinden atıldı. Duruşmalar, başkalarını da caydırmak amacıyla, televizyondan yayınlandı.

Kriz: Sovyet bloğunun çöküşü

1980'lerin sonuna gelindiğinde Küba ekonomisi çok hassas bir konumdaydı: Sovyet bloğuna neredeyse tamamen bağımlılık, kapitalist dünyadan alınan borçlar, yüksek gelir getiren pek az ürün. 1989'da komünizmin Avrupa'da çöküşü ve ardından Sovyetler Birliği'nin dağılması sakatlayıcı darbeler oldu ve Kübalılar bunun ekonomilerine maliyetini 1992'de 5,7 milyar dolar olarak hesapladılar; satın

alma güçlerinin % 70'ini yitirmişlerdi. ABD artık açıkça ek baskıların rejimin sonunu getireceğine inanıyordu ve 1992'de Küba Demokrasi Yasası kabul edildi; buna göre ambargo sıkılaştırılıyor ve yalnızca Komünist Parti'nin tamamen ortadan kalkmasının kabul edilebilir olduğu belirtiliyordu. Bu yasa da 1996'da ek bir yasayla sıkılaştırıldı.

Bu tür ekonomik ve siyasal baskıların etkisi hangi devleti hedef alsa büyük olurdu. Gerçekten de Küba kuşatma ekonomisine geçiş yaptı: her gün bir mahallede elektrik kesintisi uygulandı, temel tüketim maddelerinde kısıntıya gidildi, karneyle gıda satın alma kuyrukları başladı. İnsanların yaşamın temel gereksinimlerini karşılamak için bu kadar fazla zaman harcaması da kaçınılmaz olarak üretkenlikte azalmaya yol açtı; gerçi fabrikalar zaten hammadde ya da yedek parça bulunmadığı için çalışamıyordu. Bu koşullarda Castro rejimi bedava ilaç ve eğitim sağlayarak yoksullukta eşitlik politikasını sürdürmeye çabaladı, ama doktorlar zamanlarının büyük bölümünü ilaç bulmaya çalışarak geçiriyordu ve okullar da temel malzemelerden yoksundu. Üniversiteye kabul edilen öğrenci sayısı azaltıldı ve uygulamalı eğitime daha fazla önem verildi. Bu çaba tarım ekipleri yaratılarak gıda üretiminde kendi kendine yeterliliğin sağlanması çabasıyla ilişkiliydi. Ancak, yönetim ne ekonominin ne de toplumsal dizgenin yalnızca kolektif direniş ve fedakârlıkla hayatta kalabileceğinin farkındaydı ve özelleştirme unsurlarını kullanarak yabancı yatırımları çekme konusunda daha büyük çaba gösterdi. Her şeyin ötesinde, bu çaba Küba'yı büyük bir turizm merkezine dönüştürme davetini içeriyordu. Bunun bazı ekonomik yararları olduysa da, çok olumsuz etkileri de oldu.

1959'da yönetime geldikten hemen sonra, Castro, adanın ABD'ye bağımlılığı sırasında peyda ettiği niteliksiz gece kulübü kültürünü sona erdirmişti. Bunların bir bölümü yeniden açıldı ve seks turizmi başladı. Turist akışının da belirgin etkileri oldu. Bir süreliğine gayrıresmî bir dolar ekonomisi oluştuysa da, bu olabildiğince fazla döviz elde etmek amacıyla yasallaştırıldı. Bunu izleyen on yıl içinde, dolar ekonomisinin gitgide baskın hale gelmesi ve daha yoksul insanların karneyle dağıtım uygulamasına tabi kalmaları anlamını taşıyordu bu. Başka alanlarda da benzer ikili dizgeler oluştu. Yabancı turistlere çeşitli türden imtiyazlar tanınırken (buna yakıt da dâhildi) birçok Kübalı hâlâ kıtlıkla savaşıyordu. Benzer şekilde, turizm sektöründe çalışanlar ikramiye ve bahşişlerden yararlanırken bu sektörün dışında kalanların bu tür fırsatları pek yoktu. 1994 sonrasında ekonomi yeniden büyümeye başladıysa da, artık doğası değişmişti ve hem yeniden ortaya çıkan yoksulluk hem de turizmin etkisi kaçınılmaz olarak siyasal sorunları ağırlaştırdı.

Washington'un gitgide artan baskısı, özellikle de George W. Bush Beyaz Saray'a yerleştikten sonra, zorlukları kalıcı hale getirdi; Castro'nun zaman zaman açıkça baskıya başvurması da Florida'daki Küba lobisinin hiçbir imtiyazda bulunulmaması yolundaki savlarını güçlendirdi. Bu bağlamda, 75 muhalifin hapse gönderilmesi ve Nisan 2003'te üç kişinin bir gemiye el koyup Florida'ya kaçmaya kalkışmaktan idam edilmesi rejimin artık devrimin açıklanmış hedefleri yönünde ilerlemek yerine hayatta kalmak için çabaladığını akla getirmekteydi. Venezuelalı Chavez'in desteği dışında Küba kısa sürede tamamen yal-

nızlığa itildi ve AB de tutumunu sertleştirdi. Ancak, rejimin dayanıklılığı hayranlık uyandırıcı düzeydeydi ve iki yıl sonra tahminler belirsizdi. Bir yanda, ABD'nin baskısı gitgide sıkılaştırıldı; bunlara dolar havalesinin engellenmesi, ABD gıda malzemelerinin Küba'ya satışına sınırlama getirilmesi, ticaret, vize ve seyahat konusunda daha sıkı önlemler alınması eklendi. Öte yandan, Küba'nın biyoteknoloji ve tıp malzemeleri alanındaki dışsatımı arttı, Meksika Körfezi'nde petrol bulunması yeni bir cankurtarandı, çeşitli Latin Amerika ülkeleriyle bağlantılar güçlendirildi ve AB de normal diplomatik ilişkilerin sağlanması yolunda eğilim gösterdi. Hatta, Ekim 2004'te Castro artık Amerikan dolarının Küba'da kabul edilmeyeceğini ilan ederek Amerika'ya karşı saldırıya geçti ve dolar kullanımına % 10 komisyon uygulamaya başladı. Ciddi sorunlar sürmekteydi, ama Küba lideri devlet televizyonunda Mart 2005'te yaptığı beş saatlik konuşmada güven aşılamaktaydı.

Castro rejiminin değerlendirmesi

1959'da Küba devrimi kitlelerin arzularından destek almıştı ve yeni rejimin ilk yıllarında amaçları belirgin düzeyde sosyalistti: yoksulluğun ortadan kaldırılması ve işbirliği ile toplumsal dayanışmaya dayalı, eşitlikçi, yepyeni bir devletin kurulması. Bütün bunların Castro'nun devletini devirip yıkmak için mevcut bütün yolları kullanacak düşmancıl bir süper gücün burnunun dibinde gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Devrim sonrasında Küba'nın sicilinin nasıl değerlendirilmesi gerekir?

Her türlü standart açısından, Küba rejiminin toplumsal başarıları yoksulluğun azaltılması ve eşitliğin yaratılması bakımından etkileyiciydi. Tıbbi ilerlemeler de özellikle hayranlık uyandırıcıydı ve Küba kısa zaman içinde Latin Amerika'da nüfusa oranla en fazla doktor, hemşire ve hastane yatağı sayısına sahipti – devrim sonrasında ülkenin doktorlarının yaklaşık % 50'sinin ülke dışına çıktıkları düşünüldüğünde bu başarı daha da hayranlık uyandırıcıdır. Küba'da tıbbi gelişmenin bir özelliği de kentler ile kırsal yöre arasındaki dağılımı eşitleme çabasıydı. Böylece, Küba bütün ülke çapında ücretsiz sağlık hizmeti dizgesine sahip tek Latin Amerika ülkesi haline geldi ve bu hizmetin dağılımında görülecek farklılıklar istisnai bir hal aldı. Bunun yansıması, devrim öncesinde ortalama yaşam süresi açısından Küba'nın bölgede üçüncü sıradayken (59 yıl) 1992'de birinci sıraya yerleşmesi oldu (76 yıl); bu, bebek ölümlerine de yansıdı ve 1990'da Havana'da bebek ölümleri oranı Washington'dakinin yaklaşık yarısıydı. Ayrıca, ABD'deki sağlık hizmetinin niteliği ve niceliği hem sınıf hem de ırk açısından Küba'da olduğundan çok daha ayrımcıydı. Eğitim alanındaki başarılar da hayranlık uyandırıcıydı; herkes için ücretsiz ilk, orta, teknik ve yüksek öğrenim sağlandı ve 1990'larda okuryazarlık oranı % 96,4 oldu. Irksal eşitlik alanında da büyük kazanımlar elde edildi. Devrim öncesinde siyah ırktan Kübalılar birçok kamu hizmetinden dışlanmaktaydı ama yeni rejimin başlangıcında bu tür davranışlar yasadışı ilan edildi. Eğitim olanaklarına eşit düzeyde erişmek demek, Küba toplumunda nüfuzlu bir konum elde edecek Afrika kökenli Kübalıların sayısında artış olması demekti – her ne kadar, siyah ırktan

Kübalılar bugün de emek pazarının daha alt kademelerinde yüksek oranda temsil ediliyor görünse de. Daha önce de belirtildiği gibi, Küba toplumunda kadınların rolü köklü bir biçimde değişti ve toplumsal, ekonomik ve siyasal konumlarında büyük gelişmeler kaydedildi. Bu da doğum ve doğurganlık oranlarında düşüşe neden oldu ve Küba'daki aile yapısı boyut ve oluşum açısından Latin Amerikalı komşularına değil, gelişmiş, sanayileşmiş toplumlara benzer hale geldi.

Rejim Sovyet bloğunun çökmesinin ardından da toplumsal başarılarını sürdürmeye çabaladıysa da, ekonomik çöküş kaçınılmaz olarak bunu gerçekleştirmeyi çok zorlaştırdı. Sürdürülebilir sosyalizmin sürdürülebilir bir ekonomi temelinde yapılandırılması gerekir. Ancak, aynı zamanda güçlü bir siyasal destek üzerine kurulması gerekir ve kayıtlar bu açıdan oldukça belirsiz.

Devrim rejimi, belli ki, toplumsal dayanışma ve işbirliği oluşturmayı amaçladı ve birçok açıdan da bunu yapmakta başarılı oldu – özellikle de en başlarda. CDR gibi kurumların özellikle ABD müdahalesi tehdidine karşı yeni rejimi korumaya yönelik samimi bir hevesle kurulduğuna hiç kuşku yok. Ayrıca, toplumsal dayanışma da sık sık ortaya kondu; örneğin, kentli işçilerin kırsal yöredekilere yardımcı olmalarına yönelik kampanyalarda. Hiç kuşku yok ki, bu tür olayların başarısı toplumsal denetim ve propaganda unsuruna dayanmaktaydı, ama yine de bunlar toplumda yaygın olan bağları ve toplum ile yönetim arasındaki ilintiyi göstermesi açısından büyük öneme sahipti. Yine de, bu tür bir kitlesel seferberlik kendi başına demokratik değildir ve bu da siyasal kurumlar meselesini ön plana çıkarır.

1960'larda Komünist Parti ile CDR ikili yönetim organları olarak kullanıldı ve en popüler oldukları dönemde 3 milyon kadar üyeleri vardı (toplam nüfus 11 milyondu). Ama partinin kendisi erki nispeten az sayıda kişiye vermişti ve 1975'e kadar tek bir kongre bile yapılmadı. 1970 şeker kampanyasının başarısızlığının ardından CDR'nin sınırlı kapasitesinin farkına varıldı ve 1976'da siyasa uygulama sürecine halkın katılımını Halkın Gücü adı verilen yeni örgütler gerçekleştirdi; bu örgütler yönetim kurumlarına danışmanlık sağlamak ve toplumun bütünü için yasaları ve düzenlemeleri tasarlamak rolünü üstlendi. Ancak, bir çeşit sivil toplum yaratmaya yönelik bu tür çabalar Halkın Gücü ile Sendika Konfederasyonunun örgütlerindeki güvenilir parti üyeleri tarafından daima sınırlandırıldı. Dahası, partinin en üst düzeydeki temsilcileri kararları daima hükümet düzeyinde almaktaydı; oysa, ortada asla bir hükümet yapısı yoktu. Partide hiçbir hizipleşmeye izin verilmedi ve kuramsal açıdan greve gitme hakkı söz konusu olsa da bu asla kullanılmadı. Aracı kurumlardan bazıları, özellikle de CDR, Sendika Konfederasyonu (CTC) ve Kübalı Kadınlar Federasyonu (FMC) liderler için yararlı bir tepki ölçme aracı görevi gördü ve şikâyetleri de bazen siyasa değişikliklerine yol açtı. Ancak, bunlar, içinde gerçek muhalefetin gelişebileceği örgütler değildi ve komünist rejime ya da mevcut siyasalara karşı çıkmanın yolunu arayanlar normalde hapse gönderiliyordu.

Sovyet bloğunun çökmesinin ardından siyasal dizgede sınırlı da olsa reformlar gerçekleştirmek için bazı çabalar gösterildi. 1991'de, partide ücretler indirildi ve daha dolaysız bir seçim dizgesi getirildi; bu da yaşı ilerlemiş parti

ileri gelenlerinin komite üyelerini seçme tasarrufunu sınırlandırdı. Ayrıca, aynı yıl, insanların Parti Kongresi'ne şikâyetlerini iletebilmelerini sağlamak yoluyla nüfusun bir bütün olarak sürece katılımı sağlamaya çalışıldı. Üç milyon kişi şikâyetini dile getirdi, çok çeşitli konularda bir milyondan fazla görüş bildirildi ve bunların eğitim siyasası üzerinde bir parça etkisi oldu. Ancak, 1993 ve 1998 seçimleri hükümet siyasalarına yönelik tercihten ziyade halk oylaması niteliğindeydi ve Castro'nun egemenliği kurumsal reformlardan etkilenmedi.

Sağlam ve çoğulcu kurumların eksikliğine toplumsal dayanışma ve işbirliği meseleleri eklenince, Küba deneyimi konusunda iki soruyu tartışmak gerekir. Birincisi görgül niteliktedir: kısmen Castro'nun kendi karizmatik otoritesi yoluyla sağlanan dayanışma onun ölümünden sonra rejime yönelik baskılara dayanmak için yeterli olacak mı? Birçok analizci bu konuda karamsar. Örneğin, Susan Eckstein mevcut aracı kurumların yeni yönetim siyasalarının aktarımını sağlayan kanallar olarak nasıl kullanıldıklarını ve böylece devrimin kazanımlarını savunma yeteneklerini nasıl yitirdiklerini vurgulamaktadır. Bu da, rejimin çökmesi durumunda, Washington güdümlü bir neo-liberal saldırı karşısında 1959'dan beri başarılan toplumsal kazanımları savunacak hiçbir sivil toplum kuruluşunun olmayacağı anlamına gelir. Ancak, başkaları da devrimin ortak bilinçte ne kadar çok yer ettiğine dikkatleri çekerek Castro sonrası bir rejimde ülkenin yeniden toparlanma potansiyelini hâlâ taşıdığını belirtmektedir. Ama, gelecekte neler olursa olsun, sosyalizmin kendisini ilgilendiren ikinci ve daha kuramsal bir mesele söz konusu.

Küba rejimi, belli ki, demokrasinin toplumsal başarımlarda yattığına inanmakta. Fidel'in erkek kardeşi ve olası halefi olan Raul Castro Ağustos 1974'te bunu net bir biçimde dile getirdi:

> Temsil kurumları olmadan bile bizim devrimci devletimiz demokratiktir ve daima demokratik olmuştur. Çalışan sınıfın çıkarlarını temsil eden bizimki gibi bir devlet, şekli ve yapısı ne olursa olsun, tarihteki herhangi bir devletten daha demokratiktir.

Ancak, sosyalizmin komünist olmayan geleneklerinin çoğu, *toplumsal* eşitlik hedefinin *siyasal* eşitlik hedefinin yerini tutacağını kabul etmez (bir önkoşul olduğunu kabul etseler de). Bu açıdan bakıldığında, Küba sosyalizmi kitlesel seferberlik ve toplumsal dayanışma yoluyla hayatta kalmayı başarsa bile demokrasi alanında kusurlu sayılır. Dahası, uzun vadede, bu yalnızca bir kuram ya da prensip sorunu değil, uygulamalı siyaset sorunu da olabilir. Çünkü insanların görüş ayrılıklarını dile getirebileceklerine ve bağımsız kurumlar yoluyla sonuçları etkilemelerinin mümkün olduğuna inanmaları gerekir. Eğer öyleyse, bu da sürdürülebilir sosyalizmin etkin destek *ve* siyasal özgürlüklere dayandığı anlamını taşır.

İsveç, Küba, sosyalizm

Hem İsveç hem de Küba sosyalizme özgü eşitlik, işbirliği ve toplumsal dayanışma kavramları açısından büyük

işler başardı. Her ikisinin dizgesi de birbirinden apaçık çok farklıydı ve her iki ülke de bu türden hedefler belirlendiğinde çok farklı gelişme düzeylerindeydi. Ancak, her iki durum da bazı benzerlikler sergilemektedir. Birincisi, her iki durumda da toplumsal başarıların sürdürülebilir ekonomik başarıya bağlı kaldığı ve büyüme sekteye uğradığında bu başarıları korumanın çok daha zor olduğu görülmektedir. Ayrıca, zaman ilerledikçe, yerli ekonomilerin uluslararası ekonomik baskılardan yalıtılamayacağı netleşti. İkincisi, eşitlikçilik normalde topluluğun daha yoksul kesimleri tarafından memnuniyetle karşılansa da, bu devletlerin ikisinde de herkes tarafından benimsenmedi. Böylece, Küba rejimi 1960'larda devrimi maddi mükafatlar olmaksızın inşa etmeye çabaladığında, buna gösterilen tepkiler daha fazla teşvike ve bir sonraki dönemde de ücret eşitsizliklerine yol açtı. Benzer biçimde, İsveç'te dayanışma amacıyla ücret dizgesinde gözetilen eşitlik ve yüksek vergiler 1970'lerde ve 1980'lerde gerilemeye neden oldu. Bu da göstermektedir ki, eşitlik hedefleri asla komünist ya da sosyal demokrat yönetimler tarafından hafife alınamaz. Üçüncüsü, hem İsveç hem de Küba modelleri tepe noktasını artık aşmış durumdalar. Küba örneğinde, Sovyetlerin yıkılışının hemen ardından rejim var olma savaşı vermeye başladı ve bunun sonuçlarından biri de özellikle turizm yoluyla kapitalizm unsurlarının ülkeye daha fazla nüfuz etmesi oldu. İsveç'te de ülkenin toplumsal modelini desteklemiş olan endüstriyel ilişkilerde pazarlığa gitme uygulaması yıpranmış ve kamu hizmetlerinde özelleştirme unsurları yer etmişti. Bu, IV. Bölüm'de incelenecek olan daha geniş bir olgunun bir parçası.

Küba ve İsveç deneyimleri arasında önemli karşıtlıklar da bulunmakta. Castro'nun devrimi Küba toplumunu sosyal demokrasinin özel iyelik dizgesinin çok merkezî bir biçimde varlığını koruduğu ve gerçekleşen değişikliklerin daima siyasal muhaliflere verilen tavizlere bağlı olduğu İsveç'te yaratabildiği etkilerden çok daha ötesine taşıdı. Ancak, Küba'daki dönüşüm kesinlikle halk desteğini arkasına alırken, bu dönüşüm yukarıdan, devletin ve partinin denetimindeki örgütler yoluyla gerçekleştirildi. İsveç'te toplumsal modeli savunmaya hazırlıklı olan bağımsız sivil toplum kuruluşlarının oldukça dayanıklı oldukları kanıtlandı. 21. yüzyılın başlarında neo-liberal baskıların İsveç'teki gönenç dizgesine insanların 15 yıl önce korktuklarından çok daha az etki etmesinin temel nedenlerinden biri, sendikaların ve kadın hareketlerinin bunu önleme yönündeki kararlılığıydı. İsveç ekonomisi Küba'nın karşı karşıya kaldığı türden bir yıkımla karşılaşmazken –bu nedenle de İsveç'teki siyasal dizge benzer bir sınavdan geçmedi– sivil toplumun esnekliği dikkate değer nitelikteydi.

İsveç ve Küba deneyimlerini temsil ettikleri bağlam içinde değerlendirmek de öğretici olacaktır. Anımsanacağı gibi, her iki devlet de tipik örnekler oldukları için değil, farklı geleneklerin sınırlamalarının yanı sıra potansiyelini de sergiledikleri için seçildi. İsveç sosyal demokrasisi, ilk kez 19. yüzyılda tahayyül edildiği haliyle sosyalizmi yaratmak yerine, kapitalizmle yan yana varlığını sürdürebilirdi, ama demokratik yollardan nispeten eşitlikçi ve işbirliğine açık bir toplum yarattı. Alışılmadık ölçüde toplumsal uzlaşmaya dayanan model budanmış olsa da hâlâ varlığını sürdürmekte. Sosyal demokrasi İskandinavya dışında aynı

esnekliği sergileyemedi, çünkü kendi istediği türde bir toplum yaratmayı asla başaramadı. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerde sosyal demokrat partiler normalde yalnızca geçici hükümetler kurdular ve toplumsal doku üzerinde kalıcı etkiler bırakma fırsatı kendilerine pek tanınmadı. Ama bu partiler zaten inşa etmeye çalıştıkları toplum konusunda çok açık değillerdi. Bütün bunlar neo-liberalizmin savaş sonrasındaki toplumsal gönenç ve 1970'lerin ortalarındaki tam istihdam uzlaşmalarını, özellikle Britanya'da, baltalamasını kolaylaştırdı.

Diğer komünist rejimlerle ilişkisi açısından Küba deneyimi hâlâ etkili. Doğu Avrupa'da Sovyet bloğunun 1989'da hızla çökmesi –Sovyet lider Mikhail Gorbachev'in (1931-) Doğu Avrupa'daki devletleri birlikte tutmak için askerî güç kullanmayacağı anlaşılınca– mevcut dizgelere verilen halk desteğinin azaldığının göstergesiydi. İki yıl sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasının nedenleri oldukça karmaşıktı, ama bu nedenler, aynı zamanda, yönetimde kaldığı 70 küsur yıldan sonra bile, komünist partinin şimdi maruz kaldığı baskılara dayanmaya yetecek meşruiyeti sağlayamadığını göstermekteydi. Çin'deki tek partili siyasal dizge bir bütün olarak kaldıysa da, kapitalist ekonomiyi, pazarı ve eşitsizliği de kabullendi ve Vietnam da benzer yönde yol aldı. Kuzey Kore daha az ölçüde değiştiyse de, bu ülke sıkı sıkıya kapalı askerî bir diktatörlük olarak kalmayı sürdürüyor. Bu nedenle, Küba süregelen ABD baskısı karşısında toplumsal ve ekonomik dizgenin temel unsurlarını korumak açısından tek başına. Castro sonrasında rejimin aynı esnekliği mi sergileyeceğini yoksa devrimden doğan devletin kurucusunun kişiliği çevresinde mi yapılandığını zaman gösterecek.

III. Bölüm

YENİ SOL HAREKETLER: GELİŞME VE BÖLÜNME

20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, komünizm ile sosyal demokrasinin sosyalizm kavramları üzerindeki hâkimiyetinde tedrici aşınmalar yaşandı ve bu da "Yeni Sol"un doğuşuna yol açtı. Bu süreçte 1956 eksen tarih olarak değerlendirilir. Komünizm açısından bunun nedenleri apaçık ortadadır: Stalin'in zalimce baskılarını Şubat ayındaki Sovyet Parti Kongresi'nde kınadıktan sonra, Sovyet lider Nikita Krushchev, Sovyet denetimindeki bloğa bağlılığını sürdürebilmek için Macaristan'ın işgalini başlattı. Bu iki olay özellikle Batı Avrupa'da Komünist Parti üyelerinin fikren eşi benzeri görülmedik düzeyde ayrılmalarına neden oldu ve Moskova'nın dünya komünizmi üzerindeki etkisini de aşamalı olarak azalttı. Bunu Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki ilişkilerin büyük ölçüde bozulması ve 1960'larda "Maoculuk" yoluyla geleneksel komünizme yöneltilen itiraz daha da pekiştirdi. Sosyal demokrasi açısından buna benzer bir yıkım söz konusu değildi, çünkü komünizmde

olduğu gibi bir merkez bulunmuyordu ve her bir ulusal parti kendi yörüngesinde ilerliyordu. Aslında, sosyal demokrasi açısından gerçek krizin çok sonraları büyümenin sekteye uğramasından ve 1970'lerden itibaren ekonomik açıdan uluslararası nitelik kazanmasının gitgide artan etkilerinden kaynaklandığı söylenebilir; bu, gelecek bölümde ele alınacak.

Ancak, komünizm krizinin sosyal demokrasiyi de etkilemesi kaçınılmazdı, çünkü Moskova 1917'den beri Marksçı düşüncenin merkezi olmuştu ve Soğuk Savaş da bu eğilimi güçlendirmişti. Muhalif eski komünistler şimdi kendilerini Sovyetler Birliği'yle ilişkilendirmeyi hiç istememiş olanları Marksçılıkla yeniden ilgilenmeye teşvik ediyorlardı. Sosyal demokrasiyi gereğinden fazla çekingen olduğu gerekçesiyle reddedenler de mevcut kuramlara ve çok çeşitli alanlardaki uygulamalara meydan okuyan yeni parlamento dışı siyaset biçimlerine çekildi. Yeni Sol'un ortaya çıkışı bir diğer tarihsel "an" ile sonuçlandı: öğrenciler önderliğindeki hareketlerin dünyanın pek çok bölgesinde, özellikle de Fransa'da yerleşik otoriteye karşı protestolar gerçekleştirdiği 1968 yılı.

Yeni Sol asla tutarlı bir hareket olmayıp daha ziyade başat geleneklerin dışında kalan fikir ve eğilimlerin bir özeti biçimindeydi. Hem komünistlerin hem de sosyal demokratların paylaştıkları bir varsayım, örgütlü çalışan sınıfın öncelik taşıdığı olmuştu; şimdi bu hem kuram hem de uygulama açısından sorgulanıyordu. Ekonomiye verilen geleneksel önemi reddeden Marksçı düşünürler de Yeni Sol içinde etkili hale geldiler. Özellikle de toplumsal dönüşümün kaynağı olarak daima sınıf yerine bilinçliliğin

önemini vurgulamış olan Frankfurt Okulu yeniden keşfedildi ve Herbert Marcuse (1898-1979) özellikle önem kazandı. *Eros ve Uygarlık*'ta (1955), Marcuse, Marx ve Freud'a dayanarak hem toplumsal hem de cinsel özgürlük lehinde görüşler ileri sürerken, *Tek Boyutlu İnsan* (1964) adlı eserinde çalışan sınıfın gelişmiş endüstriyel topluma tamamen entegre olduğunu iddia ediyordu. Devrimci dönüşüm artık etnik azınlıklar ve radikal entelektüeller de dâhil olmak üzere "dışarıdan gelenler"e bağlıydı. Çalışmaları çoğu zaman belirsizlik içerse de, "mesajı" 1968 hareketleriyle uyumluydu. Mevcut erk yapılarına ve cinsel törelere karşı savaşan öğrenciler yeni bir dünya yaratma isteklerini meşrulaştırmak için Marcuse'den alıntılar yapabiliyordu. Eserleri büyük ölçüde takdir edilir hale gelen bir diğer kişi de 1926'da Mussolini tarafından hapse atılan ve ölünceye kadar hapiste kalan İtalyan komünist lider Antonio Gramsci (1891-1937) oldu. Hapishanedeyken yazdıklarında, kapitalist hâkimiyetin (hegemonyanın) özellikle Batı Avrupa'da erkin açık yönlerinden ziyade ideolojik unsurlara ne ölçüde dayandığıyla yoğun olarak ilgilendi. Sosyalistlerin hegemonya karşıtı bir proje, alternatif fikirlere ve kültürel yapılara dayanan yeni bir "sağduyu" yaratmalarının gerekliliğini vurguladı. Stuart Hall (1932-) ve Raymond Williams (1921-1988) gibi düşünürlerin tavrıyla benzerlikler taşıyan bu vurgu, Yeni Sol'da yer alan birçoklarının kültür alanını da en geniş anlamıyla işin içine dâhil ederek "siyasal"ın tanımını genişletmelerine yol açtı. Marx'ın daha önceleri hem İkinci hem de Üçüncü Enternasyonal tarafından genellikle görmezden gelinen yönlerine çok daha fazla özen gösterildi – özellikle de "in-

11. Mayıs 1968'de, Paris'teki kitlesel protestoların başlangıcında öğrenciler Renault fabrikasını işgal eden işçilerle dayanışma halinde.

sancıl" ve felsefi konuların ekonomi politikten daha ön plana çıktığı ilk yazılarına. Marx'ın bilinçlilik ve ekonomik sömürü alanlarını bir araya getiren "yabancılaşma" kavramı, bir kez daha, 1968'deki ayaklanma dönemine özellikle uygun görünmekteydi.

Ancak, Yeni Sol her zaman derinden kuramsal ve hatta özellikle sosyalist nitelik taşımadı. Örneğin, 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında Nükleer Silahsızlanma Kampanyası Britanya'daki en büyük kitlesel hareketti ve Yeni Sol tarafından da destekleniyordu; ama bu hareketi ateşleyen, geleneksel sosyalist kavramlardan çok, ahlaki hiddet oldu. Daha genel olarak, 1960'larda ve 1970'lerde boş binalara yerleşen öğrencilerin eylemleri, kiracı kooperatifleri ve kadın grupları gibi çok çeşitli doğrudan

eylem hareketleri de bulunmaktaydı. Bunlardan bazılarında tutarlı bir sosyalist doktrine sahip insanlar varken, bazıları anarşist fikirlere dayanıyordu; ama, ayrıca, kendilerini sosyalist olarak nitelendirmeksizin belirli konularda radikal siyasete katılmış sayısız eylemci de bulunmaktaydı. Uluslararası gelişmeler de protestoları ateşledi. Tek başına gündemde yekûnu tutan konu Kuzey Vietnam'a karşı Amerikan liderliğinde sürdürülen savaşa muhalefetti; bu muhalefet dünyanın birçok bölgesinde büyük kampanyalar ve gösteriler düzenledi. Ama Ağustos 1968'de Sovyetler Birliği ile bazı müttefikleri daha çoğulcu bir komünizm biçimini oluşturma çabasını bastırmak amacıyla Çekoslovakya'yı işgal edince, Yeni Sol'un büyük bölümü ile Sovyet yanlısı komünistler arasındaki görüş ayrılıkları daha da büyüdü.

Öte yandan, sosyalist protestocuların birçoğu da gerçekte "Yeni Sol" yanlısı değildi. Çünkü bu, komünist partilere de devrimci Marksçı nitelik taşıdıklarını ileri süren gruplar tarafından meydan okunan bir dönemdi. Özellikle de Sovyetler Birliği'nin şu ya da bu şekilde devrime ihanet ettiğini ama "doğru" çizgiyi izleyen öncü bir parti yoluyla sosyalizmin yine de kurulabileceğini ileri süren bir küçük partiler kargaşası söz konusuydu. Bunlardan birçoğu, Stalin kalıcı devrim hedefini terk ettiği ve sosyalizmi tek bir ülkede var etmeyi amaçladığı anda çürümenin yerleştiğini ileri süren Leon Trotsky'den esinlenmekteydi. Diğerleri kitlelerin devrim potansiyelini ve Sovyet "revizyonizmi" karşısında uyanık kalma gereksinimini vurgulayan Mao'ya sığınmaktaydı. Bu Trotsky ve Mao yanlısı partiler çeşitliliğe katkıda bulundu ve o dönemin birçok kampanya ve protesto hareketinde etkin bir rol oynadı.

1970'lere gelindiğinde, Yeni Sol yeni toplumsal hareketler üretmişti; bu hareketler, sosyalist kuramın ve uygulamanın başat biçimlerinin, mevcut meseleleri marjinalleştirdiği ya da gözardı ettiği için yetersiz kaldıklarını savundular ve sosyalizmin *zenginleştirilmesi* için kuramın boyutlarının genişletilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Ancak, geleneksel yapıyı savunanlar bu konulara aşırı düzeyde yoğunlaşılması yüzünden sosyalist projenin bütününün tehlikeye atılacağından ve parçalanmanın *başlayacağından* korkmaktaydı. Hiç kuşkusuz, her iki taraf da haklıydı ve artık doktrini tanımlamak gitgide güçleşmekteydi. Eskiden somut olan şeyler artık eriyip gitmişti: sosyalizm merkezileşmiş olmaktan uzaktı.

Bu bölümde gelişme ve bölünme sürecini çok farklı sorular ortaya atan iki örneğe yoğunlaşarak aydınlatmaya çalıştım: feministler ve yeşiller hareketi.

Feminist sosyalizm

Eşitlik, işbirliği ve toplumsal dayanışma sosyalizmin temel değerleriyse, sosyalizmin kadınların toplumdaki rolünü ve konumunu çok önemli sayması da doğaldır. Ancak, sosyalizmin bu konudaki sicili çoğunlukla oldukça yetersizdi – özellikle de aile içinde ve cinsellik konusunda.

İlk sosyalistlerden bazıları erkek-kadın rollerini ve ilişkilerini kendi fikir ve uygulamalarına katmak için gerçek bir çaba sergilediler. "Dinsel batıl inanç" meselesine muhalefetinin bir parçası olarak, 19. yüzyılın ütopyacı sosyalisti Robert Owen, Hıristiyanlığın evlilik kavramına

karşı çıktı ve geleneksel aile birimini işbirliği önünde bir engel olarak gördü. Owen taraftarları eşitlik ve işbirliğini vurgulayan törenlere dayalı kendi cinsel birliktelik biçimlerini tasarladılar. Ancak, uygulamada işbirliğine dayalı toplumlarda kadınların yaşamı çoğu zaman zor oldu ve kadınlar, bir komün temelinde düzenlenmiş olsa bile, bütün geleneksel dişil rollerde başı çekmeye devam ettiler. Owen'ın çağdaşı Charles Fourier cinsel özgürlüğü daha da ileri götürerek her türlü cinsellik biçimini meşru kabul etti ve kendi gruplarında bunu ifade etmenin yollarını aradı. Ancak, Marksçı kuram sonraki sosyalist fikirler üzerinde daha büyük etki yaratacaktı.

Marx'ın eserlerinin çoğunda kadınlara göndermeler yer alıyordu ve Marx, hiç kuşku yok ki, kadınların ekonomik alanda ve evde karşılaştıkları çifte baskının farkındaydı. Ancak, genel olarak kadınların konumlarını toplumsal ve ekonomik dizgenin bir *yansıması* olarak görme eğilimindeydi. Kapitalist dizgede, bu, madun konumda olmanın yansımasıydı; toplumsal devrim ile kadınların yaratıcı emek etkinliklerine katılmalarını sağlayacaktı. Ancak, kadınların bu değişimin *etmenleri* olmaları gerektiği düşüncesi bu tasarıda yer almıyordu – bu noktayı Sheila Rowbotham "Dear Mr Marx: A Letter from a Socialist Feminist"* (1998) adlı makalesinde çok etkili bir biçimde eleştirdi. Marx'ın erkekleri temel almak konusunda daha temkinli bir çalışan sınıf kavramı oluşturabilmesini sağlayacak yeterince malzemenin mevcut olduğunu göstermek üzere o dönemden örnekler gösterdi. Marx'ın çözümlemesindeki bir diğer zayıf

* Sayın Bay Marx: Sosyalist Bir Feministten Mektup.

nokta, çalışmayı sınıflandırırken yalnızca gıda ve özdeksel nesnelerin üretimini esas alıp çocuk yetiştirme gibi etkinlikleri dışlamasıydı. Üretim ile ev ortamı arasındaki ayrımın sürekliliğinin kapitalizmle ilişkili olduğunu varsayarak, erkekler ile kadınlar arasındaki çağdaş sıradüzeni kendi ekonomi kuramının merkezine yerleştirmiş oldu.

Marx'ın ölümünden sonra, Engels, *Aile, Özel Mülkiyet ve Devletin Kökeni* (1884) adlı eserinde kadınların konumunu daha net bir biçimde açıklamaya çalıştı; yorumunu yeni antropolojik çalışmalara dayandırdı. Önemli olan nokta, cinsel ilişkiyi erkek-kadın rollerinde baştan beri önemli bir unsur olarak görmesiydi. Ancak, özel iyelik ve kapitalizmin gelmesiyle birlikte, kadınların başat konumunun tersine döndüğünü ileri sürmekteydi. Engels'e göre, aile var olmadan önce tamamen serbest cinsel ilişkiden ibaret bir durum söz konusuydu. Kan bağı olan akrabalar eş konumundan dışlanınca kabile grubunda erişilebilir kadınların sayısı azalmış ve erkekler de tek tek kadınlar üzerinde hak iddia etmişlerdi ve böylece aileye giden yol açılmıştı. Ancak, Engels o zamanlar hâlâ erki elinde bulunduranların kadınlar olduğunu ileri sürmekteydi, çünkü üreme kabilenin var olması için gerekliydi ve kadın temel maddi gereçleri –yatacak yer, giysi, yemek pişirme gereçleri vb.– üretmekteydi. Bütün bunlar, hayvanların erkeklerin denetiminde evcilleştirilmesi ve yetiştirilmesinin önem kazanmasıyla değişti. Kadınlar üretim sürecinde birincil konuma gelip bir özel iyelik dizgesi yaratırken cinsiyetler arasındaki erk ilişkisi yer değiştirdi. Erkekler artık iyelikleri altındaki malları kendi çocuklarına aktarmak istiyor ve kadınların hem cinsellik hem de ev içindeki işbölümü

yoluyla boyun eğmelerini sağlıyordu. Bu nedenle, Engels'e göre, kadınların özgürlüğü ancak ve ancak özel iyeliğin ortadan kaldırılması yoluyla sağlanabilirdi. Engels bu konuyu fazla ayrıntılandırmadıysa da, dönüşüm, ev içindeki işlerin toplumsallaştırılmasını, ailenin ortadan kaldırılmasını ve otantik "cinselliğe dayalı sevgi"nin evrimini içerecekti.

Daha sonraları birçok feministin belirttiği gibi, Engels'in yorumunda açıklanmamış varsayımlar bulunmaktaydı. Madem ki artık üretim ve özel iyeliğin gelişiminden *önce* bile cinsiyete dayalı bir emek ayrımı yoktu, o halde kadın ne diye yatacak yer, giysi ve yemek pişirme gibi kaynakları denetliyordu? Ne diye hayvan yetiştirme işi erkeklerin denetimindeydi? Ve eğer özel iyeliğin gelişimi öncesinde cinsiyetler arasında gerçekten de bu türden farklılıklar varsa, bu ekonomik dizgenin sona ermesi kadınları nasıl özgür kılabilirdi? Yine de, Marksçı düşünce 1960'lar sonrasında "ikinci dalga" feminizmin temel niteliği haline gelecek iki çözümleme düzeyini birleştirmeyi başardı: kadınların ikincil konumda olmalarının hem evle hem de ekonomiyle bağlantılı boyutları olduğu kanısıydı kastedilen.

Bolşevik Devrim'in hemen ardından yeni Sovyet devleti kadınlar için tam vatandaşlık sağladı ve eşitlik kavramı ekonomik bağımsızlık ve çalışma hakkı (ve zorunluluğu) içine yerleşti. Yeni çalışma yasaları eşit ödeme ve diğer hakları sağlarken yeni bir aile yasası babanın aile bireyleri üzerindeki egemenliğini ele aldı, istenildiğinde evlenme ve boşanma haklarını temin etti, gayrımeşruiyet uygulamasını kaldırdı ve kürtajı yasallaştırdı. Bu düzenlemeler herhangi bir kapitalist ülkede mevcut olanlardan çok daha ileriydi, ama gerilimin erken izleri de sezilmekteydi.

Dönemin seçkin Marksçı feministlerinden biri Clara Zetkin'di (1857-1933). 1914 öncesinde SPD'nin ve İkinci Enternasyonal'in önde gelen eylemcilerinden olan Zetkin, sonunda Alman Komünist Partisi'nin kurucu üyesi oldu; ancak, 1921'de Komünist Enternasyonal Kadınlar Sekreterliği'nin başına geçti ve yaşamının büyük bölümünü Sovyetler Birliği'nde geçirdi. Fakat Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra Lenin onu Komünist Parti'nin kadın üyelerini "proletarya diktatörlüğünün ilk devleti tüm dünyanın karşı devrimcileriyle savaşıyor" şiarı yerine cinsel konuları tartışmaya teşvik etmesi yüzünden sertçe uyardı. Zetkin'le görüşmesinde, "Çalışan kadınların okumaları ve tartışmaları için düzenlenen gecelerde cinsellik ve evlilik ön planda yer alır" sözünü işitince, "Kulaklarıma inanamadım," demişti.

Tarihsel açıdan daha da büyük öneme sahip diğer bir kişi ilk Toplumsal Gönenç Komiseri olan ve ilk Bolşevik reformlarından bazılarını başlatan Alexandra Kollontai'ydi (1872-1952). Kollontai Rusya'dan Batı Avrupa'ya kaçmadan önce, 1908'de, *Social Bases of Woman Question* başlıklı kitabı yazmıştı; 1917'ye kadar Avrupa'da kaldı. Sürgün dönemi esnasında kadınların erkeklere bağımlılıklarını psikolojik nedenlerle benimsediklerini ve bunun da ancak erkek egemenliğinin temelini oluşturan özel iyeliğin sona erdirilmesiyle aşılabileceğini ileri sürdüğü çeşitli makaleler kaleme almıştı. Kadınların konumuna dair betimlemelerine ekonomik ve sosyo-psikolojik unsurları katarken Engels'in de ötesine geçti; ev içindeki iş dağılımında cinsiyet ayrımını oradan kaldırmaya yönelik önerilerinden bazıları akla Kollontai'nin kimi eserlerinden tanıdığı Fourier'yi getirmekteydi.

Rusya'ya döndüğünde Bolşevik Devrimi'nde etkin bir rol oynadı ve 1920'de Komünist Parti içinde kadın konularıyla ilgilenen özel bir bölümün (*Zhenotdel*) başına geçti. 1922'ye kadar kadınların hem evde hem de işte taşıdıkları çifte yükten kurtulmaları için kreşler, gündüz bakımevleri, doğumevleri ve lokantalar kurdu. Ayrıca *Zhenotdel* bünyesinde çalışanların insan hakları konusunda bilgilendirilmeleri, saygısız erkek çalışanlara karşı çıkmaları ve kadınların karar alma mekanizmasının her aşamasında yer alması için eğitici bir rol üstlendi. Bu dönemde kadınlarla erkekler arasındaki sosyalist ilişkiler konusunda yazmayı sürdürürken mevcut aile yapısının ortadan kaldırılarak yerine karşılıklı cinsel çekime dayalı heteroseksüel sevginin ve yeni bir toplum oluşturmaya adanmışlığın tesis edilmesini savundu. Ayrıca, çocukların komün temelinde yetiştirilmelerini isteyerek komünistleri aile biriminde devrim yapmaya çağırdı. Ancak, kuramları ve siyasaları diğer Sovyet komünistleri tarafından iyi karşılanmadı. Birçok erkek onun yeni yaklaşımına kuşkuyla bakmaktaydı ve Kollontai'nin parti içindeki İşçi Muhalefeti hareketine katılması parti liderliğinin ona karşı tavır almasına neden oldu. 1922'de *Zhenotdel* biriminden uzaklaştırıldı ve bir Sovyet diplomatı oldu. Ardından, görüşleri Sovyet basınında önemsiz ve feminist (bu terim hakaret maksadıyla kullanılıyordu) oldukları gerekçesiyle kötülendi ve 1926 sonrasında Kollontai cinsiyetle ilgili konularda konuşmayı bıraktı. Kollontai uzaklaştırıldıktan sonra *Zhenotdel* daha geleneksel "bakım" işlerine yönlendirildi; bu birim ev işleri ve çocuk bakımının toplumsallaştırılması, toplum hizmetlerinin sağlanması, gıda dağıtımı ve iç savaşta yaralanmış

olanların bakımı gibi konulara ağırlık verdi. Sonunda da Stalin kürtajı yasadışı ilan etti ve boşanmaya sınırlamalar getirdi.

Fakat birçok açıdan Sovyetler ve Birliği ile onun uydulari cinsiyet ilişkileri konusunda kapitalist toplumlardan daha ileri düzeydeydi. Savaş sonrası yıllarda sosyalist ve Batılı ülkeleri konu alan karşılaştırmalı çalışmalar, yükseköğrenime katılım, mesleki ve siyasal konum açısından Sovyet bloğu ülkelerindeki kadınların (İskandinavya istisna olmak üzere) Batı Avrupa'daki kadınlardan çok daha iyi temsil edildiklerini ortaya koydu. Sovyet komünizmi cinsel eşitliğe verdiği önemle gurur duymaktaydı ve elverişsiz koşulları ortadan kaldırmak için de kesinlikle büyük çaba göstermekteydi. Ama Kollontai'nin ev halkına dair tartıştığı meselelere neredeyse hiç ilgi gösterilmiyordu. Örneğin, 1989'a gelindiğinde, 0-3 yaş arası Doğu Alman çocukların % 80,2'si kreşlerde ve 3-6 yaş arası çocukların da % 95,1'i gündüz bakımevlerindeydi (bu sayılar Batı Almanya'da % 3 ve % 67,5'ti), ama parti kadının evde üstlendiği temel rolü oynamayı sürdürmesini kabullenmiş görünüyordu. Amaç, kadınların "yaptıkları işin onlardan talep ettiklerini çocuklarına ve ailelerine karşı üstlendikleri görevlerle bağdaştırmalarını" sağlamaktı. Kişisel olanın siyasal *olmadığı* varsayımı birçok komünistin bilincine – ve belki de kuramına– derinden yerleşmişti.

Sosyal demokrasinin sicili genel olarak tatmin edici olmaktan bir o kadar uzaktır. Birçok ülkede, en kayda değer ilk feministler, sivil ve siyasal alanlarda eşitliği eşit oy hakkı yoluyla arayan orta sınıf liberaller olmuştu. İkinci Enternasyonal sosyalistleri çoğu zaman bu feministlerle it-

12. Alexandra Kollontai: devrimci Marksçı gelenekten gelen bir kadın hareketi öncüsü.

tifak kurmak konusunda kararsız davranmış ve bunun yerine çalışan sınıftan kadınları evin dışında istihdam etmek yoluyla özgür kılmanın gerekliliğini vurgulamıştı. Ayrıca, sosyalist kuramın ilerlemeci göründüğü durumlarda bile partilerin uygulamaları çoğu zaman çok tutucuydu: bir

yandan, kadınlar çalışma yaşantısına ve sendikalara katılmadıkları için siyasal açıdan geri kabul ediliyorlardı; öte yandan, kadınların evde *kalmaları* ve kendilerini onlar için uygun olmadığı varsayılan işlerden uzak tutmaları gerektiği düşünülüyordu. Her iki savaş esnasında kadınlar önceleri erkekler için düşünülmüş işlerde emekçi olarak görev aldılar ama ardından daha geleneksel rollere geri itildiler; sosyal demokratlar da genellikle bu konuda diğer partilerle aynı yolu izledi. Gönenç devletlerinin gelişmesi çalışan sınıf kadınlarının ekonomik açıdan kesinlikle yararına olduysa da, bu dizgeler para kazanan tarafın erkek olacağını ve kadının da ev içindeki rolünü korumaya devam edeceğini varsaymaktaydı. Bu durum İngiltere örneğinde açıkça ortadaydı; savaş sonrası gönenç devletinin mimarı William Beveridge (1879-1963), "Evlilik boyunca birçok kadın para getiren bir işte istihdam edilmeyecek," demekteydi. Sosyal demokratların çoğunun kadınlara uygulanan baskının kişisel ve cinsel yönlerine yapılan vurguyu kavradıkları söylenemezdi. Genel olarak, erkek egemenliğindeki işçi hareketleri, bu tür fikirleri ileri sürenleri aslında kaygıları kadınların çoğunu ilgilendirmeyen orta sınıf feministler olarak görme eğilimindeydi.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerde kadınların konumu, özellikle de kadınların istihdamında gerçekleşen büyük artışla birlikte, büyük ölçüde değişti. Eğitim olanakları arttı ve bu olanaklarla birlikte daha büyük idealler mevcut varsayımlarla çatışmaya başladı; ev içinde emekten tasarruf sağlayan gereçler diğer etkinlikler için biraz daha zaman sağladı ve yeni korunma yöntemleri nihayet cinsel ilişkideki hamilelik korkusunu

ortadan kaldırdı. Bu tür değişiklikler 1960'ların sonunda "ikinci dalga feminizm" ile sonuçlandı.

Bu dönemde kadın özgürlüğü hareketi çok çeşitli siyasal konum alışlar içeriyordu; ancak, birçok sosyalist feminist düşünür artık Engels'in kadınların konumuna ilişkin görüşüyle aynı fikirde değildi. Savaş sonrası yıllarının en etkili eserlerinden biri olan *İkinci Tür*'de (1949), Simone de Beauvoir (1908-1986), kadınların erkeklerin egemen olduğu bir dünyada "öteki" olarak görüldüklerini ve özel iyeliğin ortadan kaldırılmasının bu durumu da ortadan kaldıracağını varsaymak için bir neden olmadığını ileri sürmekteydi. Kendi anlatımıyla:

> Eğer insanoğlu bilincinde (...) Öteki'ne hâkim olma yönündeki ilksel arzuyu taşıyor olmasaydı, tunç aletin keşfi kadınlara baskı uygulanmasına neden olmazdı.

Simone de Beauvoir sosyalizmi kadınların özgürlüğü için bir ön koşul olarak görmekteydi, ama sonraki feministler onun tavrını dünyayı yeniden şekillendirmek yerine erkeklerin tanımladığı biçimiyle kabullendiği gerekçesiyle eleştirdiler, çünkü o kadınların bu "öteki"liği aşmalarının tek yolunun geleneksel anlamda erkeklere özgü uğraşlara katılmak olduğunu ileri sürmekteydi.

Marksçı kuramın daha da sert bir eleştirisi *New Left Review* (1966) içinde "Women: the longest revolution"* başlıklı makaleyle Juliet Mitchell (1940-) tarafından gerçekleştirildi. Mitchell kadınlar üzerindeki baskının ideo-

* Kadınlar: En uzun devrim.

lojik alandan kaynaklandığını ileri sürüyordu, çünkü kadınların ev içi rollerini haklı çıkarmak üzere kullanılan varsayımlar başat fikirlere dayandırılmaktaydı. Kadınların sömürülmesi de, tam aksine, kapitalist dizge içinde işçi olarak edindikleri konuma dayanmaktaydı. Bu da sosyalizmin kadınların durumunu kendiliğinden çözemeyeceği anlamını taşıyordu, çünkü üretim dizgesinde dönüşümün yanı sıra ideolojik bir devrimin de gerçekleşmesi gerekmekteydi. Bu bir "ikili dizgeler kuramı"ydı, çünkü kadınların ikincil konumda olmasının hem kapitalist dizgeden (kapitalizmden) hem de uygulamalar ve varsayımlar dizisinden (ideoloji) kaynaklandığını ileri sürmekteydi. Diğer bir deyişle, Engels'in yorumu açıklamanın *gerekli* bir bölümü olarak değerlendirilebilirdi, ama *yeterli* değildi. Ancak, Marksçı açıklamanın hiçbir geçerliliği olmadığını ileri sürenler de vardı; bu açıdan temel nitelik taşıyan bir metin de Kate Millet (1934-) tarafından kaleme alınan *Sexual Politics* (1971) adlı eserdi. Millet cinsiyetler arasındaki ilişkilerin erke dayalı olduğunu ve ekonomik yapı hiç önemli olmaksızın ideoloji ile "ataerkil" toplumsal yapı tarafından sürdürüldüğünü ileri sürmekteydi.

Sosyalistler, özellikle de Marksçılar, böylesi bir yoruma karşı çıkmaya hazırdı, ama 1968 deneyimi ve sonrası bu noktada anlam kazanıyordu. 1968 hareketinin başat ideolojisi katılımcı demokrasi ideolojisi ile geleneksel sıradüzenlere ve kurumlara direnişti. Ancak, Eley'in ifadesiyle:

> 1968'de erkeklerin yanında kız arkadaşları ve eşleri hazır bulundu. Bunlar kahve yapıp yiyecek hazırladı, toplantı tutanaklarını oluşturup kitaplarla ilgilendi. Onlar

13. Simone de Beauvoir. *İkinci Tür* (1949) başlıklı kitabı savaş sonrası dönemde feminist düşünce üzerinde büyük etki yarattı.

pratik görevleri yerine getirirken karar vermek, strateji belirlemek ve ön plana çıkmak yine erkeklerin uhdesindeydi. 1968 hareketlerindeki sıradüzen karşıtı ve katılımcı ideallere cephe alan bu kabulleniş kısa zamanda hiddete yol açtı.

Sonrasında, Yeni Sol ve 1968 hareketi tarafından radikalleştirilmiş kadınlar devrimci Marksçı partilere katılıp burada da erkekler karşısında ikincil konuma düşüp erkek egemen yapılara ve uygulamalara toslayınca bu hiddet iyice alevlendi.

Bunun sonucu, Batı Avrupa'nın büyük bölümünde ve ABD'de yeni bir siyaset biçimini benimseyen etkin bir kadın hareketinin gelişmesi oldu. Bu hareket, 1970 Dünya Güzellik Yarışması'nın protesto edilmesi de dâhil olmak üzere bazı ses getirecek eylemlere girişti, ama en karakteristik biçimi küçük kadın gruplarının kendilerini ilgilendiren konuları tartışmaya açması ve birbirlerini kolektif etkinliklerde desteklemeleriydi. Kısmen ABD'li siyahların bilinçlenme hareketinden türetilen tipik bir yaklaşım "bilinçliliği çoğaltma"ydı; bu yaklaşımda, kadınlar deneyimlerini paylaşmaya ve karar süreçlerine kolektif olarak katılmaya teşvik edilmekteydi. Bu yaklaşımı yansıtan en bilindik slogan da "kişisel olan siyasaldır" şiarıydı. Bu, Clara Zetkin'in Lenin'e yönelteceği akıllıca yanıtı olabilirdi, çünkü cinsellik, ilişkiler ve ev içindeki deneyimlerle ilişkili meselelerin en az ekonomik güç kadar "siyasal" oldukları varsayımına dayanmaktaydı. Ancak, bu, daha geleneksel sorunların gözardı edildiği anlamına da gelmiyordu. Sendikal haklar için yürütülen kampanyaların yanı sıra, kadınlar için öngörülen düşük ya da eşit olmayan ücrete ve daha geniş düzeydeki ekonomik ve siyasal eşitsizliklere karşı yürütülen kampanyalar da önemliydi. "Bilinçliliği çoğaltma" görünürde kişisel olan sorunlarla bunların dayandıkları toplumsal meseleler arasında bağlantı kurmayı amaçlıyordu; bir diğer temel konu da kadınların kültürel

açıdan ve basında temsil edilmeleriyle ilgiliydi. Son olarak, tipik yapı, "hareket" teriminin de ifade ettiği gibi, resmî bir örgütten ziyade ağlardan oluşan bir yapıydı. Partiler ve sendikalar da dâhil olmak üzere resmî örgütlerin yordam ve sıradüzene dayalı yapılarına karşı güçlü bir tepki vardı. Örneğin, cinsel şiddeti durdurmak için oluşturulan "geceyi kurtarma" hareketi 1976'da Brüksel'de Kadınlara Karşı İşlenen Suçlar Uluslararası Mahkemesi'nde başladı ve çeşitli ülkelerdeki eylemlerle gelişti.

Kaçınılmaz olarak, kadın hareketinin payına da çeşitli sorunlar düştü. Hem sosyalist ve sosyalist olmayan feministler arasında, hem de farklı eğilimden sosyalistler arasında daima siyasal ayrımlar mevcuttu ve bu ayrımlar 1970'lerin sonlarında azalmak yerine arttı. Bazı anlaşmazlıklar erkeklerin bu hareket içinde rol oynayıp oynayamayacaklarına yönelikti; ayrıca, bazı devrimci Marksçı grupların –karar verme mekanizmasının esnekliği ve katılımcı doğasının olanak tanıdığı bir stratejiyle– denetimi ele alma çabası da kolektif eylemi baltaladı. Ayrıca, etnik azınlıklara ve el emeği gerektiren işlerde çalışan sınıflara mensup bazı kadın grupları dışlanmakta olduklarını hissedince kendi hareketlerini oluşturdular. Son olarak, 1980'lerde "kimlik siyaseti" ve postmodernizmin gelişmesi hem kuramlarda hem de uygulamalarda daha fazla bölünmelere yol açtı. Bu da kadın hareketinin sonuçta dağılmasına neden oldu; bazı kesimler yerleşik siyasal partilerle ve kamu kuruluşlarıyla çalışma eğilimi gösterdi. Sonuçlar karışıktı ve –1960'ların başlarındaki duruma kıyasla kayda değer ilerleme gösterilmiş olsa da– 21. yüzyıla gelindiğinde hiçbir ülke ikinci dalga feminizmin ev alanı,

iş dünyası ya da kadınların toplumsal konumları ve temsil edilmeleri bağlamındaki beklentileri karşılayabilmiş değil. Aslında, 2003'te Gelecek Vakfı tarafından yayımlanan bir çalışmaya göre, en azından Britanya'da, talepleri hâlâ çok geçerli kabul edilse de, feminizm kavramının bütününe artık olumsuz bakılmaktaydı. Ancak, sosyalizmin geleneksel kavramlarıyla bağlantılı etki temel ve muhtemelen geri döndürülemez bir öneme sahipti.

Kadınlara uygulanan baskının daha derin kaynaklarına ve bunlarla başa çıkma yollarına ilişkin temel nitelikte sorular ortaya atılmıştı. Feminist düşüncenin kendisi kadının ikincil konumunun kaynakları hakkında çeşitli yorumlar geliştirdi ve sosyalist kuramların genişletilmesini zorunlu kıldı. Ama hangi kuram ya da kuramlar bileşkesi kabul edilirse edilsin, Marksçılığın kadınların toplum içindeki rolü hakkında *yeterli* bir açıklama sağladığına ilişkin inanılır savlarda bulunmak gitgide güçleşti ve bunun farkına varılması da birçok sosyalist feministi etkiledi.

Örneğin, 1970'lerde Mitchell ve Rowbotham hem cinsel farklılıkların nasıl ve neden böylesine önemli hale geldiğini hem de kadınlara yönelik baskıyla nasıl başa çıkılabileceğini anlamak için psikanaliz kavramlarını kullandılar ve Marksçılık ile psikanalizi bağdaştırmaya çalıştılar. Bu sentez arayışı devrimci partilerin çoğu tarafından ilan edilen Marksçılık biçiminden çok daha açık uçlu ve esnek bir biçimi işaret etmekteydi. Rowbotham'ın da dile getirdiği gibi, Marksçılık tarihsel dönüşümlerle insanların yaşamları arasındaki etkileşimleri anlamak için değerli bir araçtı, ama mevcut yapısı geçmişteki sosyalistlerin karşılaştıkları güçlükler ve önemli ikilemler tarafından belirlenmişti.

Kadın hareketinin ortaya çıkışı, Marksçılığın cinsiyetler arası ilişkiler ile bunun kadınların Sol içindeki ikincil konumuyla ilişkisi hakkındaki yetersizliğini göstermişti. Bu nedenle de feminizm Marksçılığın yeniden yapılanmasını gerektirmekteydi.

Burada konu bu yeniden yapılanmayı irdelemek ya da feminist düşüncenin daha derinlerine inmek değil. Burada esas olan, kadın hareketi yoluyla sosyalist feministlerin kuramın kendisini kaçınılmaz biçimde etkileyen yeni bir yaklaşım getirdiklerini dile getirmek, çünkü kişisel ve kamusal alanların bütünleşmesi de bu alana dâhil edildi. Bu da mevcut kuramların –belki özellikle de Marksçılığın– görünürdeki kesinliklerini ortadan kaldırıyordu, çünkü kuşkuları ve itirazları dile getirmek meşru hale geldi. Üstelik, Rowbotham'ın ayrıca belirttiği gibi, sorunlu olan yalnızca kuramın (ve kuramcının) kesinliği değildi; Lenin'in dile getirdiği söylemin tümü (Rowbotham buraya Marx ve Engels'in söylediklerinin bir bölümünü de dâhil ediyordu) büyük ölçüde militarist tondaydı. Onun görüşüne göre, kuramın statüsü, ifade edilme tarzı ve kuramın özdenetimli devrimci bir öncü tarafından desteklenmesi gerektiği kavramı birçok kadını kendinden uzaklaştırıyordu. Rowbotham özellikle Marksçı kuram ve devrimci partiler konusuna eğilmekteydi; ancak, bu eleştirilerin birçoğu, örneğin sosyal demokratların rekabete dayalı ekonomi tartışmalarında kullandıkları çerçeve için de aynı düzeyde geçerliydi.

Feminizmin geleneksel sosyalist örgütlenme kavramı üzerindeki etkisi de bir o kadar kalıcıydı. Çoğu kez seçmenle bağlantılı kaygıların egemen olduğu sosyal de-

mokrat partiler ile devrimci değişimi amaçlayan Marksçı partiler arasında önemli farklılıklar olduğu kesindi. Ama her ikisi de feminist hareketin (tıpkı 1968 hareketleri gibi) genellikle karşı olduğu resmî yapılara, yordamlara ve sıradüzenlere uygun yapılandırılmıştı; kadın hareketi katılıma önem vermeyi, deneyim yoluyla öğrenmeyi ve yerel etkinliği tercih etmekteydi.

Bu nedenle, ikinci dalga feminizm mevcut kuram ve uygulamalara bir meydan okumaydı ve bunu gerçekleştirerek sosyalizmin "merkezden kurtarılmasına" katkı sağladı. Daha önce dile getirildiği gibi, bu, aynı anda vuku bulan gelişme ve bölünme sürecinde sosyalizmin geleneksel kavramlarını yontan birçok hareketten biriydi. Ekoloji daha başka önemli soruları gündeme taşıdı.

Yeşil sosyalizm

1962'de, Rachel Carson *Silent Spring* adlı kitabı yayımladığında tarım ilaçlarının aşırı kullanımı sonucunda çevrenin bozulmasına yönelik endişeler yalnızca belirli bir kesime hitap eden bir konuydu ve "ekoloji" tartışmaları da yalnızca biyoloji bilimi içinde gerçekleşiyordu. Bu esnada, hem Sağ hem de Sol, ekonomik büyümenin arzulanır bir şey olduğunu varsaymaktaydı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde durum değişmişti. 1997'de iklim değişikliği konusundaki Kyoto Protokolü ile ardından (2001) Amerikan yönetiminin sözleşmeye bağlı kalmayı reddetmesi dünya çapında haber oldu. Bu zamana gelinceye kadar, doğal kaynakların bitinceye dek tüketilmesi ve bunun ekosistemler üzerin-

deki etkisine ilişkin bilimsel tartışmalar toplumsal, siyasal ve ekonomik tartışmalara nüfuz etmişti bile. Bu nedenle, *sürdürülebilirlik* söylemi artık çoğu zaman basit *büyüme* söyleminin yerini almaktaydı.

Prensip olarak, ekolojik tartışmalar çok çeşitli siyasal konumlarla uyumlu olabiliyordu. Örneğin, aşırı sağ eğilimli otoriter bir çözüm en zengin devletlerde diktatörlükler kurmayı hedeflemek olabilirdi; bunlar da gelişmekte olan ülkelere karşı askerî güç kullanarak tükenebilir doğal küresel kaynakları kendileri kullanmak üzere koruyabilirlerdi. Bu türden siyasal perspektifler kuşkusuz sosyalizmi *tehdit* edecekti, ama sosyalizme *meydan okumayacaktı.* Ancak, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Yeşiller siyaseti Sol eğilimliydi. Böylece, sosyalizmin önünde ekolojiye ilişkin düşünceler belirdi ve Yeşiller hareketlerinin ortaya çıkışı ayrıca sosyalizme örgütlenme ve uygulama açılarından da meydan okur hale geldi. Burada ele alınan tartışma genel olarak kuramsal sorunlara odaklanmakta, ama uygulamadaki etkisine de altbaşlık sonunda kısaca değinilecek.

Ekoloji 20. yüzyılın son bölümünde siyasal öneme sahip bir konu haline gelse de, ekolojinin temel meselelerinden pek çoğu –kentsel ve kırsal çevre, sağlık, doğa, gıda– Endüstri Devrimi'nden beri düzenli olarak tartışılıyordu. Yeni olan ise konunun *ivediliği*; bunun da 1972'de Roma Kulübü tarafından *The Limits of Growth*'ta yayımlanan etkili rapor ile *Ecologist*'te yayımlanan "Blueprint for Survival"* adlı makale sayesinde farkına varıldı. Bunu izleyen çok çeşitli çalışmalar –bunlar arasında Brundtland

* Hayatta Kalma Rehberi.

Raporu, *Our Common Future* (1987) yer alır– sonuçları pekiştirdi ve sorunların boyutu ile karşılıklı ilişkilerini gösterdi; tutumlarda, davranışlarda ve siyasalarda temel değişikliklere gidilmezse gezegen üstündeki mevcut yaşam biçiminin tehdit altında olacağı "mesaj"ı büyük ölçüde kabul görmüştü.

Ekoloji temelli düşünce iki temel konuyu gündeme getirerek insanlar ile doğal dünyanın geri kalanı arasında nitel bir değişiklik gerçekleşmesini gerektirir. Birincisi, büyümeye çalışmanın temel bir ekonomik hedef olmasını reddeder ya da en azından derinlemesine sorgular. İkincisi, mevcut siyasaların gezegenin kendisi açısından yıkıcı ve onarılamaz sonuçları olabileceği kanısından ötürü, gelecek nesillerin gereksinimlerini vurgular. Bu da adalet esasının yalnızca çağdaş toplumsal ilişkileri ilgilendirmediği, şu anda yaşayan insanların yenilenemez enerji kaynaklarını tüketirken kendilerinden sonra gelecek olanların çıkarlarını da dikkate almaları gerektiği anlamını taşır.

Andrew Dobson *çevre yanlısı olma* ile *ekoloji yanlısı olma* arasında da ayrıma gitmektedir:

> *Çevre yanlısı olma*, çevreyle ilgili sorunlara, bunların mevcut değerlerde ya da üretim ve tüketim yapılarında temel değişiklikler olmaksızın çözülebilecekleri inancıyla, yönetimsel bir yaklaşım önerir; *ekoloji yanlısı olma* ise sürdürülebilir ve tatminkâr bir yaşamın insan dışındaki doğal dünyayla ilişkilerimiz ile toplumsal ve siyasal yaşam tarzımızda köklü değişiklikler gerektirdiği ön koşulunu savunur.

14. Washington: Eylül 1986'da, Dünya Bankası yetkilileri yıllık toplantıları için Dünya Bankası binasında bir araya gelirken, çok katlı bir binaya tırmanıp sokağa doğru dev bir protesto pankartı açan iki çevreci eylemciyi polis izliyor.

Dobson'a göre, çevrecilik gezegen üzerinde yaşamın sürmesi için gereken dönüşümü sağlamaya asla yeterli olamaz ve "Yeşil düşünce"yi oluşturamaz. Ancak, çevre yanlısı olma ile ekoloji yanlısı olma arasındaki farklılık Dobson'ın belirttiği kadar da net değildir. Eğer tüketiciler kitlesel olarak organik gıdalar satın alıp genetik açıdan değiştirilmiş ürünleri boykot ederlerse, özel araç kullanımı yerine toplu taşımayı tercih ederlerse ve evlerini güneş enerjisi yoluyla ısıtırlarsa, bunun etkileri büyük olurdu. Benzer şekilde, bu tür değişiklikleri sağlamak için getirilen yasalar şirketleri yatırımlarını ekolojik açıdan duyarlı ürünlere yönlendirmeye zorlardı. Eğer bu değişiklik zengin ülkelerde gerçekleşirse,

Limits of Growth kitabının yazarlarının hedeflediği türde temel değişikliklerden sayılır mı? Yoksa bu ölçekte nitel değişiklikler sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerde sıfır büyümeyi ve toplumsal ve ekonomik yaşamın bugünkü kalıplarının tamamen terk edilmesini mi gerektirir? Belli ki, öngörülen dönüşümün derecesi ne kadar büyükse, sosyalizm de dâhil olmak üzere mevcut siyasal doktrinler açısından oluşturacağı sorunlar da o kadar büyük olacaktır. Çevre ve ekoloji yanlısı olma eğilimleri gökkuşağındaki renkler gibi birbiriyle kaynaşsa da, yeşilin daha birçok tonu olduğu aşikâr ve bu tonlardan bazıları yukarıda belirtilen değişiklikleri çok önemli sayacaktır. Burada "yeşil" terimi koyu yeşil (ekolojik) ucu temsil etmek için değil, çevreci/ekolojik yelpazenin bütününü temsil etmek için kullanılacak.

Yeşil görüş, sosyalizmin bazı çeşitlemeleri için diğerlerinden daha fazla sorun teşkil ediyor. 19. yüzyılın ilk yarısında ütopyacı sosyalistlerin birçoğu kapitalist endüstrileşmenin baltaladığı kırsal topluluklar kurmayı istediler ve hatta Robert Owen bile küçük ölçekli üretim fikrine kapıldı. Muhtemelen bir tek Saint-Simon endüstrileşmenin ateşli bir savunucusuydu. Benzer şekilde, anarşistler Proudhon ve Bakunin de kapitalizme karşı çıkarken kısmen kapitalizmin kırsal yörede işbirliği ilişkilerine dayanan daha "doğal" insan topluluklarını yok ettiğine inandıkları için yapıyordu bunu. Avrupa toplumlarındaki sosyalistlerin çoğu sonuçta endüstri toplumuyla uzlaştıysa da, ilk başlarda bu gelenekler var olmayı sürdürdü. Örneğin, 20. yüzyılın başlarında Britanya'daki lonca sosyalist hareketi ortaçağların meslek loncaları kavramı ile modern sendikacılığı birleştirmeye çabaladı. "Post-endüstriyel toplum"

terimini ortaya atan ve büyük ölçekli endüstrilerde büyük daralmalara gidilmesini ve devletin komünler dâhilindeki küçük ölçekli üretim lehine güçlendirilmesini savunan da bu akımın düşünürlerinden olan A. J. Penty'ydi (1875-1937). Daha genel anlamda, günümüzde Yeşiller hareketiyle ilişkilendirilen konulara –bunlar arasında koruma, duyarlı çevre planlamasının geliştirilmesi ve çeşitli "yaşam kalitesi" meseleleri yer alır– özel bir önem verenler her zaman sosyalistler olmuştur. Ancak, Yeşil görüş sosyalizmin iki başat biçimi açısından büyük zorluklar doğurmuştur: sosyal demokrasi ve komünizm.

Daha önceki bölümlerde gösterildiği gibi, 20. yüzyıl ilerlerken sosyal demokrasi çalışan sınıf için yararlar sağlamak amacıyla kapitalizmi devirmeye gerek olmadığına inanır hale geldi. Aslında, sosyal demokrasinin upuzun savaş sonrası hızlı kalkınma dönemindeki azami başarı süresi sosyal demokrasinin daha önceleri sözde karşı olduğu dizgenin başarısına bağlı olmuştu. Ekonomik büyüme nispeten cömert düzeylerde gönenç harcamaları yapılmasına olanak tanıdı, çünkü bu da artan gelirlerden elde edilecek vergilerle karşılanabilecekti. Benzer şekilde, tam istihdam, çok daha fazla mal için iç ve uluslararası pazarların genişlemesiyle sorun olmaktan çıkmış gibiydi. *The Limits of Growth* başlıklı eserin yayımlanması tam da 1970'lerin ilk yıllarında başlıca kapitalist ekonomilerdeki iktisadi etkinliklerde geriye gidişin yaşandığı bir döneme denk geldi, ama sosyal demokratlar çözümü tam istihdamı yeniden sağlamak için yönetim harcamalarının artışında gördü ve yenilenen büyümede daha büyük tehlikelerin yattığını gösteren bir tartışmaya belli ki hazırlıklı değillerdi.

Komünizm de ekolojik zorunlulukların temel değişiklikler gerektirdiği düşüncesini kabullenecek durumda değildi. Stalin döneminde endüstrileşme yoluyla hızlı büyüme dizgenin temel hedefi olmuştu ve yöntem (zorunlu çalışma kampları) sonraları değiştirilse de hedef olduğu gibi kalmıştı; Krushchev, biraz da acelecilik ederek, 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin kapitalist dünya ekonomilerini geride bırakmış olacağıyla böbürlenmekteydi. Ayrıca, Sovyet bloğunun tamamındaki imalat endüstrisi zehir saçmasıyla ünlüydü ve endüstriyel büyümenin çevresel yönüne bu şekilde duyarsız kalınması, hiç kuşkusuz, 1986'da Ukrayna'daki Çernobil'de gerçekleşen nükleer felaketin nedenlerinden biriydi. Komünist dünyanın başka yerlerinde de durum pek farklı değildi (ve hatta 21. yüzyılın başlarında bile Çin'deki komünist/kapitalist dizge mevcut siyasaların tahmin edilebilir tehlikelerine gereken duyarlılığı göstermeksizin hızlı endüstriyel büyümeye kararlı görünüyor).

Hem sosyal demokrasinin hem de komünizmin endüstriyel büyümeye verdikleri öncelik düşünüldüğünde, her ikisinden de Yeşil Barış tarafından 1970'lerden sonra sunulan kanıtları kabullenmelerini beklemek yanlış olurdu. Bu nedenle de gösterilen ilk tepkiler ya kanıtları görmezden gelmek ya da sosyalist karşıtı propaganda olduğu gerekçesiyle reddetmek oldu. Daha geleneksel sosyalistlerden gelen bir suçlama da Yeşillerin "post-materyalizm" konusuna vurgu yapmalarının orta sınıflar için bir sorun oluşturmadığı, ama kapitalist ülkelerde bazı olanaklardan yoksun kentlerde yaşayanlar ya da gelişmekte olan ülkelerde su, gıda ya da barınak bulamadan yaşayanlar için bir

anlam ifade etmediğiydi. Bu suçlama için uydurulan kılıf da mahrumiyet çeken insanların çözümü Yeşillerin siyasaları doğrultusunda göremeyebileceklerivdi (ama, elbette, çözümü sosyalizmde de bulamayacaklardı). Ancak, kanıtların ağırlığı karşısında ekolojik tartışmaları tamamen reddetmek de savunulamaz hale geldi; iki sebeple: temel fikirler hedefin eşitlik olduğu konusunda sosyalist düşünceyle hemfikir olan sol eğilimli Yeşil hareketlerden geldiği için ve kampanyalar zehirli atıkların neden olduğu tahribata ve çalışan sınıfın yaşadığı alanlardaki çevresel bozulmaya da karşı olduğu için.

Bu nedenle, sosyalizmin başat biçimlerinin bazı temel varsayımları yeniden gözden geçirmesi gerekti. Genel sav, mevcut kapitalist dizgenin eşitlikçi ve adil olmadığı ama bir yandan kapitalist üretkenliğin avantajlarını korurken (ve daha da ileri götürürken) bir yandan da bu üretkenliğin sorunlarını sona erdirecek sosyalist bir dizge oluşturmanın olanaklı olduğu yönündeydi. Bu tür fikirler ayrıca dünyaya yönelik tutumları da belirginleştirmişti; üretimde artış sağlamanın, zengin ülkelerdeki yaşam standartlarında hiçbir azalma olmaksızın, varlıkların küresel ölçekte paylaşılmasını sağlayabileceği düşünülüyordu. Bu görüşe duyulan güven ekolojik kanıtlar tarafından yıkılmış durumda ve şu anda Birleşik Devletler'deki ortalama bir ailenin yaşam biçiminin (örneğin, yenilenemeyen enerjinin kullanımı açısından) küresel ölçüde standart kılınabileceğine gerçekten inanan çok az insan var. Sınırsız üretime duyulan inanç başat sosyalist kuramların ne ölçüde ayrılmaz bir parçasıydı?

Marx çoğu zaman bu tür inançların kaynağı olarak görülmektedir ve eserlerindeki kimi bölümler kapitalizmin

yıkılmasının ardından oluşacak sürekli artan üretkenliği içerimler. Markşçılığa yönelik en etkili ekolojik eleştirilerden birini Doğu Almanya döneminde sadık bir komünist olan ve daha sonraları Batı Almanya'nın Yeşiller siyasetinde ileri görüşlü bir öncü sayılan Rudolf Bahro (1935-) geliştirdi. Bahro'ya göre, Marx açısından sosyalizm sınıfsız bir *endüstriyel* toplumdu ve "bunun endüstriyel yönü sorunlu olmaktan mümkün mertebe uzak biçimde kapitalizmin kalıtı olmaktı". *Komünist Manifesto*'da tüm dünya pazarının "üretimin tüm gereçlerinin hızla geliştirilmesi yoluyla" ele geçirilmesini olumlayan bir bölümden alıntı yaptıktan sonra, Bahro şöyle yazıyordu:

> Bizler artık bu satırların yazıldığı dönemin ruhunu paylaşamayız. Doğu Avrupa'da yaşamış olan herkes bütün kuramların ötesine geçen bir deneyime sahiptir: endüstriyelleşme, üretkenlik, Ford doktrini, vs. sosyalizme giden çıkışı göstermek yerine onu engeller. Ve bu arada da (...) bunun bilinen her tür endüstriyelleşme için gerekli olduğu kuşkusu doğar; öyle ki, araçlar genellikle herkes için özgürlük, sevgi ve mutluluk olması gereken amacı ortadan kaldırır.

Bahro ayrıca suçlanmayı hak edenin Marksçı kuramsal geleneğinin kendisi değil, bu geleneğin Doğu Avrupa'daki uygulaması olduğunu da ileri sürüyordu.

Marksçılar insanlığın yalnızca üretim ilişkilerini değiştirmesinin değil, üretim biçiminin niteliğinin tümünü dönüştürmesi gerektiğini şimdiye kadar ender olarak göz önünde bulundurdular.

Ancak, Kate Soper da oldukça ikna edici bir yolla Marx'ı başka biçimlerde yorumlamanın bir o kadar inandırıcı olabileceğini ileri sürmektedir. 1991'de, Marksçılığın sosyal demokrasiye oranla ekoloji ile daha tutarlı olduğunu, çünkü sosyal demokrasinin kapitalizme bağımlı olduğunu söylemekteydi. Çünkü, eğer ki kapitalist dizge kârlılığı sürdürebilmek için mal üretimine ve büyümeye dayanmaktaysa, sosyal demokrasi gönenç dizgesinin bağımlı olduğu büyümeyi baltalamadan endüstriyel genişlemeyi sınırlandırma kararını alamaz. Ancak, Soper, Marksçılığın Yeşillerin hedefleriyle birleşebileceğini, çünkü Marksçılığın hem kapitalist dizgenin üretime yönelik dürtüsünü

15. Rio'da 3-14 Haziran 1992'de düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı'nda Yaşam Ağacı'nı süsleyen yüz binlerce kişisel taahhüt mektubundan biri.

açıkladığını hem de sosyalist bir toplumun yeterlilik ve boş vakte yönelik alternatif kararlar alması için temel sağladığını ileri sürer. Soper çalışmaya daha az zaman ayırarak, daha düşük bir özdeksel rahatlık düzeyini kabullenerek ve entelektüel ve eğlence türü (ekolojik açıdan mantıklı) etkinliklere daha fazla zaman harcayarak daha fazla tinsel gelişmenin peşine düşmüş bir sosyalist toplum düşüncesinin Marx'ın yazdıklarıyla tutarlı olduğunu belirtir. Ancak, Marksçılarla Yeşil sosyalistler arasındaki kuramsal uyumluluk kabul edilse bile, bu, ekoloji dostu bir topluma nasıl ulaşılabileceği ya da böyle bir toplumun neye benzeyebileceği gibi temel sorulara bir çözüm getirmez.

Sosyalistlerin kapitalizme getirdikleri eleştiri, her zaman kâr tarafından yönlendirilen bir dizgede diğer konuların bu hedefin gölgesinde kalacağı ve bu dizgenin gereksinimler uğruna gereksiz ve israfa yönelik mallar üreteceği görüşünü içermiştir. Ancak, bu görüş şu soruyu doğurur: gereksinim nedir? Belli ki, gereksinimler –ya da en azından birçok gereksinim– tarihsel ve toplumsal açılardan belirlenir. Hepimizin gıdaya, içeceğe ve ısınmaya gereksinimimiz vardır, ama ileri kapitalist ülkelerdeki insanlar süpermarketler ve lokantalar tarafından sunulan seçeneklere, merkezî ısıtmaya, bir arabaya ve uzun bir liste oluşturan diğer "gerekli" şeylere de gereksinim duyduklarına inanabilirler. Sovyet bloğu ülkelerinin yalnızca temel gereksinimleri karşılamakla ilgilenir görünmeleri gerçeği dizgenin gitgide popülerliğini yitirmesinde bir unsurdu, özellikle kapitalist televizyon kanalları ve filmleri kendi halklarına tüketimi telkin ederken. İstekler ile gereksinimler arasında bir ayrım yapmak çok zor, özellikle de, elbette, mal üretimi

ve reklamcılık istekleri gereksinimlere dönüştürmeye çabalarken. *Tek Boyutlu İnsan*'da Marcuse'un ileri kapitalist toplumların tektip bir bilinçlilik üretme yordamına yaptığı vurgu bu bağlamda aydınlatıcı niteliktedir.

Tüketim belirli bir toplum biçimine yerleşmiş bir yaşam biçimidir ve özdeksel "istekler"in azaltılmasının toplumsal dönüşüm gerçekleştirilmeden başarılamayacağı ileri sürülür. Sosyalizmin başat biçimleri bu gerekli dönüşümü sınıf ilişkileri prizmasından görürken, Bahro da dâhil olmak üzere birçok Alman düşünür, anarşistlerin ve ilk sosyalistlerin daha tutumlu yaşam biçimlerinin ancak ve ancak bu boyut içinde gerçekleştirilebileceği inancıyla aradıkları küçük toplulukları ya da komünleri yeniden yaratmayı istemiştir. Ancak, küçük boyutlu toplulukların yeniden oluşturulması konusunda kuşkucu olmak için yeterli neden bulunmaktadır – hem bu pek olanaklı görünmediği için, hem de kuramsal nedenlerden ötürü. Martin Ryle'ın belirttiği gibi, komünün gerekli tıbbi gereçleri üretmesi pek olanaklı görünmemektedir ve zaten hem işbirliği hem de eşitlikçi dizgelerin yerel ölçeği aşmış devletlere ya da devlet benzeri varlıklara gereksinimi vardır. Buna alternatif bir yaklaşım, çözümün toplumsal örgütlenmeyi bölgesel anlamda değiştirmekte değil, iş, boş zaman ve tüketim arasındaki ilişkilerin bütününde yattığıdır. André Gorz (1924-2007) bu alanda çok önemli bir kuramsal katkı sağlamıştır.

Gorz belirli bir kategoriye dâhil edilmesi oldukça zor olan çok özgün bir düşünürdür. Vardığı sonuçlar günümüzde geleneksel Marksçılıktan çok uzaklaşsa da, yine de, kuramsal çerçevesi ve yaklaşımı açısından bir "neo-

Markşçı" olarak nitelendirilebilir. Ekoloji 1970'lerin ortalarından beri görüşlerinde önemli bir temayı oluşturmakta ve Gorz nüfusun daha ne kadar iş dünyası içinde hapsedilebileceğine vurgu yapmaktadır. Birçok Yeşil yandaşının aksine, Gorz, en ileri teknolojilerden bazılarını benimser ve bunun haftalık çalışma saatlerini azaltarak daha fazla otonomi sağlayabileceğini ileri sürer. İşlerin büyük çoğunluğu sıkıcı ve bağlayıcı olduğu için, Gorz, asgari gelir garantisi sağlandığında bu olanağı özgürleşme potansiyeli olarak görmektedir, çünkü başkalarının yararlanabileceği, toplumsal açıdan yararlı uğraşlar da dâhil olmak üzere daha otonom etkinlikler için fırsat yaratmaktadır. Bu da insanların kişiliklerini verimli yollardan geliştirmelerine ve aynı zamanda çevreyi büyüme peşinde koşan bir ekonominin neden olacağı yıkımdan korumalarına olanak sağlayacaktır. Mal üretimi ve tüketimi birlikte azaltılabilir; toplum da yarı zamanlı iş, yararlı toplumsal etkinlik ve boş zaman etrafında yapılandırılabilir.

Bu radikal ekolojik önerilerden hiçbiri kolaylıkla uygulanamaz; ancak, Yeşillerin baskısı terazinin "çevre yönetimi" tarafında bazı önlemlerin alınmasını sağladı. Bu önlemlerden birçoğu yasal düzenlemelerle getirildi ve, Britanya bağlamında, AB çok daha yüksek standartların seçilmesinde önemli bir rol oynadı. Ancak, fiyat mekanizmasına göndermede bulunmaksızın kapitalist toplumlarda davranış ve beklenti değişikliklerinin ne ölçüde başarılabileceği de yanıtsız kalmakta. Bu nedenle, örneğin, Britanya'da ancak ve ancak hükümet yakıtın reel fiyatını artırmak için 1997 ila 2000 arasında bir vergi uygulamasına gidince özel taşıt kullanımının düşmeye başlaması

dikkate değer. Fakat, bir dizi protesto sonrasında yakıt fiyatlarındaki artış durdu ve araba kullanımı arttı. Bu da ekolojik sosyalistler açısından önemli soruları gündeme getirmekte, zira bu tür dolaylı vergilendirme çoğu zaman eşitlikçi değildir.

Terazinin diğer ucunda ise, ekoloji taraftarlığı sosyalizmin çok önceleri karşı karşıya kaldığı kuramsal sorunlarla karşılaşmakta: devrimci bir ideoloji mi, yoksa reformcu bir ideoloji mi? Ancak, potansiyel devrimcileri belirlemek Marksçılıkta olduğundan çok daha zor. Gorz, işsizler ile marjinal ve geçici işlerde çalışanları da dâhil ettiği "işçi olmayanların sınıf olmayan sınıfı" kategorisini tanımlayarak bunu gerçekleştirmeye çalıştı ve bu kişilerin mevcut toplumda yitirecek çok az şeyleri bulunduğunu ve bu nedenle ekolojik bir alternatifin tarafını tutmaya en yatkın konumda bulunduklarını ileri sürdü. Ama onun bu görüşü geniş kabul görmemektedir. 2004'te Soper seçmen siyasetine dayalı daha inandırıcı bir öneri sundu; bu öneride Yeşil sosyalistlerin faydalarına vurgu yapması gereken şey:

> (...) toplumsal açıdan sömürücü ve ekolojik açıdan yıkıcı karakteri törpülenmiş bir tüketimdir. Bizlerin ekolojik yönden daha az zarar verici tarım ve mal üretimi yöntemlerine, kirlenmemiş hava ve suya (...) daha bol boş zamana, insanın kendisini tanımasına yönelik kültürel ve estetik biçimlerin desteklenmesi çevresinde inşa edilmiş bir tüketim geleceği hayaline gereksinmemiz var.

Daha ekolojik bir yaşam biçiminin daha fazla haz vereceği düşüncesi, bu yaşam biçimini bir felaketi önlemek için

acımasız bir gereklilik olarak sunmaktan kesinlikle daha çekicidir. Ama Yeşil sosyalistler, tamir edilemez ekolojik zararın ekonomide yapılacak temel bir değişikliğin ardından istihdama yönelik tehditten daha büyük bir risk oluşturduğuna işçileri ve sendikaları ikna etmeye çalışırken büyük zorluklarla karşılaşacaktır.

Radikal ekolojik öneriler yakın gelecekte uygulanabilir bir siyaset olsun ya da olmasın, Yeşillerin hem sosyal demokrasiye hem de komünizme getirdiği eleştirinin çağdaş sosyalist düşünce üzerinde kesinlikle etkisi oldu ve daha önceki gelenekleri yeniden gözden geçirmeye zorladı insanları.

Yeşil siyasal uygulama aynı zamanda sosyalizmin başat gelenekleri için de sorun oluşturur. Birçok Yeşil taraftarı kendi siyasal yaklaşımlarının kendi ekolojilerinden türetildiğini ileri sürmektedir. Örneğin, Amerikan Yeşillerinden yazar Charlene Spretnak'ın görüşüne göre:

> İnsan dizgeleri karşılıklı bağımlılık, çeşitlilik, değişime açıklık, esneklik ve dizgenin dışındaki yeni olayları ya da koşulları uyarlayabilme yeteneği açısından Doğa'dan bir şeyler öğrenebilir.
>
> Bu model sayesinde, insan, Yeşil siyasetinin sıkı sıkıya merkezileşmiş bir denetim ideali çevresinde yapılandırılan insan dizgelerinden –bunlar ekonomik, siyasal ya da toplumsal dizgeler olabilir– uzak durduğunu kolaylıkla tahmin edebilir. Bunun yerine, Yeşil siyaseti, siyasal ve ekonomik erkin merkezin etkisinden kurtarılmasını ve böylece para konusundaki kararların ve düzenlemelerin verimli ve uygulanabilir olan en küçük ölçeğe (yani eve en yakın olan düzeye) yerleştirilmesini savunur.

Ancak, birçok eylemci 1968 hareketine katıldığı ve zaten merkezin denetiminden çıkmaya, katılımcı demokrasiye ve sıradüzen içermeyen örgütlere taraf olduğu için, ekolojik kuramın kendisinden ziyade bu tür deneyimlerin bu insanların kişisel yaklaşımını etkilemiş olması da olası. Her ne olursa olsun, bu kimseler yeni bir hareket olarak boy gösterdi ve Sol'un temel siyasetlerine kafa tuttular. Gezegene ekolojik anlamda zarar verildiği biçimindeki bilimsel tartışmalar genel bir perspektif oluşturmuş olabilir, ancak bu da ivedi sorunlar ve konular tarafından desteklendi ve nükleer santrallere ve nükleer silahlara, karayollarına, fast food gıda zincirlerine ve benzerlerine karşı kampanyaların önünü açtı.

1980'lerin başlarında birdenbire kudretli bir siyasal güç olarak ortaya çıktıklarında, Alman Yeşillerin temel meselesini SPD'de radikalizmin var olmaması oluşturuyordu. Elbette, Yeşiller geleneksel sol kanat partilerin tarihinde bölünmelere yol açmış olan içsel bir hizbi temsil etti ve 1998 ile 2002'de Gerhard Schroeder liderliğindeki orta yolcu SPD hükümetiyle koalisyona bile girdiler. Ancak, bu durum simyalarının ve genel yaklaşımlarının onları siyasal yelpazenin soluna yerleştirdiği –hatta genlerinde bir parça anarşistlik taşıdıkları– gerçeğini değiştirmez. Bu nedenle de son yıllarda önceleri sosyal demokrat, komünist ya da Trotsky yanlısı partilere bağlanan gençlerin Yeşillere yöneldikleri görülmektedir. Yeşillerin seçimlerde büyük partilere kafa tutması çoğu Avrupa ülkesinde oyların en az % 10'unun alınmasıyla sonuçlandı (1999 Euro seçimlerinde Finlandiya, Lüksemburg ve Hollanda'da bu oranı da aştılar). Ancak, ister tek bir parti olarak ister daha geniş

bir ittifakın parçası biçiminde olsun, Yeşiller, Sol'un yeniden tanımlanmasında kesinlikle rol oynadılar.

Bu da demektir ki, Yeşillerin sosyalizme yönelik eleştirisi, görünüşte ekolojik kuram temelinde olsa bile, aslında bundan çok daha kapsamlıydı çünkü –feminizmde olduğu gibi– siyasetin kendisinin tanımını ve uygulanışını da içermekteydi. Böylece, sosyal demokrasi ve komünizm, sosyalizmin, olası tüm meseleleri bünyesinde toplayacak bir parti yoluyla tanımlanıp mümkün kılınabileceğini varsayarken bu mantık artık kabul edilmemektedir. Bir kez daha, feminizmde olduğu gibi, Yeşil düşünce ve uygulamaların sosyalizme sunabileceği zenginlik sosyalizmin hem ideolojik hem de örgütsel bölünmelerine de katkı sağladı.

Bölünmelerin ötesinde ne var?

Hem bireysel hem de toplu biçimde, feministler ve yeşiller (ve çeşitli başka hareketler), kuram ve uygulamaya yönelik temel meseleleri gündeme getirerek sosyalizmin başat biçimlerini sorguladılar. Gelenekselciler açısından bu tür gelişmeler alarm niteliğindeydi, çünkü bölünmeler hem sosyalizmin tutarlı bir dünya görüşü olma niteliğini hem de örgütsel biçimlerini bozabilirdi. Ancak, bu yeni fikirleri ve hareketleri yaratan baskılar mevcut ideolojik ve örgütsel yapılardaki yetersizlikleri işaret etmekteydi. 1979'da kaleme alınan ve feminizm ile sosyalizmi bağdaştırmayı amaçlayan bir metin, yeni bir yaklaşımı tanımlama çabası açısından aydınlatıcı nitelik taşır.

Beyond the Fragments (1979) başlıklı eserde, Britanyalı üç sosyalist feminist, Sheila Rowbotham, Lynne Segal ve Hilary Wainwright, sosyalizmin artık doktriner ya da örgütsel bağlamda bütünleşik olmayıp çeşitli hareketler ve fikirlerden oluştuğu gerçeğine doğrudan karşı çıktı. Rowbotham tarafından yazılan en etkili makale, "The Women's Movement and Organising for Socialism"* özellikle bu konularla ilgilenmekteydi. Rowbotham'ın savı, Lenin yanlısı bir parti kavramının sosyalist feminizmle ve diğer yeni hareketlerle bağdaşmaz nitelikte olduğunu ileri sürmekti; ancak, görüşlerinden çoğu sosyal demokrasi için de geçerlidir. Rowbotham belirli gruplar arasındaki açık ifade farklılıkları yoluyla ayrımcılıkla etkin bir biçimde başa çıkacak, işsel işbirliği biçimlerine sahip bir örgütün yaratılmasını tartışıyordu.

> Çünkü, nasıl ki her baskı türünün kendisine özgü savunma amaçlı tereddütleri söz konusuysa, aşağılanma ve eşitsizliğe direnen tüm hareketler de kendi erdemlerini keşfedecektir. Bizlerin bu farklılıklar için özgürlüğün var olduğu ve bu erdemlerin beslenebildiği bir sosyalist harekete gereksinimimiz var. Bu da demektir ki, sosyalizmin oluşturulmasında insanlar kendi direşkenliklerini olumlu biçimde geliştirebilir ve, Lenincil iğin teşvik ettiği doğruluk kavramını aşmaksızın, kazanımlarını birbirlerine aktarma yollarını bulabilirler.

Ancak, güçlü bir parti düşüncesine getirdiği eleştiri, sosyalizmin hedefinin birbirinden tamamen farklı toplum-

* Kadın hareketi ve sosyalizm için örgütlenme.

16. *Bölünmenin Ötesinde.*

sal hareketlerle ikame edilmesine inandığı anlamını taşımıyordu:

> Altmışlı yılların sonlarındaki siyah hareketi ve ardından gelen kadın ve homoseksüel hareketleri, ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin yanı sıra, bir grup olarak ikinci plana atılmanın kültürel ve kişisel deneyimini içeren baskı düşüncesine dikkat çekince, bu durum solun içinde sınıfa ve ekonomik sömürüye yapılan vurgu açısından önemli bir düzeltici oldu. (...) Ama birbirinden apayrı bir dizi "baskı"dan söz etmek alaycı bir sonuca götürebilir. İnsanların baskının ulamından öte varlıklar olduklarını unutabiliriz. (...) Böylece, insanları kurbanlar olarak görmenin olanağı mevcutken, bütün tabi grupların yarattığı erk kaynaklarını görmenin olanağını kaybederiz.

Bu görüşe göre, önceden mevcut olan kutuplaşmaların yerini alacak biçimde, çeşitli hareketler arasında bağlantılar kurulması gerekiyordu. Rowbotham anti-otoriter bir örgüt için yeni bir ideal model öneremiyordu, fakat:

> Kendimizi sosyalistler olarak nasıl gördüğümüze ilişkin sürekli ve kolektif bir bilinçlilik hali, yaptıklarımıza güvenmenin yanı sıra yaptıklarımızı eleştirme istekliliği, çeşitlilikte yaratıcılığın tanınması ve sosyalizmi oluşturma sürecinin bir parçası olarak birbirimizle ve fikirlerle açık ilişki tiplerinin aranışı önerilerini getirmekteydi.

Uzun vadede, böylesine bir uygulamadan doğacak ve bu çabaları farklı bir siyaset doğrultusunda bir araya geti-

recek yeni sosyalist örgütlenme biçimlerinin gerekli olacağını dile getirmekteydi.

Wainwright tarafından da vurgulanan amaç, "bölünmelerin ötesine" geçecek sosyalist bir yol bulmaktı. Sosyalist feministler ve sosyalist yeşiller, bu arada da dönemin yeni toplum hareketlerinde yer alan diğerleri, komünizm ile sosyal demokrasinin örgütsel ve ideolojik biçimlerine karşı çıktılar ve çoğulculuğun sosyalizmin hem kuram hem de uygulamasını zenginleştirdiğine inandılar. Bu tür farklılıklar Sol'un yaşamının kalıcı niteliklerinden biri haline geldi. Ayrıca, 1970'ler ile 1980'lerde gelişen toplumsal hareketlerle 21. yüzyılın başlarında küresel adalet talep eden hareketler arasında belirgin süreklilikler bulunmaktaydı. Birçok geleneğin bir arada var olduğu 19. yüzyıl hatırlandığında, bu çoğulculuk hiç kuşkusuz sosyalizmi zenginleştirdi. Ancak, aynı zamanda sosyalizmin bir bütün olarak tehdit altında olduğu bir dönemde bölünme anlamı taşımaktaydı. Bunun taşıdığı önem son bölümde ele alınacak.

IV. Bölüm

SOSYALİZMİN BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

1900'lerin başlarında, İkinci Enternasyonal partileri, önlerindeki yüzyılda sosyalizmin kurulacağından emindi; bundan yüz yıl sonra, pek azı bundan bu kadar emin. Liberal ve muhafazakâr yorumcuların "sosyalizmin ölümü"nden bahsetmeleri hiç şaşırtıcı değilken, Sol'da yer alan bazı kimselerin de benzer bir sonuca varmış olmaları dikkate değer. Genel görünüm oldukça kasvetli olduğu için bu ruh hali anlaşılabilir. 2005'e gelindiğinde pek az komünist rejim hâlâ varlığını sürdürmekteydi. Çin ve Vietnam'da tek partili devletler sürse bile ekonomik dizge artan oranlarda kapitalist pazara dayalıydı; Kuzey Kore'de "totaliter" bir kişilik kültü yaşasa da ülke nüfusunun büyük bölümü yoksulluk içindeydi. Küba'da da Castro öldükten sonra rejimin sürüp sürmeyeceği konusunda kuşkular vardı. Bu arada, sosyal demokrasi gitgide artan oranlarda sosyalizmin geleneksel biçimlerinden kopmuştu ve Avrupa'nın büyük bölümünde aşırı Sağ ile yabancı karşıtı ve ırkçı güçler görünür biçimde yükselişteydi. Elbette,

Sol küresel adalet yolunda atılan olumlu adımlardan, 2002 sonbaharındaki genel seçimlerde Brezilya İşçi Partisi'nin zaferinden ve Şubat 2003'te Irak'ta yaklaşan savaşa karşı düzenlenen uluslararası kitlesel gösterilerden bir parça memnuniyet duyabilirdi. Ancak, en iyimser olanlar bile, muhtemelen, Birleşik Devletler tek süper güç haline gelmişken ve kendi kapitalizm modelini dünyaya yayarken bunun sosyalistler açısından sevimsiz zamanlar olduğunu kabul etmekteydi.

Bu bölümün ilerleyen kesimlerinde bu karamsarlık havasının nedensiz olduğu tartışılacak. Ancak, önce 1970'lerin ortasından sonra belirginleşen ve sosyalizmin bütün biçimlerinin karşılaştıkları güncel zorlukları açıklayan temel değişikliklerden bazılarını incelemek gerekir. Gelecekteki olasılıklar tartışılmadan önce bu dönüşümlerin incelenmesi zorunlu.

Sosyal demokrasinin sıkıntısı

Sosyal demokrasinin Batı Avrupa'nın gelişmiş kapitalist toplumlarındaki altın çağının 1940'ların sonlarından 1970'lere kadar süren savaş sonrası hızlı büyümeye denk geldiği genel kabul görmektedir. II. Bölüm'de belirtildiği gibi, İngiliz ekonomist John Maynard Keynes'in fikirleriyle ilişkilendirilen "Keynesçi" uzlaşma, hükümetin tam istihdamı sağlamak ve yüksek düzeydeki toplumsal harcamaları karşılamak için ekonomiye müdahalesini içermekteydi. Bu çözüm ne her yerde tektip uygulandı ne de tamamen sosyal demokrat partilere bağlı kaldı, çünkü diğer partiler

de bu dizgenin oluşturulması ve korunmasında rol oynadı. Yine de, Keynesçilik ile sosyal demokrasi arasındaki ilişki özel bir öneme ve çeşitli boyutlara sahipti.

Bunlardan ilki ideolojik meşruiyet boyutuydu. İskandinavya haricinde, iki dünya savaşı arasının sosyal demokrasisinin kapitalizmi barışçıl ve parlamenter yollardan, toplumsal açıdan ilerlemeci bir doğrultuda dönüştürmesinin olanaklı olduğu savı konusunda gösterebilecek fazla bir şeyi yoktu. Savaş sonrasında oluşan yapı sosyal demokratların savlarının geçerliliğini sergiler gibiydi. Yaptıkları sosyalizm tanımı zaman içinde daha az berrak bir hal alırken sosyalizmin reformlar yoluyla adım adım gerçekleşmekte olduğu savı da gitgide daha cesur biçimde dile getirilmekteydi. İkincisi, bu yeni dizge, ekonomik ve toplumsal siyasanın yönünü etkileyebilen sendikalar yoluyla örgütlü çalışan sınıfın pazarlık gücünü kuvvetlendirdi ve bazı devletler hükümet, sermaye ve emek kesiminin süregelen pazarlık ilişkilerinde üç parçalı çıkar odağı olarak tanındığı bir dizge (buna bazen "kolektivite" denmekteydi) işlettiler.

Bu nedenle, gerilim eksik değildi. Örneğin, Britanya'da İşçi Partisi hükümetleri 1964 ile 1970 arasında –kuramsal açıdan, Keynesçiliğin başarıyla işlemekte olduğu dönemin doruk noktasında– ekonomik ve toplumsal ilerleme kaydetmeye çabaladılar. Ancak, bu yıllar, sonraki döneme oranla elverişliydi. Değişimin önemli bir nedeni ekonomik gidişin kötüleşmesiydi. 1950'lerde ve 1960'larda OECD'nin gelişmiş kapitalist ekonomilerinde ortalama büyüme hızı yaklaşık yıllık % 5'ti ve bu da GDP'ye oranla toplumsal harcamalardaki hızlı artışın temelini oluşturuyordu. Böylece, 1949'da toplumsal harcamalar on üç Batı

Avrupa ülkesinde GDP'nin % 9'una denk düşmekteydi ve 1960'ta da hâlâ % 11'in biraz üzerindeydi. Ancak, 1970'e gelindiğinde % 15,8 ve 1977'de de % 22,4 biçiminde gerçekleşerek 1970'lerin ilk yarısında % 5,4'lük bir artışla rekor bir düzeye işaret etmişti. Büyüme hızlarının daha önce görülmedik oranlarda gerçekleşmesinden ötürü kârlılığı ya da özel sermayenin çıkarlarını baltalamadan tam istihdamı ve toplumsal gönencin yararlarını sürdürmek olanaklı oldu. İç büyüme de uluslararası ekonominin genişlemesine dayanmaktaydı ve burada Birleşik Devletler doların altına dönüştürülebilirliğine dayanan bir uluslararası ekonomik ve finansal dizgeyi sürdürmede temel rol oynadı. Bu dizge, 1944'te Bretton Woods'da düzenlenen bir toplantıda tasarlandığı için Bretton Woods dizgesi olarak anılmaktaydı.

1970'lerin başlarında, asıl sebep üzerinde bir fikir birliği bulunmasa da, bunların tümü değişti. 1973 sonbaharındaki Arap-İsrail savaşının ardından petrol fiyatlarında büyük bir artış yaşandı ve buna Bretton Woods mekanizmalarının yerini alan bir tek yanlı dolar değişim dizgesinin oluşumu eklendi. Bunun ardından, 1974'te ABD sermaye akışı üzerindeki denetimleri kaldırdı ve bu da uluslararası para rejiminin merkezine özel finans kuruluşlarının yerleştiği tamamen yeni bir düzene yol açtı. Bunun alışılageldik açıklaması, ABD'nin birbiri ardına gelen ticaret dengesi açıklarından ötürü mevcut durumu sürdüremez hale gelmesi, ardından rezerv para cinsi olan dolardan vazgeçmesi ve bunun da bir döviz oranı dengesizliğine yol açmasıydı. Ancak, Peter Gowan'ın inandırıcı bir biçimde ortaya koyduğuna göre, bu yaklaşım Başkan Nixon'ın *bilerek* uyguladığı bir taktikti; ABD'nin kendi ekonomik zayıflıkları

içine batmasını engelledi ve krizi Avrupa ve Japonya'daki rakiplerine devretti. Her ne olursa olsun, ekonomik performans büyük ölçüde düştü. 1974'te ortalama OECD büyüme hızı % 2 olarak gerçekleşti ve bunu izleyen dokuz yılda da OECD ekonomileri eksi büyüme sergiledi. 1975'te OECD ekonomilerinde işsizlik savaş sonrasının en yüksek rakamı olan 15 milyona ulaşmıştı, ama bu sayı sonraki on yılda bir kat daha arttı ve buna yatırımların ve kârlılığın düşmesi ile kullanılabilir gelirin durgunluğu eklendi. Christopher Pierson'ın görüşüne göre, hükümetler savaş sonrası düzenin üstünde yükseldiği dört temel siyasa hedefine ulaşmakta başarısız olmuştu: ekonomik büyüme, düşük enflasyon, tam istihdam, olumlu bir ticaret dengesi.

Keynesçiliğe göre, ekonomide talep azalmasının belirtileri ve istihdamın düşmesi tehdidi bulunduğunda, iş döngüsündeki düşük fazın etkilerine karşılık verebilmek için hükümetlerin kendi harcamalarını artırmaları gerekiyordu. Ancak, "stagflasyon" olgusu –ekonomik gerilemenin yüksek enflasyonla birleşmesi– yüzünden durum iki savaş arası dönemde olduğundan farklıydı. Savaş sonrasında oluşan yapıyla devam etme konusunda genel bir kanı mevcut olsaydı, işbirliğiyle kotarılacak bir düzenleme hiç kuşkusuz olanaklı olabilirdi; ancak, bu da gerekli önlemlerin alınması için siyasal irade gerektirirdi. Çünkü, Keynesçilik, hükümetlerin tam istihdamın sürdürülmesini temel öncelik olarak görmelerine dayanmaktaydı. Şimdi ise değişen ekonomik koşullarda bunu sürdürmek konusunda uluslararası bir uzlaşma bulunmuyordu ve, işin ilginç yanı, İngiliz İşçi Partili başbakan James Callaghan

1976 Parti Konferansı'nda dönemin sonunu etkileyici bir biçimde ilan ediyordu:

> Eskiden, bir resesyon olduğunda, biraz daha harcamayla yolumuza devam edebileceğimizi ve vergileri azaltıp hükümet harcamalarını artırarak istihdamı artırabileceğimizi düşünürdük. Size bütün içtenliğimle söyleyebilirim ki, bu seçenek artık mevcut değil ve mevcut olduğu süre boyunca da ekonomiye yüklenen daha yüksek enflasyon ve ardından oluşan yüksek işsizlik oranları pahasına bir işe yaramıştı.

Üç yıl sonra, Thatcher hükümeti (ABD ile etkili bir işbirliğine giderek) sosyal demokrasinin mevcut temelini kalıcı biçimde ortadan kaldıracak bir durumu tesis etmeye girişti. İngilizler öncü görev üstlenseler de, 1980'lerin ortalarına gelindiğinde savaş sonrası dizgesi bütün Avrupa'da yıpranmaktaydı. Bu açıdan, François Mitterrand'ın Fransız sosyalist hükümetinin tersine çark etmesi gerçekten de önemliydi. Göreve geldikten hemen sonra, kısa bir süreliğine genişleme yolunda kimi siyasalar izlemesinin ardından, hükümet 1982'de kısıntıya gitti ve belli ki Keynesçiliğin fikirlerini toprağa gömdü.

İdeolojik çatışma

1970'lerin başlarında neo-liberal ekonomik düşünce Keynesçi gönenç devletine eleştiriler yöneltmekteydi; Pierson bunu şu dört unsurla özetliyordu. Birincisi, pazar-

daki disiplini ve gerekli teşvikleri yerinden etmesi, sermayenin yatırımda bulunma ve emeğin de çalışma şevkini baltalaması açısından bu durumun *ekonomiyle bağdaşmadığı* söylendi. İkincisi, kamu bürokrasisinin hızlı büyümesini teşvik etmesi ve sermaye ve insan kaynaklarını ekonominin üretken özel sektörünün dışına itmesi açısından *üretkenlikle bağdaşmaz* sayıldı. Aynı zamanda, devletin gönenç sağlama görevinin tekelleştirilmiş olması kamu sektöründeki işçilerin enflasyonu körükleyici ücret artışları edinmelerine olanak sağlamıştı. Üçüncüsü, devletin gönenci sağlayan tekel konumunda olması ve sendikaların özel çıkarlarının korunmasını üstlenmesi, hizmetlerin verimsizce dağıtılmasına ve tüketiciler yerine örgütlü üreticilerin çıkarlarına hizmet eden bir yapıya yol açtığı için, *verimlilikle bağdaşmadığı* düşünüldü. Bunun nedeni, pazar disiplinlerinin eksikliğiydi. Son olarak, gönence ayrılan kaynaklara karşın yoksulluğu ve mahrumiyeti ortadan kaldıramadığı için *sonuçsuz* olmakla suçlandı.

Bu tür fikirler 1970'lerin sonlarından itibaren ortaya atıldı ve pazarın her türlü hükümet müdahalesine üstünlüğünde ısrar edildi. Buna bir de insanların kendi kararlarını vermek, özellikle hizmetleri satın almak konusunda serbest bırakıldıkları ve bunun onları devlet bürokrasisinden kurtardığı biçimindeki ideolojik sav eklendi. Tektip hizmetlerin kolektif, yaygın biçimde sağlanmasının savaş sonrasının o ilk çetin yıllarında uygun olabileceği, ama insanların artık devletin sağladıklarını edilgen biçimde alan kişiler olmayı istemedikleri ileri sürüldü. Neo-liberaller, sosyalistlerin insanları bu biçimde özgür bırakmayı istemediklerini ileri sürerek sosyal demokratlara saldırılarını güçlendirdi. Sosya-

listlerin, tam aksine, vatandaşlar yerine devletin, partilerin ve sendika bürokrasilerinin temel yararları elde edeceği bir bağımlılık ilişkisi oluşturmak istedikleri ileri sürüldü. Bu ideoloji muhtemelen yalnızca bir azınlığa hitap edebilirdi. Ancak, "Yeni Sağ"ın öncülüğünü yapan siyasetçiler –özellikle Reagan ve Thatcher– ne yaptıklarının farkındaydı. Tüketicileri "yaşam biçimi" ürünlerinin pazarlanması yoluyla cezbetmeye çalışan şirketlerden türetilmiş kimi fikirlere bel bağlarken, her sınıfın içinde kışkırtılan bireysel arzulara yanıt verecek insanlar bulunduğunu biliyorlardı. Bu insanlardan bazıları artık Sağ haneye kaydedilebilirdi.

Gerçekte, hükümetlerin hiçbiri gönenç sağlama dürtüsüne retorikte kastedildiği biçimiyle engellemelerde bulunmadı. Ama devletin sağladıklarının kısmen özelleştirilmesi yoluyla, genel yaygınlık yerine esnek emek pazarlarına yönelik kazançların geliştirilmesi yoluyla ve bu değişiklikler için sağladıkları ideolojik savunmalar yoluyla onun doğasını değiştirdiler. Keynesçi dönemde, sosyal demokratlar gönenç dizgelerini kolektif haklar ya da toplumsal vatandaşlık meselesi olarak görmüştü. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, yeni geleneksel görüş, bireylerin devlete güvenmek yerine kendi başlarının çaresine bakabilecekleri ve bakmaları gerektiği ve vergilendirmenin "yasaklayıcı" düzeylere gelmemesi için de gönenç harcamalarının denetim altında tutulması gerektiğiydi. Benzer biçimde, önceleri kamu hizmetlerinin devletçe sağlanması doğal sayılmıştı. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, kamunun hizmet sağlaması için mutlaka bir neden olması gerektiğini ileri sürme eğilimi hâkimdi, çünkü insanları asıl ilgilendiren, hizmetin kaynağından çok niteliğiydi.

O zamanlar, bu yeni koşullarda sosyal demokrat partileri seçimlerde nelerin beklediği konusunda çok endişeli tahminler yürütülmekteydi, ama asıl sorun çok daha temel nitelikteydi. Çünkü, Keynesçiliği desteklemiş olan uluslararası siyasal ekonominin görünür biçimde ortadan kalkması ve onunla bağlantılı ideolojik meşruiyete türlü saldırıların yöneltilmesiyle birlikte, sosyal demokratlar varoluş nedenlerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Toplumsal değişiklikler

İdeolojik saldırıya uzun vadeli toplumsal ve kültürel değişiklikler eşlik etti. Marx'ın, çalışan sınıfın sosyalizmin temeli olduğu varsayımı 19. yüzyılın sonlarından beridir Sol'daki kitle partileri tarafından benimsenmişti. Ancak, şimdi nüfusun bu kesimine bağlı oldukları sürece bu tür partilerin hayatta kalıp kalamayacakları konusunda tartışmalar yapılıyordu.

Sava göre, çalışan sınıf düşüş halindeydi. 1970'lerin başlangıcında Avrupa Birliği içindeki işgücünün % 42'si el emeği gerektiren imalat sektöründe çalışmaktaydı. 1990'a gelindiğinde % 60'ı hizmet sektöründe ve yalnızca % 32,5'i endüstrideydi (ve 21. yüzyılın başına gelindiğinde de yalnızca % 16'sı imalat endüstrisinde çalışırken % 75'ten fazlası hizmet sektöründe ya da bilgi üretim endüstrilerinde çalışmaktaydı). Buna kadın işgücündeki artış da eklendi; bu sayı 1988'de toplam işgücünün yaklaşık % 40'ına erişmişti ve kadın işçilerin yaklaşık % 75'i de hizmet sektöründe çalışmaktaydı. Özel sektörde sendikalaşma endüstriye

oranla daha azdı; aynısı özellikle kadınların sayısı açısından bir artışın yaşandığı yarı zamanlı çalışma için de geçerliydi. Birleşik Krallık'ta sendikalaşma oranı 1979'da % 55,4 ile en üst düzeye eriştikten sonra 1990'da % 37,7'ye ve 1997'de de % 30'a düştü. Bu tablo bütün ülkeler için geçerli değildir: II. Bölüm'de belirtildiği gibi, İsveç, sendika üyeliği oranlarındaki bu düşüşe karşı koydu ve sendika üyeliği Danimarka ve Finlandiya'da da % 70'in üzerindeydi. Ancak, hizmet sektörü, yarı zamanlı çalışma ve geçici işlerdeki artış genellikle bütün gelişmiş endüstriyel ülkeler için geçerliydi. Buna bir de tarihsel anlamda emek hareketiyle ilişkilendirilmiş yaşam tarzı ve çalışma koşullarındaki değişiklik de eklendi. Genel eğilim, daha küçük istihdam birimlerinin yanı sıra, geleneksel çalışan sınıf topluluklarının dağıtılması yönündeydi.

Bu tür değişiklikler zaten ele aldığımız gelişmelerle bağlantılıydı. Hizmet sektöründeki büyümeyi çabuklaştıran şey, ABD liderliğindeki serbest sermaye hareketleri ve bunun ardından özel uluslararası şirketlerin ve para kurumlarının rolünün güçlenmesiydi. En azından Britanya'da, militan ruhlu kas gücü işçilerinin çoğunlukta olduğu sendikalardaki düşüş bazen hükümet tarafından bilinçli bir şekilde yönlendirildi, özellikle de 1984-5'te madencilerle yaşanan sorunlar esnasında. Böylece, kurumsal değişiklikler yoluyla sendikaların genel gücü azaltıldı. Bu, yine, Thatcher hükümeti Sendika Kongresinin siyasa tartışmalarındaki öncelikli arabulucu rolüne son verince, Britanya'da hayli belirgin hale geldi. Ancak, Fransa'da ilk Mitterrand sosyalist hükümetinin uyguladığı gibi, görünüşte çalışma koşullarını geliştirmeye yönelik ilerlemeci

reformlar bile, 1980'de zaten % 17,5 ile oldukça düşük olan sendika üyeliğinin on yıl sonra % 9,8'e düştüğü örgütlü çalışan sınıfın gücünü baltalama eğilimindeydi.

Doğal olarak, sosyalistler ve özellikle de Marksçılar arasında, yukarıda belirtilen değişikliklerin çalışan sınıf safında bir düşüş anlamına gelip gelmediği konusunda sert tartışmalar yaşanıyor. Tam tersine, bir artış olduğu da ileri sürülebilir, çünkü hizmet sektöründeki ve bağlantılı mesleklerdeki insanlar "proleterleştirildi" ve tarım sektörü ile serbest meslek sektörlerinde düşüş yaşandı. Bu nedenle de kendi emeğini ücret karşılığında satarak yaşayan insanların sayısında daha önce hiç görülmemiş düzeyde artış var. Erkek kas emekçilerinin "çalışan sınıf" olarak "damgalanmaları" için hiçbir neden yok ve (III. Bölüm'de de belirtildiği gibi) tarihsel açıdan emek hareketlerinde genel eğilimin bu yönde olduğu gerçeğini kınamak içinse yeterince neden var. Ancak, uygulamada çalışan sınıfın, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, çok daha katmanlı hale geldiğini gösterecek yeterince kanıt mevcut. Sendikalar arası düşmanlıklar büyüme eğilimindeydi, sendikaların sosyal demokrat partilerle ittifakları zayıfladı, sınıf içi ittifaklar da azalma eğilimindeydi ve insanların kendilerini "çalışan sınıf" olarak algılayışları da zayıfladı. Bütün bu sınıfları "çalışan sınıf" olarak tanımlamak, bunların Marx, hatta sosyal demokratlar tarafından öngörülen biçimde davranacakları anlamına gelmiyordu. Geoff Eley'nin belirttiği gibi:

> Çağdaş dönüşümler "sınıfın ölümü" ya da bu bağlamda "çalışan sınıfın sonu" değildi. Bunlar sınıf toplumunun bir türünün ölümüydü; bu tür, 1880'ler ile 1940'lar ara-

sında çalışan sınıfın oluşmasıyla ve bunun ardından da savaş sonrası uzlaşmalarıyla doruk noktasına ulaşan siyasal ittifaklarla anılıyordu. Ekonomide gerçekleşen uzun vadeli değişiklikler Keynesçiliğe saldırılarla birleşince çalışan sınıfın birlikteliği o eski ve pek çok sınavdan başarıyla çıkmış sol kanat siyaset için artık doğal bir dayanak oluşturamadı.

1980'lerin ortalarındaki literatürde bu hüküm zaten yaygınlaşıyordu ve bu nokta belki de betimlenmekte olan yapısal değişiklikler kadar önemlidir. Çünkü sosyalizm her zaman hem toplumun belirli bir zaman dilimindeki doğasına, hem de bu doğanın algılanıp yorumlanma biçimine bağımlı olmuştur. Bu dönemde entelektüel ortamda gerçekleşen dönüşüm özellikle büyüktü.

Kuram ve ideoloji

Fikirlerin ve kuramların sosyalizme destek sağlamadaki önemini değerlendirmek güç. Hiç kuşku yok ki, entelektüeller bunların etkisini abartmakta, çünkü popüler kültür ile medya fikirlerin ortaya çıkışında akademik tartışmalardan daha büyük rol oynuyor. Bu açıdan televizyonun Amerikanlaştırılması ve çoklu-ortam kodamanlarının ortaya çıkışı 20. yüzyılın son çeyreğindeki tutum değişikliklerinin açıklanmasında büyük ölçüde yardımcı olacaktır. Yine de, özellikle Gramsci'nin belirttiği gibi, entelektüellerin bir fikir ortamı yaratmakta kesinlikle payı vardır. Genellikle, fikirleri temel perspektifleri destekliyor olsa da

entelektüeller sosyalizmi "sağduyu"ya dönüştürerek hegemonya karşıtı bir projenin yaratılmasına da katkı sağlayabilirler.

1970'lerin başlarında entelektüel ortam hâlâ Yeni Sol hareketlerle 1968 dönemini yansıtıyordu. Marksçılığa artan bir ilgi söz konusuydu ve nispeten çapraşık kuramsal tartışmalar –örneğin, kapitalist devletin doğasına ilişkin tartışmalar– bile daha geniş akademik çevrelerde büyük ilgi uyandırmıştı. Elbette, sol kanada dâhil akademik çevrelerde daha sert tartışmalar olmaktaydı, ama bunlardan pek azı dünyada gerçekleşen dönüşümlerin sosyalizmin artık uygulanabilir bir proje olmadığı anlamına geldiğini ileri sürmekteydi. Ancak, yüzyılın son çeyreğinin başlarında entelektüeller bunu söylemeye ya da en azından sosyalizmin temel unsurlarının yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürmeye başladılar.

Yeni entelektüel dönemin açılışında iki metin özellikle önem taşıyordu. Eric Hobsbawm'ın *The Forward March of Labour Halted?* başlıklı çalışması ilk olarak *Marxism Today* dergisinin Eylül 1978 sayısında yayımlandı. Kuramsal açıdan Britanya'daki durumla ilgiliydi, ama daha geniş anlamlar taşıdığı ortadaydı ve yazarın Komünist Parti üyesi olmasından ve uluslararası ününden ötürü de çalışma kısa zamanda ses getirdi. Metin, geçen 100 yıl içinde çalışan sınıfın evrimini kısaca özetliyor ve, yukarıda belirtilen eğilimler doğrultusunda, çalışan sınıflardan çoğunun "çalışan insanların kitle partisine duydukları inanç ve umudu yitirmiş" oldukları sonucuna varıyordu. 1970'lerin başlarında hayat bulan militan tavır hiçbir sosyalist bilince dönüştürülmemişti ve yazarın görüşüne göre:

> Otuz yıl önce teklemeye başlayan İngiliz işçi hareketinin ileriye doğru yürüyüşünü yeniden mümkün kılmak için basit bir tarihsel determinizm modeline güvenemeyiz. (...) [Eğer] emek ve sosyalist ruh dinamizmini ve tarihsel inisiyatifini yeniden kazanacaksa, bizlerin, Marksçılar olarak, Marx'ın kesinlikle yapacağı şeyi yapması gerekir: kendimizi içinde bulduğumuz yepyeni durumu anlamak, onu gerçekçi ve somut bir biçimde çözümlemek, emek hareketinin başarılarının yanı sıra başarısızlıklarının tarihsel ve diğer nedenlerini çözümlemek, ve yalnızca ne yapmak istediğimizi değil, aynı zamanda nelerin de yapılması gerektiğini net bir biçimde belirtmek.

İki yıl sonra, Gorz, çalışan sınıfa ilişkin oldukça benzer bazı sonuçlar sundu. *Adieux au Prolétariat* [Proletaryaya Elveda] geleneksel sosyalist perspektifin eksiksiz, güçlü ve çok kışkırtıcı bir neo-Marksçı eleştirisiydi. Gorz'a göre, geleneksel çalışan sınıf teknoloji ve bölünmeler yüzünden erimekteydi ve Gorz'un eleştirisinin belkemiğini üç temel sav oluşturuyordu: çalışan sınıf insanları özgürleştirme "misyonu"na sahip evrensel bir sınıf değildi; birey bilinci sınıf bilincinin bir parçası değildi; yabancılaşma ve sıradüzen modern devlet ve endüstrinin içine işlediği için kapitalizmin yıkılması bu sorunların üstesinden gelmeyecekti.

Çalışan sınıfın rolünü sorgulayan bu iki müdahale de çok etkili oldu ve bu dönemde sosyalizmin geleneksel biçimlerinin kendileri de gitgide artan saldırılara maruz kaldı. Özellikle postmodernizm entelektüel sahnede yerini aldı ve sosyalizmin genelini ve Marksçılığın da bazı niteliklerini tehdit eder bir görünüm edindi. Sol 18. yüzyıl-

daki Aydınlanma'nın kendisine özgü siyasal biçimiyle aynı görüşte olmasa da, birçok sosyalist, Aydınlanma'nın akla ve anlayış ve ilerlemenin büyümesine dair varsayımlardan memnundu. Ancak, şimdi bütün bunların diğer sesleri bastıran bir modernleştirme projesinin parçası olduğu tartışmasıyla karşı karşıyaydılar. Postmodernizm yanlıları özellikle evrensel rasyonellik savları ve "gerçeklik" kavramını açıklamaya kalkışan yapısal kuramlar konusunda kuşkucuydu. Bu akımın temel figürlerinden biri olan Jean-François Lyotard'ın *Postmodern Durum*'da dile getirdiği gibi, yaklaşımın özü "üst-anlatılara yönelik kuşkuculuk"tu; bu üst-anlatıların erkin doğasını ve baskıcı olmayı maskelediği söylenmekteydi. Marksçılık da kesinlikle bu tür bir üst-anlatıydı ve sosyalizm de, daha genel anlamda, "Aydınlanma projesi" denen şeyle sıkı sıkıya ilişkiliydi.

Sosyalizmin sorunu, böylesi düşünce akımlarının bir tür algılanabilir toplumsal ya da kültürel görüngüye denk düşer gibi göründükleri için etkili olmalarıydı. Bu dönem, kadınların, gey ve lezbiyenlerin ve etnik azınlıkların çok çeşitli hareketlerinin birincil kuram ya da anlatı tarafından önerilen bir rolü üstlenmek yerine kendi "anlam"larını tanımlamanın önemini vurguladıkları bir kimlik siyaseti dönemiydi. Postmodernizm de kültürlerarası ilişkilerdeki diğer önemli eğilimlerle ilgileniyordu. Örneğin, Avrupa sosyalistleri dünyanın geri kalanını kapitalizm ve emperyalizmden kurtarmaya çalıştıklarını ileri sürebilirlerdi, ama kendileri de modernlik yanlısı bir perspektife bağlı kalmıyorlar mıydı? Kendileri de hem belirli bir gelişme kavramına hem de yerli sesleri bastıran bir yüksek Batı kültürü kavramına bağlı değiller miydi?

Bu karşı fikirler, bir bakıma, III. Bölüm'de incelenen temaların bir devamı niteliğindeydi. Ancak, bölünme henüz 1970'lerde bile algılanabilir düzeyde olsa da, aynı zamanda gelişmeye de yol açıyordu. 1980'lerde, kısmen, postmodernizmin ve kimlik siyasetinin sosyalist karşıtı bir biçim alma eğilimi gitgide arttığı için odak noktası değişti. Bu entelektüel tartışmaların Keynesçiliği beslemiş olan uluslararası siyaset ekonomisi radikal bir biçimde yeniden yapılandırılırken gerçekleşmesi belki daha da önemliydi. Postmodernizm yanlıları "gerçeklik" kavramından kuşku duysalar da, onların bakışı da özdeksel dünyadaki eğilimlerle uyum içindeydi. Bütün bu tartışmalar hâlâ çok yakın gibi görünebilir, ama başladıklarında çok önemli bazı olaylar henüz gerçekleşmemişti: Doğu Avrupa rejimlerinin çöküşü ve ardından da Sovyetler Birliği'nin dağılması.

Sovyet komünizminin çöküşü

Mikhail Gorbachev 1985'te Sovyet lideri olduğunda, kapitalist ülkelerdeki pek az sosyalist, Sovyet tarzı komünizmin daha iyisini yaratmak üzere çalışılması gereken bir model olduğuna inanmayı sürdürüyordu. Birçok Batılı komünist parti bile Moskova'dan uzaklaşmıştı. Sol'da yer alan birçok kişiye göre, 1968'de Çekoslovakya'daki Prag Baharı'nın Sovyetler önderliğinde ezilmesi, eşitlikle demokrasiyi bir araya getirecek, reformdan geçirilmiş bir komünizmin gerçek bir olasılık olabileceğine ilişkin zaten az olan bütün hayalleri yok etmişti. 1980 yazında, bazıları Polonya'daki Dayanışma hareketinin de bu ülkede sosya-

list bir demokrasiye yol açabileceğini umut etti, ama bu da kesinlikle komünist denetim dışında gerçekleşmiş olurdu. Her ne olursa olsun, Aralık 1981'de, Polonya'da Sovyet askerî müdahalesini önlemek için oluşturulan tuhaf yapılı askerî diktatörlük ve komünizm bileşkesi bu tür bir olasılığı ortadan kaldırdı ve o zamana kadar da birçok sosyalist zaten bu rejimlerden olumlu bir şey çıkabileceğini pek beklemiyordu. Yine de, Gorbachev'in yapıyı kurtarmak amacıyla reforma gitme yolunda umutsuzca çırpınışları nihayet temel değişiklik olasılığının var olabileceği umutlarını yeniden uyandırdı. Gorbachev'in başarısızlığının karmaşık nedenlerini burada tartışmaya olanak yok, ama bu başarısızlığın sosyalizmin kaderine yaptığı etki kesinlikle yoğun oldu.

Gorbachev'in Doğu Avrupalı uydu devletleri kendi yollarına gitme konusunda serbest bırakma kararı –bu kararı 1985'te planlamadığı kesindi– komünist rejimlerin çöküşünü hızlandırmada kesinlikle büyük öneme sahipti. Bu rejimler daima Sovyet erkine bağımlı olmuşlardı ve bu destek çekilmeden devrilemezlerdi. Ama rejimlerin 1989 ve 1990'da devrilmesi, aynı zamanda bunların hiçbirinin –Sovyet liderliği artık onların gerekli olmadığına karar verdiğinde– var olmalarını sağlayacak halk desteğine sahip olmadıklarını gösterdi. Aynı zamanda, Haziran 1989'da Çin rejiminin Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenci protestolarını bastırması da rejimin zalimliğini sergiledi ve bu rejimin de içeride meşruiyet taşımadığını gösterdi. Çöküş ve baskıyı içeren bu ikili örnek aynı zamanda demokrasiyi sosyalizmin ayrılmaz bir parçası olarak görenler için de güçlü örnekler oluşturdu. Giderek artan ve Aralık 1991'de

Gorbachev'in istifa etmesine ve nihayet Sovyetler Birliği ile Sovyet komünizminin çökmesine yol açan siyasal, ekonomik ve ulusal krizler tarihte bir dönemin sonunu getirdi.

Yukarıda da dile getirildiği gibi, sosyal demokrasi zaten buhrandaydı ve geleneksel sosyalistler de komünizmin çöküşü *öncesinde* kendilerine meydan okunduğunu düşünmekteydiler. Bazı sosyalistler şimdi de Sovyet bloğunun çökmesinin ya hiçbir değişiklik getirmediğini ya da Sovyet rejimiyle olan bağlarını ortadan kaldırarak sosyalizmi daha da güçlendirdiğini ileri sürmekteydi. O zamanki genel hava sosyalizm açısından daha olumlu olmuş olsaydı, bu sav bir anlam taşıyabilirdi, ama bu aşamada geç kalmış bir umuttu. *Avrupa'da Devrim Üzerine Düşünceler* (1990) adlı çalışmada, Ralf Dahrendorf, Doğu Avrupa'daki çöküşün önemine ilişkin erken bir yargıyla o zamanlarda egemen olan görüşü dile getiriyordu:

> Anlaşıldığı gibi, sosyalizm öldü ve değişik türevlerin hiçbiri de Stalincilik ve Brezhnevciliğin çifte karabasanından yeni uyanmış bir dünyada yeniden canlandırılamaz.

Dahrendorf'a göre, komünizm gelişmekte olan ülkelere özgü bir olguydu ve belirli bir ekonomik düzeye ulaşıldıktan sonra da sonuçta kendi kendisini yok etmekteydi; sosyal demokrasi ise, dizginlenmemiş bir kapitalizmin aşırılıklarını yumuşatarak, kendi kendisini gereksiz hale getirmişti. Vardığı sonuca göre, Marksçılığın tarihsel yasası tersine dönmüştü, çünkü kapitalizm sosyalizmin yerine geçmişti.

Bu görüş sosyalistler açısından büyük bir karşı görüşü temsil ediyordu. Dahası, hemen ardından Küba'da ge-

17. 10 Kasım 1989'da Alman vatandaşları Berlin Duvarı'na tırmanmaları için birbirlerine yardım ediyor. Duvarın yıkılması Sovyet bloğunda komünizmin çöküşünü simgeliyordu.

lişen ve II. Bölüm'de ele alınan krizin de gösterdiği gibi, çöküşün sonuçlarının ilk başta göründüğünden çok daha derin olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Benzer biçimde, ABD de hiçbir ciddi direnişle karşılaşmadan "yeni dünya düzeni"ni şekillendirme fırsatını yakalamış oldu. Bu, aynı zamanda, ABD'nin Sovyetler Birliği'yle rekabet ettiği dönemde olduğundan çok daha saldırgan bir tavırla küresel bir açık pazar stratejisi izlemesine olanak sağladı. Çin de alternatif bir dizgeye dayalı bir karşı çekim merkezi oluşturmaya çalışmaktansa uluslararası kapitalist ekonomiye dâhil olmayı seçtiğine göre, sosyalizmin hiçbir biçimi bu egemenliğe karşı koyabilmiş değildi. Bu da demektir ki bütün devletler, özellikle de gelişmekte olan ülkeler, pazar baskılarına Soğuk Savaş rekabeti döneminde olduğundan çok daha fazla maruz kalmaktalar. Bu da şu anda sosyalistlerin karşısındaki verili durum.

21. yüzyılda sosyalizm: krize tepkiler

Sosyalistler mevcut zorluklara çeşitli yollardan tepki verdiler. Entelektüel Marksçı solun önemli kişiliklerinden biri olan Perry Anderson'ın izlediği yörünge bu ruh halini örnekler. 1962'de *New Left Review* dergisinin başına getirildiğinde, Anderson, Marksçılığın özellikle de Kıta Avrupası'ndaki yeni akımları konusunda coşku doluydu ve çağdaş Yeni Sol'un iyimserliğini ifade ediyordu. 2000'de "Renewal"* başlığını taşıyan ama pekâlâ "Sosyalizm İçin

* Yenileme.

Ölüm Duası" adını da taşıyabilecek olan bir makale yayımladı ve bu makalede şu fikirleri dile getirdi:

> İdeolojik açıdan, şu anki durumun yeniliği tarihsel görüş içinde ön plana çıkmakta. Şu şekilde açıklanabilir. Reform Hareketi'nden beridir ilk kez artık Batı'nın düşünce dünyasında hiçbir önemli muhalefet –yani, dizgesel rakip görüşler– bulunmuyor; dünya boyutunda neredeyse hiç yok gibi. (...) Uygulanması karşısında ne tür sınırlamalar durursa dursun, neo-liberalizm bir prensipler dizisi olarak dünya ölçeğinde ve hiç bölünmeden hükmetmekte: dünya tarihinin en başarılı ideolojisi.

Anderson, Sağ'ın dünyaya ilişkin akıcı bir görüşü olduğunda ısrar ederek Sol'da bunun bir dengi olmadığını söyleyip ekliyordu:

> Bu entelektüel avantaj dengesi, Batı'da derin bir ekonomik kriz gerçekleşmediği sürece muhtemelen istikrarlı kalacak olan siyasal güçler ilişkisinde bir değişiklik olmadıkça, büyük ölçüde değişecek gibi görünmüyor. İki savaş arasındaki boyutlara yakın bir çöküş şu anki uzlaşmanın parametrelerini bozmaya yeter.

Fakat bu gibi felaket kâhinleri en entelektüel, ciddi ve rasyonel terimlerle anlattıklarında bile gerçekliği basite indirgerler. Karamsarlık normal olarak geçmişin altın çağının mitine dayanır. Kesin olan şu ki, Batı'da Sovyet bloğunun varlığı ile Keynesçi yönetim siyasalarının varlığı hem komünizm hem de sosyal demokrasiye biraz güç ka-

zandırdı. Ama bu nedenle de sosyalizmin bir bütün olarak 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında iyi durumda olduğu ileri sürülemez, çünkü bu şunu demektir: o zamanlar var olan modeller doktrinin özünü içermekteydi ve sonradan yapılan iyileştirmeler hiç de önemli sayılmaz. Anderson, feministlerin ve ekoloji yanlılarının gelişmiş dünyada sağladıkları kazanımları "son otuz yılda bu toplumlardaki en önemli insani ilerleme unsurları" sayar, ama bu gelişme genelde hâkim olan kasvetli havayı dağıtmaya yaramayan bir ayrıntıdan öte bir şey değildir. Sosyalistler bazen "aklın karamsarlığı ve iradenin iyimserliği" sloganını kullanırlar, ama Ralph Miliband 1985'te *New Left Review*'un 25. yıl sayısında bunu eleştiriyordu:

> Çünkü bu slogan bize, aklın, hiçbir şeyin olması gerektiği biçimde yürümeyeceğini, yenilginin başarıdan daha

18. İngiliz hükümetini gelişmekte olan ülkelerin borç yükünü silmeye ikna etmek için düzenlenen 2000 yılı protestolarından bir an.

19. 2000 yılında Washington'daki IMF-Dünya Bankası toplantısında göstericiler. Kapitalizm ve eşitsizlik karşıtı protestolar devam ediyor.

olası göründüğünü, sömürü ve tahakkümden kurtulmuş bir toplumsal düzenin muhtemelen hayal olduğunu dikte ettiğini söyler; bu slogana göre, bizler, yine de, tüm olanaksızlıklara karşın, direngen bir umutsuzluk içinde o hedef için çabalamalıyız. Romantik 'pathos'tan doğmuş "asil" bir slogan, ama inandırıcılık erdeminden bile yoksun; çünkü eğer aklımız bize girişimin beyhude, umutsuz, yenilgiye mahkûm olduğunu söylüyorsa, eni konu mücadele de olmayacaktır...

Anderson'ın durumunda "iradenin iyimserliği" diye bir şeyin var olduğu bile açık değildir ve Anderson'ın kendisine özgü gerçekçilik biçimi yenilgi karşısında teslimiyet anlamını taşır. Kapitalist dizgenin ayrılmaz parçaları olan eşitsizlik ile adaletsizliğin daima protesto hareketlerine ve muhalefete neden olacağı ve bunların da nirvanaya giden yolu olmasa bile ilerleme unsurlarını içerecekleri biçimindeki sosyalist inançla bu görüşü bağdaştırmak zor.

Siyasal anadamar kaynaklı ikinci bir tepki, Tony Giddens tarafından önerilen bir "üçüncü yol"u tanımlama çabası oldu. Giddens'a göre üçüncü yol:

> (...) sosyal demokrasiyi son yirmi ya da otuz yılda temelden değişen bir dünyaya uyarlamayı amaçlayan bir düşünce ve siyasa oluşturma çerçevesidir. Hem eski sosyal demokrasiyi hem de neoliberalizmi aşma çabası olması açısından bir üçüncü yoldur.

Bunun temelinde geleneksel sosyalizmin saygınlığını yitirdiği ama hedeflerinin "modernizasyon" yoluyla ileri götürülebileceği savı yatmaktaydı. Ancak, Yeni İşçi Partisi siyasaları bir yana, fikirler yakından incelendiğinde bu kaymanın sosyalizmden kopmayı temsil ettiği görülür. Bu görüş sosyal demokrat partilerin çoğunun (Fransız Sosyalist Partisi kısmen istisna olacak şekilde) ilgisini kesinlikle çektiyse de, kökleri İngiliz deneyimindedir, çünkü neo-liberalizmin etkisi burada başka yerlerde olduğundan daha büyük oldu. Thatcher'ın reformlarının gemi azıya aldığı ve İşçi Partisi'nin de birbiri ardına dört genel seçim kaybettiği 1992'ye gelindiğinde, konuyu yoğun bir biçimde yeniden

düşünmenin gerekli olduğu ortaya çıktı. Bu tür koşullarda "toplum" kavramını kamusal iyelikten ziyade hizmet sağlamaya ağırlık vermeyle bağdaştırma çabası destek için yeni bir temel oluşturdu. Ancak, gerçek vurgu emek esnekliği, bireysel tercihler ve hem özel sermaye hem de özel sektör değerlerinin kamu sektörüne aktarılması üstünde yoğunlaştı. Değişiklik, hedefler ve standartlar yoluyla temin edilir ve bu da siyasaya dönük yönetsel bir yaklaşımı işaret eder. Buna yoksulluğu azaltma çabasının eşlik ettiği kesindir, ama, görünüşe bakılırsa, Yeni Siyasa ile bir ölçüde Avrupa sosyal demokrasisinin geneli mevcut zorluklar karşısında sosyalizmi modernize etmek yerine liberalizme kayarak tepki veriyor.

Zorluklara verilen bir üçüncü tepki sosyalizmle uyumlu fikirlerin sosyalizme hiçbir göndermede bulunmadan dile getirilebileceği çerçevelere sığınmak oldu. İnsan haklarına, vatandaşlığa, kozmopolitizme, demokrasiye ve küresel yönetime (ya da yönetişime) dönük yeni yaklaşımlar moda oldu. Temelde liberal olan bu fikirleri daha radikal bir istikamete yönlendirmek sayesinde sosyalist bir çerçeveye açıkça değinmeksizin solcu bir perspektif sunmak olanaklı hale geldi. Böylece, bu kavramlardan her birinin, tam anlamıyla vücut bulabilmesi için, ekonomik, toplumsal, kolektif ve bazen de ekolojik boyutları içermeleri gerektiği ileri sürüldü. Bu yolla, sosyalizm unsurları –anılmalarına gerek kalmaksızın– kuramlar ve öneriler içine yerleştirilebilirdi. Bu tür bir yaklaşımın kesin avantajları vardır, çünkü belirli bir sosyalist perspektif içine çekilemeyecek olanların entelektüel ve siyasal desteğini kazanma olasılığını taşır. Aynı zamanda, tüm cephelerde kazanmaya çalışmaksızın tek bir

alanda gelişmelerin güvenceye alınabileceği anlamına gelir. Ancak, bazı önemli dezavantajları da bulunmaktadır ve bunlar insan hakları kavramıyla ilişkisi açısından ortaya konabilir.

İnsan haklarının öneminin ve bence savunulmasının ve genişletilmesinin sosyalizmin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülmesi gerektiğine kuşku yok. Bu her zaman böyle olsaydı, kendilerini sosyalist sayan kişilerin hedefe giden her yol geçerlidir diyerek Stalin'in suçlarını haklı görmeleri çok daha zorlaşırdı. Ancak, bu, insan hakları kavramının –sosyo-ekonomik ve kolektif haklar eklendiğinde bile– sosyalizmin yerine geçecek bir şey olduğunu ileri sürmekle aynı şey değildir.

I. Bölüm'de sosyalizmin çıkış noktasının kapitalizmin eleştirilmesi ile dayanışma ve işbirliği değerlerine dayanan eşitlikçi bir toplumun yaratılması hedefi olduğu dile getirildi. Bu, bütüncül ve kendi kendisine yeten ve her şeyi açıklar gibi görünen bir doktrinin kabul edilmesi anlamına gelmez; bu, bir dünya görüşünü tanımlamaya yardımcı olan bazı bağlantılı değerleri, kuramları ve uygulamaları işaret eder. Vardıkları hükümleri geniş bir insan hakları kavramından türetenlerin sosyalistlerle tamamen aynı sonuçlara varmaları da olasıdır. Ancak, bu durumda da bu kişilerin konumu, insan haklarını sivil ve siyasal alanlarla sınırlandırmaya eğilimli kuramcılar tarafından tartışılacaktır. Bu da geleneksel ideolojik farklılıkların insan hakları söylemi kullanılarak aşılamayacağını gösterir. Vatandaşlık, kozmopolitizm, demokrasi ve küresel yönetim kavramları da dikkate alınırsa benzer sonuçlara ulaşılır. Bu nedenle, ben sosyalistlerin kendi doktrinlerini koru-

malarını ve bu doktrinin münferit fikirler halinde dağılıp gitmesine izin vermemelerini öneriyorum.

Son bir tipik tepki de saygınlığını yitirenin sosyalizmin kendisi değil, onun başat biçimleri olduğunu ileri sürmeye yöneliktir. Sosyal demokrasi ile komünizmi (ya da "Stalinciliği") daima ihanet olarak gören Trotsky yanlıları, bu nedenle, Marksçılık, Lenincilik ve Trotskycilik bir araya getirilirse geleceğin parlak olacağına kesinlikle emin olmayı sürdürmekteler. Ancak, bu sav 70 yılı aşkın bir süredir inanılırlığına yeterli sayıda insanı ikna edemeden dile geliyor ve bence demokrasi hakkında bu savın önüne de geçen bazı temel tartışmalar bulunmakta (aşağıda ele alındığı gibi). Başkaları da sosyalizmin ilk baştaki geleneklerine –ütopyacılık, lonca sosyalizmi, yerellik– dönüş yapma eğiliminde olduğunu ve sorunun bu değişkenlerden bir ya da daha fazlasının kenara itilmesi olduğunu ileri sürmekteler. Burada kastedilen, sosyalizmin yeniden toparlanmasının sahnede boy gösteren bu fikirlere dayandığı. Bu tür geleneklerin günümüzde sosyalizmin geleceğine katkıda bulunabilecek başat kişilerin değerli eleştirilerini içerdiklerine katılıyorum, fakat bunlardan herhangi birinin gelecekteki başarının anahtarını elinde bulundurduğundan da kuşkuluyum.

Sosyalist fikirlerin geçerliliği

Şu halde, sosyalistler mevcut duruma uygun bir biçimde nasıl tepki verebilir? Başlangıç noktası olarak, zorlukların öncelikle entelektüel düzeyde olmadığı kabullenilebilir. Sosyalist görüşlere sempati duyan zengin bireyler

her zaman olmuştur; ancak, sosyalist doktrine genellikle çıkarları sosyalizm yüzünden tehdit altında olan ve sahip oldukları güç yoluyla da onu yok etmeye çalışacak olan imtiyazlı gruplar direniş gösterecektir. Sosyalizmin fikirlerinin saygınlığını silme çabası bu uzlaşmazlığın bir yönü, ama bu kampanyanın bariz başarısı –belki de ideolojik saldırının kendisinden çok– bir önceki altbaşlıkta değinilen ekonomik ve siyasal değişikliklere dayanmakta. Benzer biçimde, yeniden canlanma olasılığı da yalnızca entelektüel kapasitesine bağlı değil, çünkü görüşleri ne kadar güçlü olursa olsun mevcut durumdan çıkar sağlayanlardan direniş görecektir. Yine de, ortada bir fikirler savaşı var ve inisiyatifi ele geçirmek istiyorlarsa sosyalistlerin sıradan insanları kazanmaları gerekmekte. Sosyalizmin bu ikna görevinde önemli bir unsur da doktrinin temel yönlerinin hâlâ geçerli olduğunu göstermek.

Günümüzde eğilim, devletlerin içindeki ve devletler arasındaki eşitsizlikleri artıran kapitalizmin daha az denetimli bir biçimine doğru yol alıyor. İleri kapitalist devletler içindeki eşitsizlik –20. yüzyılın ortalarında marjinal düzeyde azalmıştı– özellikle de ABD ve Birleşik Krallık'ta 1970'ler ve 1990'lar arasında hızla arttı. Kapitalist dünyada varlıklıların sağlık, uzun yaşam beklentisi, eğitim olanakları, seyahat ve mesleki memnuniyet açısından yaşam şansları yoksullarınkinden çok daha fazla. Ancak, nesillerarası toplumsal hareketlilik çok sınırlı; zira, en üstteki toplumsal sınıflarda doğanların aşağı katmanların önüne çektiği set, en üst tabakadaki pozisyonların çoktan tutulduğunu gösteriyor. Örneğin, 2001'de elde edilen verilere göre, Birleşik Krallık'ta köken olarak en üst sınıfa ait

olan erkeklerin oğullarının % 46'sı bu toplumsal konumda kaldı ve yalnızca % 6'sı en alt toplumsal sınıfa indi. Öte yandan, en alt toplumsal sınıfta bulunan erkeklerin % 38'i orada kalırken yalnızca % 9'u yukarılardaki toplumsal konumlara yükseldi. Toplumsal hareketliliğe ilişkin görece yüksek oranların daha düşük gelir eşitsizlikleriyle ilişkili olduğuna yönelik kanıtlar mevcut olduğu için, 1979 ile 1988-9 arasında reel gelir temelindeki eşitsizliğin Birleşik Krallık'ta hızla artması ve alt kademede yer alanların gelirleri % 6 artarken üst kademedeki ilk % 10 içinde yer alanların gelirlerinin % 82 artmış olması da dikkate değer. İşçi Partisi hükümeti döneminde en yoksulların göreli konumunda bir iyileşme gerçekleşti, ama toplumdaki bütünsel eşitsizlik en üsttekilerin % 1'inin varsıllığında yükseliş yaşandığı için arttı. Bu tür bir eşitsizlik bireyler arasında bir kural olmayıp yapıların temelinde yer almaktadır: belirli bir yeteneğe, kararlılığa ya da şansa sahip bazı bireylerin mütevazı altyapılarına karşın yükselebilmeleri, ezici çoğunluğun bunu gerçekleştiremediği gerçeğini etkilemez. Elbette, yapının bir yeteneğe göre konum belirleme dizgesi olarak algılanması, onun meşruiyeti açısından işlevsel niteliktedir, ama bu da onun temelini değiştirmez. Benzer biçimde, yoksul insanların belirli açılardan atalarının yapabildiğinden daha fazlasına sahip olması gerçeği yoksulluk ile eşitsizliğin gelişmiş kapitalizm içinde artık temel sorunlar olmadıkları inancını desteklemeye yardımcı olabilir; ancak yoksulluğun tarihsel standartlara göre değil, çağdaş toplumun varsıllığı açısından ölçülmesi gerekir.

Dünyanın varsıl ve yoksul ülkeleri arasındaki yapısal eşitsizlik kesinlikle kapitalist çekirdek içindekinden çok

daha büyük. Zamana yayılan güvenilir ve kıyaslamalı verileri derlemek zor, ama 2003'te yayımlanan BM yıllık insani gelişim raporu 1990'larda 54 ülkede ortalama gelir düşüklüğü yaşandığını ve 21 ülkede de (gelir, uzun yaşam beklentisi ve okuryazarlık bir araya getirtildiğinde) insani gelişim açısından kesin bir düşüş yaşandığını gösterdi; bir önceki onyılda böyle bir düşüş gösteren ülke sayısı yalnızca 4'tü. Bu durumda, elbette, dünyanın büyük bölümünde var olan yoksulluk mutlak yoksulluktur – gıda, içme suyu, temel hijyen, sağlık hizmeti ve eğitimden söz edilemez. Bu arada, dünya nüfusunun en varsıl % 1'i günümüzde en yoksul % 57'si kadar gelir elde etmekte; Amerika'nın en varsıl 25 milyon kişisinin geliri de dünyanın yaklaşık 2 milyar en yoksul kişisinin gelirine denk. Bu küresel eşitsizlik sorunu zengin ülkelerin içindeki varsıllarla yoksullar arasındaki eşitsizlikten daha ivedi görünebilir, ancak bir eşitsizlik biçimini diğeriyle kıyaslamak yanıltıcı olur. Zengin bir ülkede sürdürülen yoksul bir yaşam her anlamda tahrip edicidir ve en yoksul ülkelerdeki insanların çektiklerinin daha büyük olduğunu bilmek de pek az rahatlatıcıdır. Dahası, eşitliğe değer verilen toplumların sorunun küresel boyutlarını kavramaları, eşitliğe değer verilmeyen toplumlarda olduğundan daha olasıdır. İsveç'in yoksul ülkelerin gelişmesine *per capita* sağladığı katkının ABD'den hep çok daha fazla olması bir rastlantı değildir.

İstatistiksel veriler toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin ölçülebilir göstergelerine ilişkin somut kanıtlar sağlamakta. Ancak, sosyalistler konumlarını asla bu boyutla sınırlı tutmayıp eşitsizliği insan gelişimi olanaklarını çokça düzensiz ve rasgele bir biçimde dağıttığı için de lanet-

liyor. İstatistiklerin ardında eşitsiz güç ile entelektüel ve sanatsal yaratıcılık ve kişisel tatmin olanaklarının eşitsiz olanaklarının adaletsizliği de yatmakta. Ama kapitalizme yönelik sosyalist eleştirinin bu yönünün değişmeden kalan geçerliliği belli ki yeterince fark edilmiyor. Genelde, insanlar yoksulluk ile eşitsizliğin kitlesel bir boyutta var olduğunu bilmekteler, ama bu onları sosyalist yapmaz. Bunun nedenleri karmaşık ve buna birçoklarının suçun kapitalizmde olduğuna inanmamaları da eklenebilir. Eğer bu böyleyse, 21. yüzyılda sosyalizmin görevlerinden biri kapitalizmin yoksulluk ve eşitsizlikten ne ölçüde sorumlu olduğunu ve sağlayabileceği çözümlerin de neden yalnızca kısmi çözümler olabileceğini sergilemektir. Ancak, bu da hemen değere ilişkin sorulara yol açıyor.

İnsanlar eşitsizliğin kapitalizmin özünde olduğuna inansalar bile, bu onları sosyalist sonuçlara doğru yönlendirmeyecektir. Genelde, yoksulluk konusunu anlatabilmek eşitsizliği anlatmaktan çok daha kolaydır. En varsıl ve en kudretli şirket yöneticileri bile, hiç kuşkusuz, açlık çeken insanların resimleri karşısında derinden etkilenmekte ve bu tür bir yoksulluğa izin verilmemesi gerektiğini kabul etmektedir. Ancak, eşitliği bir değer olarak kabullenmeleri pek olası değildir. Bunun yerine, eşitsizliğin insanlık durumunun kaçınılmaz bir parçası olduğunu, ilerlemenin fazladan yeteneğe, enerjiye ve hevese sahip olanları ödüllendirmeye dayandığını ileri süreceklerdir. Sosyalistler çok varlıklı ve kudretli olanların böyle düşüneceğini varsaysa da, nüfusun çoğunluğunun eşitliğin yanında olduğunu umabilir. Ama bu noktada da sosyalizmi büyük bir mücadele beklemekte, çünkü bu değerin geniş ölçüde kabul

gördüğüne ilişkin fazla bir belirti yok; oysa ABD'ye oranla Avrupa'da devletin düşük ücretli olanlara destek sağlamak için müdahale hakkı olduğuna dair daha güçlü bir inanç mevcut.

Ancak, eşitlik kavramının sosyalizm içinde temel değer olarak kalması gerektiği de kesin. Harold Laski (1893-1950) bu konuyu az ve öz bir biçimde dile getirir ve kendisinin büyük olanaklara sahip olarak doğduğunu belirterek insanlara ebeveynlerini seçerken çok dikkatli olmalarını önerirdi! Laski, kendi üslubunca, yaşamda fırsatların üleştirilmesinin doğum koşullarına bağlı olarak meşrulaştırılamayacağını belirtmekteydi. Birçokları bu tür sorunların "fırsat eşitliği" yaratılarak halledilebileceğini ileri sürecektir. Ancak, Zygmunt Bauman'ın belirttiği gibi:

> "Fırsat eşitliği", aslında, eşitsizlikten en iyi durumu yaratmak için eşit şans demektir; aslında, göndermede bulunduğu toplumsal ortam eşitsizlik temeline göre yapılandırılmamışsa, fırsat eşitliği boş bir kavramdır. Böylece, bu kavramın kullanılması, bir bakıma, sosyalizmin yok etmeye kararlı olduğu şeyi kutsallaştırır ve kalıcı bir durum kabul eder.

İnsanlar arasındaki tam eşitlik, elbette, asla elde edilmeyecek. İnsanlar yetenekleri, enerjileri, ilgi alanları, güçleri ve buna benzer nitelikleri açısından farklı. *Gotha Programının Eleştirisi* (1875) içinde Marx bireylerin eşit olmadıklarını kabul eder, çünkü "eşit olsalardı farklı bireyler olmazlardı". Ancak, sosyalizmin temel değerlerinden olan eşitlik bu gerçekleştirilemez hedefi kastetmez. Bunun ye-

rine, iyi bir yaşam olanaklarının ve yaşam şanslarının toplumsal, ekonomik ve siyasal güçten kaynaklanan yapısal eşitsizlikler tarafından dağıtılmadığı bir toplum yaratma hayalini kasteder. Elbette, bu bile oldukça hırslı bir hedef, ama toplumları değerlendirip eleştirmek ve daha eşit olmaları yolunda uyarmak için kullanılabilir. Kapitalizm açısından, bu hedef, "fırsat eşitliği"nin etkin emek pazarı siyasalarının kazanç dizgeleriyle bir arada tutulması sayesinde güvenceye alınabileceğini varsaymak yerine iyelik imtiyazlarının önüne kalıcı engeller çıkarılmasını içerir. Benzer biçimde, dünya boyutunda, sosyalistler daha yoksul ülkeler ve gruplar için somut kazançlar sağlayan ticaret ve gelişme siyasalarını tartışmaya devam edecekler.

Sosyalizmi eleştirenler eşitliğe bağlılığı da kötülemekte ve bunun eski Sovyetler Birliği ile bağlantılı sıkıcı, tektip yapıya neden olacağını ileri sürüyorlar. Ama standardizasyon bir gereksinim olmaktan çok bir tercih meselesidir ve, I. Bölüm'de tartışıldığı gibi, ilk sosyalistlerden biri olan Étienne Cabet tarafından bir ütopya olduğu gerekçesiyle övülmekteydi. Eğer eşitliğin böylesi bir tezahürü önceden algılanabiliyorsa, tektipliği reddeden bir kavram da algılanabilir. 21. yüzyılda, sosyalistlerin yeni sosyal hareketlere bakarak eşitliğin çeşitlilik ve farklılığı kabullenmesi gerektiğini öğrenmiş olmaları gerekir.

Sosyalizmin diğer temel değerleri olan işbirliği ve toplumsal dayanışma da ileri kapitalist ülkelerde zorluklarla karşılaşmakta. Bunun nedeni, hem bu toplumlarda bireysellik ve rekabete yapılan vurgu, hem de "toplumsal dayanışma" gibi kavramların olumsuz çağrışımlar yapabilmesi. Özellikle alternatif bir mesajı iletmeye çalışan kurumlar

düşme eğilimine girdiği için, bireysel tutkular kapitalizm içinde nüfusların benimser hale geldiği temel bir değer oldu. Genel kültürel değerler bireyselciliği teşvik ederken, sosyalistlerin işbirliğini ve toplumsal dayanışmayı savunması çok daha zorlaştı. Bu terimler bugün belki de topluluk halinde yaşamayı ve toplumsal görevin püriten bir biçimini akla getirmekte. Daha da kötüsü, bu terimler otoriter rejimlerde olduğu gibi *zorla* işbirliği kavramını bile çağrıştırabilir.

Aynı zamanda, kapitalist toplumlardaki pek çok insanın toplumsal dayanışmanın ya da topluluğun eksikliğinden pişmanlık duydukları da kesindir. Birçokları bir zamanlar paylaşılan değerlerin daha önemli olduklarına inanmakta ve suç, uyuşturucu, şiddet, ilişkilerin sürekli bozulması gibi olguların çağdaş yaşamdaki aşırı bireyselcilikle ilişkisi olabileceğini düşünmekteler. Ama, bu, geleneksel değerlerin yeniden oluşturulmasını isteyen siyasal Sağ'ın da konusu olabilir. En beteri de, toplumsal çöküş ile eskinin topluluk duygusunun yok oluşuna göçmenler ile sığınmacıların neden oldukları ileri sürülerek, buna ırkçılık ve yabancı düşmanlığı da eklenebilir. Daha az aşırı biçimlerde, bireyselliğe karşı savunulan topluluk kavramı genellikle ulusçuluk biçimine bürünür.

Bu nedenle, bu konu sosyalistler için tehlikeli bir saha halini almakta. Sosyalistler, elbette, kanıt da göstererek, sosyalizmin bazı biçimlerinin komünü ve işbirliği içinde yaşamayı/çalışmayı daima değerli saydıysa da bunun bütün sosyalizm biçimleri için asla doğru olmadığını ve gelecekte de model olmasının gerekmediğini ileri sürebilirler. Ve yine, sosyalistler birey ile topluluk arasında var olduğu öne

sürülen antitezin yanlış olduğunda ve işbirliğinin bireyin kendi değerlerinin bilincine varmasının bir yolu olduğu kadar kendi başına da bir değer olduğuna daima inandıklarında ısrar edebilirler. Bunun yoldaşlık kavramına güçlü bir inançla bağdaştırıldığı kesin; Marx *İktisadi ve Felsefi Elyazmaları* (1844) içinde Fransız işçilerden söz ederken bunu dile getirir:

> Komünist zanaatkârlar birleştiklerinde, önceleri amaçları propaganda, program gibi şeylerdi. Ama, aynı zamanda, birleşerek yeni bir gereksinimi ortaya koydular, toplum gereksinimini; böylece araç gibi görünen şey amaç haline gelir. (...) Sigara içmek, içki içmek, yemek vs. artık insanları bir arada tutmanın yolları değil. (...) Toplum, örgüt, sohbet, bunlar yeterlidir; insanların kardeşliği onlar için artık yalnızca bir terim değil, bir gerçektir ve insanoğlunun asaleti çalışmaktan sertleşmiş yüzlerinde parıldar.

Bu romantik bir görüş olabilir ama önemli bir fikri barındırmaktadır: işbirliği bir topluluk hissine ve bireysel eylem yoluyla gerçekleştirilemeyecek hedefleri başarmaya yönelik paylaşılmış bir amaca götürür. Bu gönüllü işbirliği anlamına gelse de toplumsal dayanışma kavramında zorunluluk unsurlarının da olabileceğini kabul etmek gerekir. Çünkü bu görüş herhangi bir toplum tarafından yaratılan toplam servetin kolektif amaçlara ya da kamunun yararına, örneğin sağlık ve eğitime adanmasını öngörür. Sosyalistler bu unsurun olabildiğince geniş olmasını isteyecektir, ama buna da kapitalist mantığın temelinde yer

alan bazı nedenlerle karşı durulacaktır: örneğin, en üretken kişilerin serveti ellerinde tutmaları gerektiğini, çünkü onu kazandıklarını ya da toplumsal yeniden paylaşımın girişimde bulunma şevklerini baltalayıp tembelleri ödüllendirdiğini söyleyeceklerdir. Bu görüş son yıllarda neo-liberal ideoloji tarafından beslenmekte olan bireysel öz-çıkar kavramına da karşı durmakta; bu kavram şu türden davranışları teşvik eder: "Benim çocuğum yoksa benim vergimle kreş yapılsın diye neden para ödeyeyim?" Toplumsal dayanışma kavramı çoğu Avrupa ülkesinde –ve özellikle de İskandinavya'da– ABD'de olduğundan daha güçlü bir biçimde yaşıyor, ama son yıllarda buna karşı da gitgide artan hamleler söz konusu.

Dersler ve beklentiler

Nasıl ki kapitalizmin eleştirisi ve eşitlik, işbirliği ve toplumsal dayanışma değerleri sosyalizm açısından temel nitelikteyse, sosyalizme 20. yüzyıl deneyiminin ışığı altında bakmak da ayrıca gereklidir. Hangi dersler alınmalıydı?

Birincisi, geleceğin sosyalizmi hem örgütleri hem de işlettiği daha geniş kurumlar açısından kesinlikle demokratik olmalı. Daha önce de belirtildiği gibi, sosyalist düşüncede eşitlik kavramı asla yalnızca özdeksel kaynaklarla ilişkili olmayıp erk ilişkilerine de göndermede bulunmuştur. Hem sosyalistlerin ileri kapitalist toplumların demokratikleşmesine yaptıkları olumlu katkılar, hem de komünist diktatörlüklerin oluşturduğu olumsuz deneyimler, anarşistlerin siyasal bir hareketin yaratmayı amaçladığı toplu-

mu önce tahayyül etmesi gerektiği biçimindeki görüşlerini onaylar niteliktedir. Ancak, bu tür bir sorumluluğu ifade etmek onu somutlaştırmaktan çok daha kolaydır.

Nasıl ki sosyalizm demokrasiyi kabul ediyorsa, bu da çok partili bir dizgeyi içerecektir. Bu partilerden biri ya da birkaçı sosyalist siyasaları tanıtmak ve uygulamak için araç olarak tercih edilecektir çünkü, kendilerine yönelik bütün eleştirilere karşın, partiler değişim için vazgeçilmez etmenler olmayı sürdürürler. Ancak, bu, siyasal etkinliği bu partilerle ya da yerleşik kurumsal kanallarla sınırlı tutmayı içermez. Toplumsal hareketler tek bir konu çevresinde dönen kampanyaların ne kadar etkili olduklarını gösterdiler ve doğrudan eylemin çeşitli türleri de uzun süreli demokratik meşruiyete sahipti. Benzer şekilde, sendikalar çalışan insanların çıkarlarının savunulması ve artırılması için önemli araçlardır; İsveç'te sosyal demokrasinin göreli esnekliği sendika üyeliğinin bu ülkede özellikle yüksek olması gerçeğiyle bağlantılıdır. Bütün bunlar göstermektedir ki, 21. yüzyılda sosyalist bir demokrasi kavramı hem temsilci hem de daha katılımcı geleneklerin özelliklerini içermeyi amaçlayacaktır.

Ancak, demokratik sorumluluk Sağ kanat güçlerin Sol'u yenmek için her türlü ifade biçimini kullanmaya hazırlıklı oldukları bir durumda bir parça yavan kaçacaktır. Bu, elbette, yalnızca yerel diktatörler için geçerli değildir, çünkü bu rejimlerin birçoğu Batılı güçler tarafından ayakta tutulmaktadır. Bazen devrimcilerin demokrasiyi yapılandırma istekleri bile onlara karşı kullanılabilir. Örneğin, 1980'lerde, Nikaragua'da Sandinista rejimine karşı paramiliter güçleri silahlandırmakta olan Amerikan yöne-

timi aynı anda, alay edercesine, bu hükümeti yönetimdeki gücünü sınaması için seçimlere gitmeye davet ediyordu. Ancak, o zamanlar Sandinistaların seçim stratejilerine verdikleri öncelik köylü destekçileriyle ilişkilerini zayıflatırken ABD ekonominin dengelerini bozmaya ve ölüm mangalarını desteklemeye devam etti. Bu koşullarda Sandinistalar 1990'da seçimleri kaybetti. Demokrasinin sosyalizmin ayrılmaz bir parçası olması gerektiği görüşü, kapitalist demokrasilerin vaat ettiklerini çoğu zaman uygulamayı başaramadıkları bir uluslararası bağlam içinde gerçekleştirilmelidir.

20. yüzyıl deneyimlerinden çıkarılacak ikinci bir ders, sosyalistlerin hâlâ uygulanabilir ekonomik stratejiler geliştirmeleri gerektiğidir. II. Bölüm'de görüldüğü gibi, hem Küba hem de İsveç'te toplumsal ilerlemelerin ekonomik başarılar tarafından desteklenmesi gerekti ve ekonomi teklediğinde bunlar da tehlikeye girdi. Müdahaleci toplumsal siyasaların ekonomik performans için yararlı olduğu zamanlar olmadı değil; ama 20 yüzyılın son bölümünde ABD modeli kapitalizm Keynes'in 1925'te verdiği bir dersi öğrenmişe benziyordu:

> Eğer (...) sonuçta kapitalizm (...) komünizmi yenecekse, ekonomik açıdan daha verimli olması yeterli değildir – kat kat daha verimli olmalıdır.

Elbette, sosyalistler de kapitalizmin başarısızlığa uğradığını, çünkü belirli aralıklarla gelen "patlama" ve "çöküş" dönemlerinden asla kurtulamadığını ve hem israfçı hem de yozlaşmış olduğunu söyleyerek yanıt verebilirler. Bir

önceki bölümde ekoloji konulu tartışmanın da gösterdiği gibi, ekonomik başarıyı değerlendirmenin birçok yolu bulunmakta ve Keynes verimlilik tanımına sürdürülebilirliği eklemedi. Ancak, kendi terimleriyle, kapitalizm onun belirlediği hedefi başarmışa benziyordu.

Merkezî açıdan planlanan dizgelere yönelik kapitalist eleştirilerden bazıları abartılıdır çünkü bu dizgeler hem ekonomik gelişme alanında hem de yaratılmış olan servetin yeniden paylaşımı alanında bazı başarılar kaydettiler. II. Bölüm'deki Küba konusu planlama mekanizmaları yoluyla sağlık, eğitim ve kırsal-kentsel ilişkiler açısından büyük gelişmeleri göstermekteydi. Ancak, gelişmenin belirli bir aşamasında, merkezî planlama yenilikleri sekteye uğrattı ve verimsizlik ile yolsuzluğu doğurdu; muhtemelen de sorunlar kavramın kendisinin kuramsal yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bir zamanlar birçokları Yugoslavların bölgesel düzeyde kendi kendini yönetme dizgesinin merkezî açıdan planlanmış ekonomiye tutarlı bir alternatif olabileceğine inanıyordu, ama bugün bu da şiddetle eleştirilmekte. Çin'de (ve bir ölçüde Vietnam'da) yakın zamanlardaki çok hızlı büyüme oranları kapitalist pazarın denetimli bir biçimde ülkeye girişine dayandığına göre, şu anda hiçbir olumlu sosyalist ekonomi modeli yok demektir.

Merkezî temelde planlanan ekonomilerin göreli başarısızlığı, Keynesçiliğin yıpranması ve özel sektörün elindeki kuruluşları kamu denetimine almanın bariz biçimde uygulanabilirlik taşımamasından ötürü, 1980'lerden itibaren birçok sosyalist, planları ve pazarları birleştirmenin alternatif yollarını aramaya başladı. Tartışma Alec Nove tarafından 1983'te *The Economics of Feasible Socialism* ile

başlatıldı ve birçok çeşitlemeyle birlikte büyük ilgi çekti; bunlardan bazıları daha çok plana yönelirken bazıları da daha çok pazara yönelmekteydi. Buna bir de kooperatifler de dâhil olmak üzere iyelik, merkezî olmayan kamusal iyelik ve hem özel hem de kamu sermayesine sahip karma şirketlerin çeşitli tezahürlerine gösterilen ilgi eklendi. Diğer bir plan da girişimlere büyüme ve yenilenme potansiyeli sağlamak için devletin satın alma gücünün kullanılması oldu. Bu tartışmalardan bazıları III. Bölüm'de tartışılan ekolojik hedeflere ulaşmak için sürdürülebilirlik fikrini de içermekteydi. Bu fikirlerden birçoğu teşvik edici yönlere sahip, ama bu tür planlara destek kazanmak gibi pratik sorunlar dışında, çözümlenmesi gereken birçok kuramsal mesele var. Görünüşe bakılırsa, sosyalistler henüz güvenle bir yanda planlı ekonomiye, diğer yanda da Keynesçi talep yönetimine bir alternatif getiremediler. Belki tek bir çözüm olanaklı ya da gerekli değildir, ama kapitalizm eleştirisinde ekonominin merkezde yer aldığı düşünülürse, çeşitli uygulanabilir sosyalist alternatiflere gereksinim olduğu kesin.

Bir üçüncü ders, sosyalizmin imgelenme *düzeyi* üzerinde daha fazla düşünülmesi gerektiği, çünkü şimdilerde bu hiç olmadığı düzeyde karmaşık. Genelde, ilk sosyalistler, anarşistler ve Yeşiller projelerini merkezî nitelik taşımayan topluluklar yoluyla getirirken, Marksçılar, komünistler ve sosyal demokratlar devlet düzeyinde merkezîleşmeye eğilim gösterdiler (her ne kadar son yıllarda bundan uzaklaşma gözlense de). Her iki yaklaşımdaki sorunlar değişmez niteliktedir. Merkezî denetimin olmaması demek daha fazla denetim olanağı, sorumluluk ve yerel gereksinimlere kar-

şı duyarlılık demektir; ama bu yaklaşım çok farklı mevcut kaynak düzeylerine sahip olan alanlar arasında eşitliğin nasıl sağlanacağını ya da çok tutucu veya tepkisel yerel erk dizgeleriyle nasıl başa çıkılacağını açıklamayı başaramıyor. Merkezîleşme bu sorunlarla başa çıkmanın bir yolunu, o da yerel demokrasinin feda edilmesi pahasına işaret ediyor.

Son yıllarda ekonominin giderek artan düzeylerde uluslararası hale gelmesi bu sorunları daha da ağırlaştırdı. Devletler (ya da en azından çoğu devlet) radikal değişiklikler gerçekleştirmek için yeterli erke sahip değilse, geleneksel tartışma terimleri anakroniktir ve ulus-üstü, ulusal, bölgesel ve yerel açıdan yeniden şekillendirilmeleri gerekir. Bu bölgesel yaklaşımın uygun olduğu da net değildir, çünkü erk farklı alanlarda ve farklı yollardan işler ve bu da işlevsel bölünmelerin de göz önünde bulundurulmaları gerektiği anlamına gelir. Bu tür tartışmalar özellikle Avrupa içinde önemli olmuştur ve 1980'ler ile 1990'larda birçok sosyalist AB'nin sorunların çözümünün olanaklı olabileceği bir çerçeve sağlayabileceğine inanmıştır. Örneğin, Keynesçi ekonomi yönetiminin AB düzeyinde mümkün olabileceği görüşüne destek vardı; oysa diğer bütün siyasalar merkezî olmaktan uzaktı. Ancak hızlı para siyasalarının ve enflasyon karşıtı siyasaların var olduğu günümüzde bu pek olası görünmüyor. AB'nin bir yön değişikliği de başka yerlerdeki sorunları çözmez. Bazıları AB'nin dünyaya ABD'ninkinden çok farklı bir model sağlayabileceğine kesinlikle inansalar da, başkaları, Avrupa'nın bütünleşmesinin sosyalizme zıt olduğunu ileri sürmekteler. Düzeye ilişkin sorular aynı zamanda daha genel nitelikli ulusçuluk ve uluslararasıcılık sorularını da ortaya çıkarmakta.

I. Bölüm'de belirtildiği gibi, sosyalistler her zaman uluslararasıcılık yanlısı olmadılar. Bazıları kendi devletlerini öylesine olumlu bir biçimde değerlendirmekte ki hiç çekinmeden ulusçuluğa sarılmakta; bazıları da uluslararası gelişmelere fazla ilgi göstermeksizin ülkelerinde sosyalizmin yapılandırılmasına yoğunlaşmış durumda. Birçok açıdan, 1914'te İkinci Enternasyonal'in çöküşü yalnızca tarihsel bir aşama olmayıp aynı zamanda süregelen bir olguyu temsil eder. Vatanseverliğin kalıntı unsurları o kadar derine işliyor ki varoluşsal bir krizle karşılaşıldığında birçok sosyalist kendi devletinin yanında yer alacaktır.

Bunun karşısında, ben, 21. yüzyıl sosyalizminin uluslararasıcılık yanlısı olması için hem etik hem de uygulamaya yönelik iki önemli neden olduğunu ileri süreceğim. Ancak, bu konumun da zayıflıkları bulunduğu unutulmamalı, çünkü yandaşlarından birçoğu ulusçuluğun önemini zamanla yitireceğini ve yerine evrensel değerlerin geçeceğini varsaymakta. Bu, postmodernizm ile kimlik siyasetinin savunucuları tarafından eleştirilen bir Aydınlanma çağı düşünüşüydü. Sosyalistlerin çoğu tarafından sekülarizmle ikame edilmesi gereken modern çağ öncesi bir batıl inanç olarak görülen din konusuyla da yakından ilişkilidir. Birçok sosyalist dinsel köktenciliğe ilişkin mevcut eğilimlerle ulusçuluğa has yabancı düşmanlığının kapitalizmle emperyalizmin baskıları sonucu doğduğunu ileri sürecektir; ayrıca bunlar Batı karşıtı tepkileri hızlandırmaktadır. Bu tür tartışmaların kısmen geçerli olduklarına kuşku yok, ama 21. yüzyıl sosyalistlerinin kimliklerin (bunlara ulusçuluk, etnik köken ve din de dâhildir) genellikle çoklu kimliklere sahip olan insanlar için büyük önem taşıdığını da kabul etmeleri gerekecektir.

Sosyalistlerin doktrinlerinin hem bu gerçekle uyumlu olmasını hem de uyumlu algılanmasını sağlamaları gerekecek.

Uluslararasıcılığı uygulamaya koymak daha da zor. Biçimsel imparatorluklar halindeki emperyalizme karşı olmak kolay, ama sosyalistler soyut bir uluslararasıcılık yanlısı yaklaşımı somut siyasalara dökmek konusunda her zaman başarılı olamadılar. Küresel boyut en önemli boyut olabilir, ama aynı zamanda en karmaşık boyuttur ve basit çözümler varmış gibi davranmanın da bir yararı olmaz. Tek söylenebilecek şey, sosyalizmin genel yönünün farklı gelişim düzeylerindeki ülkeler arasında eşitliği sağlayacak biçimde ilerlemek ve uluslararası dayanışma ve işbirliği biçimleri oluşturmaya çabalamak olması gerektiğidir. Bu alanlardaki ilerleme tüm koşullarda zorken ABD'nin dünyadaki sınırsız egemenliği de sorunları büyük ölçüde artırmakta. Bu durum yakın bir gelecekte değişeceğe benzemiyor, ama hem başka devletlerden (bunlara en güçlü devletler de dâhil) hem de sosyalistlerin "başka bir dünya olanaklı" ısrarcılığını paylaşan küresel toplumsal hareketlerden gelen önemli muhalefet unsurları da mevcut.

Sosyalizmin geleceğine ilişkin bu görüşler sosyalizmin tek bir doktrin olduğu izlenimini yaratmış olabilir, ama önceki bölümlerde sosyalizmin çeşitli geleneklerden oluştuğu sürekli vurgulandı. Peki, bunların sosyalizmin geleceğinde yeri nedir?

Genel olarak, her bir gelenek tek başına geçerli olduğunu ileri sürme eğiliminde olsa da, bu kitap bu tür savlara karşı çıkan bir varsayıma dayandırıldı. I. Bölüm'de her birinin sosyalizmin temellerine katkı sağladıkları ileri sürüldü; II. Bölüm'de hem İsveç sosyal demokrasisinin hem

de Küba komünizminin kendilerine özgü başarıları ve başarısızlıkları olduğu sonucuna varıldı; III. Bölüm'de de feminizm ile ekolojinin ayrı anda sosyalizmi hem geliştirdiği hem de böldüğü ileri sürüldü. Benim görüşüme göre, sosyalizm artık eklektik olma tehlikesini de göze alarak içerici olmak zorundadır. Örneğin, Marksçılık çoğu zaman hem sosyal bilimler için bütünsel bir kuramsal açıklama hem de bir eylem planı sağladığını ileri süren bir çerçeve sunma eğiliminde olmuştur. Ancak, bana göre, Marksçı kuramı unsurlarına ayırıp bu unsurları diğer geleneklerle birleştirmek için güçlü nedenler var.

Kapitalizmin yapılarını, dinamiğini ve krize dönük eğilimini açıklayan bir eleştiri olarak Marx'ın eseri henüz aşılamadı ve bu eser çeşitli toplumsal, siyasal ve felsefi tartışmalar için de sağlam fikirler sağlamakta. Ancak, benim düşünceme göre, Marx'ın katkısının hayli yetersiz kaldığı ya da yararlı olamadığı alanlar da var. Örneğin, Steven Lukes'un ileri sürdüğü gibi, Marx'ın tarihin özdeksel yorumuna ahlak kuramını eklemeye çalışması hem ikna edici değil, hem de Marksçılıktan esinlenen parti ve rejimlerin eylemlerini yargılamak ve gerektiğinde kınamak konusunda yeterli bir ölçüt sağlayamıyor. Benzer biçimde, Joseph Fernia ile Norberto Bobbio'nun gösterdikleri gibi, Marx'ın yazılarında uygun bir demokrasi ya da haklar kuramı yer almaz. Bu belki de şaşırtıcı sayılmaz, çünkü Marx'ın amacı kapitalizmin eleştirisini yapmaktı ve yazdığı dönemde herkese eşit oy hakkı diye bir şey yoktu. Yine de, bugün bunların önemli eksiklikler olarak kabul edilmeleri gerekir.

Marksçılıkla ilgili hâlâ temel bir sorun var: onun erekbilimsel boyutu. Birinci bölümde bir alıntının da yer aldı-

ğı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş*'te, Marx, "insanların varlığını belirleyenin bilinçleri değil, tam aksine, bilinçlerini belirleyenin toplumsal varlıklar" olduğu fikrini ısrarla dile getirmekteydi. Marksçılık yanlısı çeşitli nesiller bunu proletaryanın sonunda kapitalizmin egemenliği altındaki nesnel konumunu anlayıp sosyalizmi getirecek evrensel bir sınıf olarak eyleme geçeceği biçiminde yorumladı. Elbette, bu yorum da yoğun tartışmalara zemin hazırladı – özellikle de "nesnel" ve "öznel" unsurlar arasındaki ve sınıf ile parti arasındaki mutlak ilişki bağlamında. Ama çok temel bir açıdan, etmen konusu çözümlenmişe benzemekteydi: kapitalizm devrilecekti ve sosyalizm proletarya tarafından kurulacaktı. 21. yüzyılın başlarında, çalışan sınıfın parçalanması ve sosyalizme sağladığı desteğin de azalmasıyla birlikte bu artık inandırıcı gelmemekte. Ama eğer belirlenen görevi proletarya üstlenmeyecekse, kim üstlenecek? Bu soruya verilecek kesin bir yanıt olmadığı açık, sosyalizmin ilerlemeye devam edeceğinin kesin olmaması gibi.

Güvenle söylenebilecek bir şey varsa, o da kapitalizmin kendi yarattığı sorunları ve haksızlıkları çözümleyemeyeceği, şu ya da bu biçimde sürekli protesto edileceği ve sosyalist görüşlerin de geçerliliğini koruyacağıdır. Ancak, bu bilinçliliği yaratmak, Miliband'ın bir zamanlar farklı bir bağlamda belirttiği gibi, "tarihsel bir yürüyen merdiven (...) onları kaçınılmaz biçimde vaat edilen topraklara taşımakta" olduğunu varsaymamalarına yardımcı olmak sosyalistlerin görevidir.

Nasıl ki Marx bir kâhine gösterilen saygıyla anılamazsa, eserlerini –birçok sosyal demokratın yaptı gibi– göz ardı etmek ya da dışlamak da uygunsuzdur. Kuramın güçlü un-

surlarının diğer geleneklerden türetilmiş etik ve demokratik fikirlerle birleştirilebileceğini kabullenmeyi ancak saflık yanlısı Marksçılar ile Marksçılık karşıtları reddetmektedir.

Bu geleneklerin katkısının büyük bölümüne yukarıdaki tartışmada değinildi – örneğin, anarşistlerin mevcut toplumun gelecekteki toplumu tahayyül etmesine yaptıkları vurguda, sosyalizmin yapılandırılma düzeyine ilişkin merkezci ve ona zıt görüşlerde, toplumun dönüştürülmesinde partilerin ya da doğrudan eylemin erdemlerine ilişkin tartışmalarda. Bu farklı gelenekler arasında bir sentez oluşturmak olanaklı olmayabilir ve sosyalist proje içinde gerilimler hiç kuşkusuz var olmaya devam edecektir. Bu nedenle, erkin devletlerde, partilerde ve liderlerde toplanmasından ötürü, Proudhon'un güzel sözlerinin ardından yatan eleştiri ruhu elzem olmayı sürdürecektir:

> Yönetilmek, ne bu hakka, ne bu bilgiye, ne de bu erdeme sahip insanlar tarafından gözetlenmek, izlenmek, yönlendirilmek, yasalara maruz bırakılmak, düzenlenmek, damgalanmak, vaaza tabi tutulmak, denetlenmek, değerlendirilmek, ölçülmek, sansür edilmek, emre boğulmaktır. (...) İşte hükümet, işte adalet, işte ahlak!

Ancak, değişim de kamu erkinin kullanımı bağlamında sorunlara çözümler bulan uygulamacı düşünürlere bağlı olacaktır. Bu yaklaşım İsveç sosyal demokrasisinin önemli bir parçasını oluşturdu ve revizyonist sosyalist Eduard Bernstein (1850-1932) şu satırları yazdığında onun tutumunun temelini oluşturdu: "Bana göre, genellikle sosyalizmin nihai hedefi olarak anılan şey bir hiç, ama hareket her

şey." Bu, ayakları yere sağlam basan ve dönüşüme ilişkin birincil projelere kuşkuyla yaklaşan temkinli insanların zihniyetidir. Ancak, sosyalizm parça parça reformlardan başka hiçbir geleceğe sahip olamaz, eğer ki Oscar Wilde'ın önerisini izleyip anımsamazsa:

> Ütopyayı içermeyen bir dünya haritasına göz atmaya bile değmez, çünkü o harita insanlığın daima ayak bastığı bir ülkeyi dışlamaktadır. Ve insanlık o ülkeye ayak bastığında uzaklara bakar ve daha iyi bir ülkenin olduğunu görünce de yeniden açılır denize. İlerleme, Ütopya'nın gerçekleştirilmesidir.

SOSYALİZM

MICHAEL NEWMAN

Türkçesi: HAKAN GÜR

SOSYALİZMİN HÂLÂ BİR GELECEĞİNİN OLUP OLMADIĞI, SOSYALİZMLE İLGİLİ TÜM TARTIŞMALARIN MERKEZİNE YERLEŞMİŞ GÖRÜNÜYOR. ELİNİZDEKİ ÇALIŞMA, BU SORUYU KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE İÇİNDE KATMANLANDIRAN KENDİNE HAS BİR SORUŞTURMA OLMASININ YANINDA, KÜBA'DAKİ KOMÜNİZM DENEYİMİNDEN İSVEÇ'TEKİ SOSYAL DEMOKRASİYE DEK GENİŞ BİR PARADİGMATİK ZEMİN KURMAYI DA İHMAL ETMİYOR. ON DOKUZUNCU YÜZYILIN ENDÜSTRİYEL YERLEŞİM ALANLARINDAN MEVCUT GÜNCEL YAPI İÇİNDEKİ ANTİ-KAPİTALİST HAREKETLERE, ORADAN YEŞİLLERE VE FEMİNİSTLERE KADAR TARTIŞMAYA HAS BÜTÜN BOYUTLARI İÇERECEK BİR BAKIŞ AÇISI SUNUYOR. SADECE GEÇMİŞİN BİR DÖKÜMÜ DEĞİL, EŞİTLİKTEN DAYANIŞMAYA DEK BİRÇOK ÖZGECİ KAVRAMIN AKIBETİ ÜZERİNE DE İLGİNÇ, ZENGİN, AYRINTILI BİR TARTIŞMA.

Kültür Kitaplığı: 135; Siyasetbilim: 6

9 789752 985025

D